

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

GÜNÜMÜZ SİİRT ARAPÇASI

(DOKTORA TEZİ)

Sedat AKAY

BURSA 2020

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

GÜNÜMÜZ SİİRT ARAPÇASI

(DOKTORA TEZİ)

Sedat AKAY

ORCID: 0000-0003-2210-7696

Danışman:

Prof. Dr. İsmail GÜLER

BURSA 2020

ÖZET

Adı ve Soyadı	: Sedat Akay
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Arap Dili ve Belagatı
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: xxiii +190
Mezuniyet Tarihi	: .../ .../ 2020
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. İsmail Güler

GÜNÜMÜZ SİİRT ARAPÇASI

Bir toplumu meydana getiren insanlar aynı zamanda ortak bir kültür de oluştururlar. Bu kültürün hem bir unsuru hem de taşıyıcısı dildir. Bu yüzden, dil bir milletin kimlik ve kültürünün çok önemli bir simgesidir. Geçmişten bu yana birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Anadolu'da Türkçe haricinde birçok dil konuşulmaktadır. Bu dillerden birisi de çoğunluğu VII. yüzyılın ikinci yarısında Siirt'e yerleşmiş Araplar tarafından konuşulmakta olan Arapçadır.

Yüzyıllar boyunca yaşamını bu topraklarda sürdüren Araplar arasında bu dil nesilden nesile sözlü olarak aktarılmıştır. Çeşitli sebepler ve bölgede konuşulan diğer dillerle etkileşim sebebiyle, diğer Arap lehçelerinden yapı, özellikle de kelime noktasında farklılaşmasına neden olmuştur.

Dil ve lehçe dil kuralları ve telaffuz bakımından değişime açık bir yapıya sahiptirler. İşte bu değişikliklerin takip edilmesi, anlaşılabilmesi için dil ve lehçelerin bulunduğu coğrafya, tarihi, kültürü, dil yapısı ve geçirdiği aşamaların da bilinmesinde zaruret vardır.

Çalışma, sadece belirli bir bölgedeki Arap kökenli vatandaşlarımızın kültür ve dil yapılarının incelenmesini kapsamaktadır. Bu çalışmanın öncelikli hedeflerinden birisi, Anadolu'ya yaklaşık on üç asır önce gelip yerleşen Arap vatandaşlarımızın kullanmaya devam ettikleri bu mirası kayıt altına almak ve korunmasına katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Siirt, Arapça, Lehçe, Gramer, Dilbilim

ABSTRACT

Name and Surname	: Sedat Akay
University	: Bursa Uludağ University
Institution	: Social Sciences
Field	: Basic Islamic sciences
Branch	: Arabic Language and Rhetoric
Degree Awarded	: Doctorate (PhD)
Page Number	: xxiii+190
Degree Date	: ... / ... / 2020
Supervisor (s)	: Prof. Dr. İsmail Güler

TODAY'S ARABIC SİİRT

People who make up a society also form a common culture. Language is both an element and a carrier of this culture. Therefore, language is a very important symbol of a nation's identity and culture.

Apart from Turkish, many languages are spoken in Anatolia, which has been home to many civilizations since the past. One of these languages is mostly VII. It is the Arabic spoken by Arabs who settled in Siirt in the second half of the century.

Among the Arabs, who have lived in these lands for centuries, this language has been verbally transferred from generation to generation. Due to various reasons and interaction with other languages spoken in the region, the structure caused its differentiation from other Arabic dialects, especially in word point.

They have a structure open to change in terms of language and dialect language rules and pronunciation. In order to follow and understand these changes, it is necessary to know the geography, history, culture, language structure and phases of the languages and dialects.

The study only covers the examination of the cultural and linguistic structures of our Arab origin citizens in a particular region. One of the main objectives of this study is to contribute to the protection of this heritage that our Arab citizens who came to Anatolia about thirteen centuries ago continued to use.

Key Words: Siirt, Arabic, Dialect, Grammar, philology

ÖN SÖZ

Çoğu insan dil konularına (en azından kendi diline) hususen kelimelerin geçmişine, yerel aksan ve şivelerin özelliklerine veya kişi ya da yer adlarının köklerine doğal bir merak duyar. Lehçe ve ağızlarıyla birlikte bütün diller hayatta kalmak için insana bağımlıdırlar. Onlar da şartlara ve insana bağlı olarak doğar, gelişir, değişimlere uğrar ve konuşanı kalmamışsa da ölür. Bundan dolayı dünya dilleri genel anlamda ölü ve yaşayan diller olarak iki grup altında toplanmaktadır.

Geçmişten bu yana birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Anadolu'da Türkçe haricinde birçok yerel dil konuşulmaktadır. Bu dillerden birisi de çoğunluğu VII. yüzyılın ikinci yarısında Siirt'e göç etmiş Araplar tarafından konuşulmakta olan Arapçadır. Yüzyıllar boyunca yaşamını bu topraklarda sürdüren Araplar arasında bu dil nesilden nesile sözlü olarak aktarılmıştır.

Bu çalışmada, Siirt (Merkez) ilinde konuşulan Arap diyalekti ele alınmıştır. Dört bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde genel manada Siirt ve Siirt Araplarının tarihi, Arap lehçeleri, Siirt Arapçasının temel özellikleri ile günümüzdeki durumu hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde fonetik açıdan Siirt Arap diyalektinin incelemesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise lehçenin morfolojik açıdan özellikleri ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise Siirt Arapçası şekil bilgisi yönünden incelenerek lehçenin sesbilgisi, biçimbilgisi ve sözdizimi açısından özellikleri, Arap lehçeleri arasındaki yeri ve uğradığı değişimler ile farklılıklardan hareketle bir sonuca varılmıştır.

Bölgede konuşulan Arapçanın yazıya aktarılmaması, savaşların tabii bir sonucu olarak sınırların değişmesi, harf devrimiyle birlikte Arap dil, edebiyat ve alfabesinde meydana gelen sınırlamalar dolayısıyla kullanım sıklığının azalması ve bölgede konuşulan Türkçe, Farsça, Kürtçe gibi dillerle etkileşimi, yeni kavram ve olguları karşılayacak kelimeler türetmeyip bu dillerden ödünç alma vb. sebeplerle diğer Arap lehçelerinden yapı ve kelime varlığı noktasında farklılaşmasına neden olmuştur.

Yüzyıllarca süren bir zaman diliminde Anadolu'ya gelip yerleşen bu insanların ata dillerinin değişimlere maruz kalması kaçınılmazdır. Başka bir deyişle hâlihazırda Afrika ve Orta Doğu gibi bölgelerde yaşayan Arapların konuştukları Arapçanın, Türkçenin çoğunluğun dili olduğu bir ülkedeki Arapların konuştukları Arapça ile farklılık arz etmesi normal bir olaydır. Fakat meydana gelen farklılaşmalara rağmen yine de Arapların konuştukları dilin temel özelliklerini yansıtacaktır.

Bu çalışmanın en önemli amaçlarından birisi de Arap vatandaşlarımızın ata yurtlarından getirdikleri ve kendi aralarında kullanmaya devam ettikleri bu mirası kayıt altına alıp bir anlamda korunmasına katkı sağlamaktır.

TEŞEKKÜR

Bu tezin hazırlanmasında başlangıcından son safhasına kadar sınırsız hoşgörü ve sabırla desteğini görmüş olduğum Sevgili Hocam Prof. Dr. İsmail GÜLER'e, öneri ve değerlendirmeleriyle teze büyük katkı sağlayan Saygıdeğer Hocalarım Prof. Dr. Asım YEDİYILDIZ ve Prof. Dr. Hasan TAŞDELEN'e, tez sürecinde kıymetli yardımlarını esirgemeyen ve karşılaştığımız engelleri aşmamızı sağlayan Saygıdeğer Hocam Serhat GÜLTAŞ'a, tezi gözden geçiren Değerli Meslektaşlarım Halil BATUR ve Necim GÜL'e, her zaman yakın desteklerini görmüş olduğum, isimleri çalışmanın içinde mevcut kaynak kişilere ve sevgili aileme teşekkür etmeyi borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHÂL YAZILIM RAPORU	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ.....	vii
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar	xvi
ÇEVİRİYAZI (TRANSKRİPSİYON) İŞARETLERİ.....	xviii
SİMGELER VE KISALTMALAR	xxiii
GİRİŞ	1
ÇALIŞMANIN KONUSU	2
ÇALIŞMANIN AMACI	6
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

(SİİRT ŞEHİRİ VE SİİRT ARAPLARI TARİHİ)

1. SİİRT ŞEHİRİ VE SİİRT ARAPLARI TARİHİ	15
1.1. SİİRT'İN COĞRAFİ KONUMU.....	15
1.2. SİİRT TARİHİ	16
1.2.1. İslam'ın Doğuşundan Önce Siirt.....	16

1.2.2. İslam'ın Doğuşundan Sonra Siirt.....	18
1.2.3. Osmanlı Devleti Dönemi'nde Siirt	19
1.2.4. Cumhuriyet Dönemi'nde Siirt.....	19
1.3. SİİRT ARAPLARININ TARİHİ	20
1.4. ARAP DİLİ LEHÇELERİ	22
1.4.1. Fusha ve Avamca Kavramları.....	24
1.4.1.1. Fusha	25
1.4.1.2. Avamca (ammice)	25
1.4.2. Bir Lehçe Olarak Siirt Arapçasının Tarihî ve Kültürel Dayanakları	26
1.4.3. Siirt Arapçasının Temel Özellikleri	31
1.5. SİİRT VE SİİRT ARAPÇASININ GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

(SİİRT ARAPÇASININ FONETİK/SES BİLGİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ)

2. FONETİK/SES BİLGİSİ AÇISINDAN İNCELEME	39
2.1. ARAPÇADA BULUNAN HARFLER.....	39
2.1.1. Şemsî Harfler	40
2.1.2. Kamerî Harfler	41
2.1.3. Med/uzatma harfleri	41
2.2. HAREKE VE İŞARETLER.....	41
2.3. SİİRT LEHÇESİNDE BULUNUP FASİH ARAPÇADA YER ALMAYAN SESLER	41
2.4. FASİH ARAPÇADA BULUNUP SİİRT LEHÇESİNDE DEĞİŞİME UĞRAYAN SES VE HARFLER	43
2.4.1. Değişime Uğrayan Sesler.....	43
2.4.2. Değişime Uğramış Harf ve Harekeler (Sesler)	47
2.4.2.1. Harflerdeki Değişim.....	47
2.4.2.1.1. Med/uzatma harflerindeki değişim (uzun ünlü değişimi)	47
2.4.2.1.2. Harf eklenmesi (Ses türemesi)	48
2.4.2.1.3. Harf eksilmesi (ünsüz seslerin düşmesi)	51
2.4.2.1.4. Harflerin yer değiştirmesi (seslerin yer değiştirmesi).....	52

2.4.2.1.5 Ünsüz yumuşaması ve seslerin dönüşmesi	52
2.4.2.1.6. Yabancı kelimelerde ünsüz ve ünlü seslerdeki dönüşüm.....	57
2.4.2.2. Hareke Değişimi (Kısa Ünlü Değişimi).....	58
2.4.2.2.1. Kelimenin baş tarafında hareke/kısa ünlü değişimi	58
2.4.2.2.2. Kelimenin ortasında hareke/kısa ünlü değişimi	59
2.4.2.2.3. Hareke eklenmesi (ünlü seslerin türemesi)	60
2.4.2.2.4. Hareke eksilmesi (ünlü seslerin düşmesi)	60
2.5. HARF, HAREKE VE ŞEKİL DEĞİŞİMİ İLE LEHÇELERDEKİ FARKLILIKLARIN SEBEPLERİ	61
2.6. İMÂLE	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİİRT ARAPÇASININ ŞEKİL BİLGİSİ (MORFOLOJİ) AÇISINDAN İNCELENMESİ

3. SİİRT ARAPÇASININ ŞEKİL BİLGİSİ (MORFOLOJİ)	67
3.1. ZAMİRLER	67
3.1.1. Munfasıl/Ayrı Zamirler.....	68
3.1.1.1. Ayırık Özne Zamirleri (Merfû Munfasıl Zamirler).....	68
3.1.1.2. Ayırık Nesne Zamirleri /Mansûb Munfasıl Zamirler	69
3.1.2. Muttasıl/Bitişik Zamirler.....	69
3.1.2.1. İsme Bitişen Zamir	69
3.1.2.2. Fiile Bitişen Zamir	70
Arapçada fiile bitişen zamir, merfû/fâil veya mansûb/mefûl olmak üzere iki çeşittir. Bunlar da muttasıl ve munfasıl olmak üzere iki kısımdır.	
3.1.2.2.1. Fiile bitişen muttasıl merfû /bitişik kişi zamirleri	70
3.1.2.2.2. Fiile bitişen mansûb muttasıl /bitişik nesne zamirleri.....	71
3.1.2.2.3. Fiille kullanılan mansûb munfasıl zamirler / ayırık nesne zamirleri	73
3.1.3. Müstetir/ Gizli Zamirler	74
3.2. İŞARET İSİMLERİ /ZAMİRLERİ	75
3.2.1. Yakın İçin Kullanılan İşaret İsimleri.....	75
3.2.2. Uzak İçin Kullanılan İşaret İsimleri/Zamirleri.....	76

3.3. TAMLAMALAR	77
3.3.1. İsim Tamlaması (Muzâf-Muzâfun ileyh)	77
3.3.2. Sıfat Tamlaması (Sıfat-Mevsûf)	78
3.4. ZARFLAR	79
3.4.1 Zaman Zarfları	79
3.4.1.1. Lehçede Kullanılan Zaman Zarfları	79
3.4.1.2. Önce Ve Sonrasıyla Zaman Zarfları	80
3.4.1.3. İçinde Bulunulan An İtibariyle Zaman Zarfları:	80
3.4.1.4. Haftanın Günleri.....	80
3.4.1.5. Aylar.....	81
3.4.1.6. Mevsimler	82
3.4.1.7. Saatler:.....	82
3.4.2. Mekân / Yer ve Yön Zarfları.....	84
3.4.2.1. Lehçede Mekân / Yer ve Yön Zarfları	84
3.4.3. Miktar zarfları	85
3.4.3.1. Azlık Bildiren Zarflar.....	85
3.4.3.2. Çokluk Bildiren Zarflar.....	87
3.2.4.3. Eşitlik veya nitelik bildiren zarflar.....	87
3.4.4 Hâl/Durum Zarfları	88
3.4.5. Renkler	89
3.4.6. Sayılar	90
3.4.6.1. Sayma Sayıları	91
3.4.6.1.1.Bir-on arası sayma sayıları:.....	91
3.4.6.2. Sıra Sayıları:.....	97
3.4.6.3.Kesirler Ve Orantılar:.....	98
3.5. EDATLAR	99
3.5.1. Olumsuzluk Edatları	99
3.5.1.1. Fiille beraber kullanılan olumsuzluk edatları.....	99
3.5.1.1. 2. İsimle beraber kullanılan olumsuzluk edatları	100
3.5.1.1.3. Hem fiil ve hem de isimle beraber kullanılan olumsuzluk edatları.....	101
3.5. 2. Soru Edatları	101

3.5.3. İstisna Edatları.....	103
3.5.4. Şart Edatları.....	104
3.5.5. Tenbih Edatları.....	105
3.5.6. Tasdik/Onaylama veya Ret Edatları.....	106
3.5.7. Değişik Anlamlarda Kullanılan Edatlar	106
3.6. Marife/Belirli ve Nekra/Belirsiz İsim	111
3.7. MÜZEKKER VE MÜENNES	112
3.7.1. Müennes/Dişil İfadeler.....	112
3.7.1.1. Müennes/Dişil İsimlerin Kısımları.....	112
3.7.2. Müzekker/Eril İsimler	115
3.7.3. Türkçe ve Başka Dillerden Lehçeye Geçmiş Kelimelerin Müzekker- Müennes /Dişil Eril Kullanımı	115
3.8.1. Müfred/Tekil İfadeler.....	117
3.8.2. Müsenna / İkili İfadeler.....	117
3.8.3. Cem/ Çoğul İfadeler	118
3.8.3.1. Sâlim/Düzenli Çoğul İfadeler	118
3.8.3.1.1. Müzekker Sâlim Çoğul/Eril Düzenli Çoğul.....	118
3.8.3.1.2.Müennes sâlim çoğul/dişil düzenli çoğul.....	119
3.8.3.2. Mükesser/Düzensiz Çoğul İfadeler	120
3.8.3.3. Müfred/tekil bazı müennes/dişil isimlerden çoğul isimler oluşturma.....	122
3.8.4. Türkçe ve Başka Dillerden Lehçeye Geçmiş Kelimelerin Çoğulları..	122
3.9. İsm-i Mevsul/İlgi Zamiri.....	124
3.10. İsm-i Tasğir	127
3.12. Cer Harfleri	128
3.13. BAĞLAÇLAR/ATIF HARFLERİ.....	133
3.14. MASTAR	136
3.15. FİİLLER.....	140
3.15.1. Mazi Fiil.....	141
3.15.1.1. Mazi/ “di”li (belirli) Geçmiş Zaman	141
3.15.1.2. Mazi/ “Miş”li (belirsiz) Geçmiş Zaman.....	142
3.15.1.3. Mazi/Uzak Geçmiş Zaman.....	143

3.15.2. Muzari Fiil.....	143
3.15.2.1. Geniş zaman.....	144
3.15.2.2. Şimdiki Zaman.....	145
3.15.2.3. Muzari/Geniş Zaman(Anlatma Hâli) Fiil Çekimi.....	146
3.15.3. Gelecek zaman.....	146
3.15.3.1. Muzari/Gelecek Zaman (Anlatma Hâli, Gelecek Zamanın Hikâyesi).....	148
3.15.4. Emir Fiili.....	148
3.15.4.1. Emr-i Hâzır.....	148
3.15.4.2. Nehy-i Hâzır.....	149
3.15.4.4. Emr-i Gaib.....	149
3.15.4.5. Nehy-i Gaib.....	150
3.15.6. Meçhul/Edilgen Fiil.....	153
1.15.7. Nakıs/Eksik Fiiller.....	154
1.15.8. Taaccüb/Hayret Fiilleri:.....	156
1.15.9. Övme ve Yermeye Fiilleri:.....	156
1.15.10. Yaklaşma Fiilleri/Ef'al-i Mukarebe.....	157
3.16. FÂİL VE İSM-İ FÂİL/ETKEN ORTAÇ KALIPLARI.....	160
3.16.1. İsm-i Fâil Kalıpları.....	160
3.17. MEFUL VE İSM-İ MEFUL /DOLAYLI TÜMLEÇ KALIPLARI.....	161
3.17.1. İsm-i Meful Kalıpları.....	161
3.18. ÂLET İSMİ.....	162
3.19. ZAMAN VE MEKÂN İSMİ.....	164
3.20. BİR DEFA OLUŞ İSMİ/BİNA-İ MERRE.....	165
3.21. İSM-İ TAFDÎL / KARŞILAŞTIRMA VE ÜSTÜNLÜK SIFATLARI.....	166
3.22. SIFAT-I MÜŞEBBEHE /BENZEŞME SIFATLARI.....	167
3.23.MÜBALAĞA KALIPLARI.....	170
3.23.1.Mübalâğa Kalıpları (Mübalâğalı Etken Sıfat Fiil).....	170
3.24. İSM-İ MENSÛB/İLGİ İSMİ.....	172
3.25.İSM-İ FİİLLER.....	173
3.26. TÜRKÇEDEN ALINMIŞ YAPIM EKLERİ.....	174

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SİİRT ARAPÇASININ CÜMLE BİLGİSİ

4.1.ARAPÇADA CÜMLE KURULUŞU	176
4.2. SİİRT ARAPÇASINDA CÜMLE	176
4.2.1. Fiil Cümlesi.....	177
4.2.2. İsim Cümlesi	177
4.2.3. Şart Cümlesi	178
4.2.4. Soru/İstifham Cümlesi	178
4.2.5.Emir, Dilek ve Temennî Cümleleri.....	179
4.2.5.1.Dua Cümleleri	179
4.2.5.2.Beddualar	180
SONUÇ.....	181
KAYNAKÇA	183

TABLÖLAR

Tablo 1. Siirt Vilayetinde Dinler ve Diller Dağılımı (1927).....	29
Tablo 2. Arap Alfabeti.....	40
Tablo 3. Merfû Munfasıl/Ayrı Zamirler.....	68
Tablo 5. İsme Bitişen Zamirler	70
Tablo 6. Mazi Fiile Bitişen Merfû Muttasıl /Bitişik Kişi Zamirleri.....	71
Tablo 7. Fiile Bitişen Mansûb Muttasıl /Bitişik Kişi Zamirleri.....	71
Tablo 8. Mazi Fiile Bitişen Mansûb Muttasıl /Bitişik Kişi Zamirleri Örnek Çekimi.....	72
Tablo 9. Fiille Kullanılan Mansûb Munfasıl /Ayrık Nesne Zamirleri	74
Tablo 10. Yakın İçin Kullanılan İşaret İsimleri	75
Tablo 11. Uzak İçin Kullanılan İşaret İsimleri/Zamirleri	76
Tablo 12. Zaman Zarfları	79
Tablo 13. Önce ve Sonrasıyla Zaman Zarfları	80
Tablo 14. Haftanın Günleri	80
Tablo 15. Aylar	81
Tablo 16. Mevsimler	82
Tablo 17. Saatler	82
Tablo 18. Lehçede Mekân/Yer Ve Yön Zarfları.....	84
Tablo 19. Renkler.....	89
Tablo 20. Renklerin Fiile Dönüşmüş Şekli	89
Tablo 21. Bir-On Arası Sayma Sayıları	91
Tablo 22. On Bir-On Dokuz Arası Sayma Sayıları.....	93
Tablo 23. Ukûd/Onlu Sayma Sayıları	94
Tablo 24. Yüzlü Sayma Sayıları	95
Tablo 25. Binli Sayma Sayıları	96

Tablo 26. Soru Edatları	101
Tablo 27. Semaî Müennes Tablosu.....	114
Tablo 28. Müennes/Dişil Olarak Algılanan Yabancı İsimler.....	116
Tablo 29. Müzekker/ Eril Olarak Algılanan Yabancı İsimler.....	116
Tablo 30. Müzekker Sâlim Çoğul/Eril Düzenli Çoğul.....	119
Tablo 31. Müennes Sâlim Çoğul/Dişil Düzenli Çoğul	120
Tablo 32. Mükesser/Düzensiz Çoğul İfadeler.....	120
Tablo 33. Mazi/Belirli Geçmiş Zaman Fiil Çekimi	141
Tablo 34. Mazi/Belirsiz Geçmiş Zaman Fiil Çekimi	142
Tablo 35. Mazi/Uzak Geçmiş Zaman Fiil Çekimi	143
Tablo 36. Muzari/Geniş Zaman Fiil Çekimi	144
Tablo 37. Muzari/Şimdiki Zaman Fiil Çekimi.....	145
Tablo 38. Muzari/Geniş Zaman(Anlatma Hâli) Fiil Çekimi.....	146
Tablo 39. Muzari/Gelecek Zamân Fiil Çekimi	147
Tablo 40. Muzari/Gelecek Zaman (Anlatma Hâli, Gelecek Zamanın Hikâyesi) Fiil Çekimi.....	148
Tablo 41. Emr-i Hâzır Fiil Çekimi.....	149
Tablo 42. Nehy-i Hazır Fiil Çekimi	149
Tablo 43. Emr-i Gaib Fiil Çekimi.....	150
Tablo 44. Nehy-i Gaib Fiil Çekimi	150
Tablo 45. Siirt Arapçasında Kullanılan Bazı Alet İsimleri	163

ÇEVİRİYAZI (TRANSKRİPSİYON) İŞARETLERİ

Harf Harfin adı Karşılığı	Açıklama ve Örnekler
ا Elif e-ê-a-â-ı-i-u-o	Taşıdığı ses işaretine(hareke) göre- e-ê-a-â-ı-i-u-o sesleriyle okunur. Uzatma harfi olarak da kullanılır. Bu durumda kendisinden önceki sessiz harfi uzun sesle okutur. اَلَمْ/elem (elem), اَبِي/ebî (babam), اِزْنٌ/izén (izin)
ء Hemze ,	Aynen elif harfi gibi taşıdığı ses işaretine(hareke) göre- e-ê-a-â-ı-i-u-o sesleriyle okunur. Sesli harf almadığında ise kesik şekilde veya sesi biraz uzatılarak okunur. Siirt lehçesinde, kelime ortasında veya sonunda bulunan hemzeler nadiren telaffuz edilir veya başka bir sese dönüşür. مَأمُورٌ/ma'môr (memur)
ب Be B-b	بَدَا/bede (başladı), بَيْتٌ beyt (ev), بَرْدٌ bard (soğuk)
پ Pe P-p	Türkçe veya Türkçe üzerinden diğer dillerden geçmiş kelimelerde bulunur. پَاجَه/pêçé (bez), پَرچَم/pırçém (perçem), پارَات/parât (paralar)
ت Te T-t	Genellikle ince seslilerle kullanılır. تِرْك/tirk (türk), تَحْتَه/tehtë (kaya), تَنْبَل/tenbel (tenbel)

ث Se S-s	Dilin ucunun ön dişlere hafifçe değmesiyle ve peltek bir sesle okunur. Siirt lehçesinde “f” sesine dönüşmüştür. <i>بِرْغُوثْ/berğus</i> → <i>بِرْغُوفْ/berğûf</i> (pire)
ج Cim C-c	<i>جَمَلْ/cemel</i> (deve), <i>جُومَهْ/cûmé</i> (çukur), <i>جَانْ/cên</i> (can)
چ Çe Ç-ç	Türkçe veya Türkçe üzerinden diğer dillerden geçmiş kelimelerde bulunur. <i>چِيچَكْ/çîçek</i> (çiçek), <i>چَرْخْ/çerh</i> (çark), <i>چَرْمْ/çerm</i> (deri)
ح Ha H- h	<i>حَيَاتْ/heyêt</i> (hayat), <i>حَمَا/hemé</i> (kayın valide), <i>حَيْطْ/hey t</i> (duvar)
خ Ha H- h	Gırtlaktan çıkan hırıltılı bir sestir. <i>خَالَهْ/hêlé</i> (teyze), <i>خَيْطْ/hey t</i> (ip), <i>خَايْنْ/hêyén</i> (hain)
د Dal D-d	<i>دِيخَانْ/dihhên</i> (duman), <i>دُولَابْ/dôlêb</i> (dolap), <i>دِيبَهْ/dibbé</i> (ay1)
ذ Zel Z-z	Dilin ucunun ön dişlere hafifçe değmesiyle ve peltek bir sesle okunur. Siirt lehçesinde çoğunlukla “v” sesine dönüşmüştür. <i>كِيْزْبْ/kizb</i> → <i>كِيْوْبْ/kivb</i> (yalan), <i>زَبَحْ/zebeḥ</i> → <i>وَبَحْ/vebeḥ</i> (boğazladı)
ر Ra R-r	<i>رَاسْ/râs</i> (baş), <i>رِمْآنْ/rimmân</i> (nar), <i>رَخِيصْ/reḥis</i> (ucuz)

ز Ze Z-z	زَبَشْ/zēbeş (karpuz), زَنْبَرِشَّة/zēnberîşé (yastık), زَيْتُون/zeytûn (zeytin)
ژ Je J-j	Türkçe veya Türkçe üzerinden diğer dillerden geçmiş kelimelerde bulunur. أَوْجِه/ôje (oje), رُوج/rûj (ruj)
س Sin S-s	Genellikle ince seslilerle birlikte kullanılır. سَمَا/semi (sema), سَمَّ/semi (zehir), سَكَّار/sikkâr (şeker)
ش Şın Ş-ş	شَمْس/şems (güneş), شَيْلَانْ/şîlân (çalılık), شَوَّكَة/şevke (diken)
ص Şad Ş-ş	Kalın sesli haflerle kullanılır. مَصْلُوق/maşlôk (sufi), صَوْفِي/şûfî (sufi), صَيِّد/şayd (av)
ض Dad D-d	Kalın seslilerle kullanılır. Siirt lehçesinde “v,f,z” seslerine dönüşmüştür. Nadiren “d” şeklinde seslendirilir. دَارِب/darb→ وَرِب/varb (vurmak), أَبْيَض/abyaḍ→ أَبْيَف/abyaf (beyaz), دَائِف/da'îf→ زَائِف/za'îf (zayıf)
ط Tı T-t	Genellikle kalın seslilerle birlikte kullanılır. طُومَانِي/tômânî (armut), طُوم/ţôm (ikiz), طَرِيق/ţarek (yol)
ظ Zı Z-z	Genellikle kalın seslilerle birlikte kullanılır. Siirt lehçesinde çoğunlukla “v” sesine dönüşmüştür. ظَلَام/zalâm→ وَالَام/valâm (karanlık). Bazen de asli şekliyle kullanılmıştır. ظَلَم/zılm (zulüm), ظَاهِر/zâhor (zahir) gibi.

ع ‘Ayn ‘a-‘e-‘ı-‘i-‘u-‘o	Boğazdan çıkarılan bir ses olup, kendisini okutan işarete(hareke) göre ‘a-‘e-‘ı-‘i-‘u-‘o sesleriyle okunur. Ortada veya sonda bulunduğu hâllerde ise kesik okunur ve “ ‘ ” işareti ile gösterilir. عُمُر/‘ımor (ömür), عُود/‘ûd (ut,sopa). عَقْل/‘akol (akıl)
غ Ğayn Ğ-ğ	Genellikle kalın seslilerle birlikte kullanılır. غَيْرَه/ğîrê (gayret), غُرْبَه/ğurbê (gurbet), غُولَه/ğûlê (gulyabani)
ف Fe F-f	فَالَكْ/felek (felek), فَمْ/fimm (ağız), فُومْ/fûm (sarımsak)
ق Kaf K-k	Genellikle kalın seslilerle birlikte kullanılır. قَوْمْ/kovm (kavim), قَلَمْ/kalem (kalem), قُوتْ/kut (azık)
ك Kef K-k	Genellikle ince seslilerle birlikte kullanılır. كَيْسَه/kîsê (kese), مَكْنَسَه/meknesê (süpürge), كُوشَه/kôşê (köşe)
گ Ge G-g	Türkçe veya Türkçe üzerinden diğer dillerden geçmiş kelimelerde bulunur. گَرِي/gerî (konuşmak), گَمْشَه/gemşê (azıcık), گَلَه/gollê (göl)
ل Lam L-l	لَيْلْ/leyl (gece), لِيرَه/lire (lira), لِبُوكْ/libok (atak)
م Mim M-m	مَلَكْ/melek (melek), مَغْرَفَه/mağrafê (kepçe), مِيزَانْ/mézên (terazi, mizan)

ن Nun N-n	نُؤْم/novm (uyku), نُؤْر/nûr (nur), نَنْعْ/nêneh (nane)
ه He H-h	هَدِيَّة/hediye (hediye), هَوَا/hevê (hava), هَوَى/hevî (ıslak)
و Vav v-u-û-o-ô	وَالِي/vêlî (vali), وَهْر/vahor (sırt), مَعْلُوم/ma'lum (malum,davetli)
لا Lamelif Lê-lâ	لَازِم/lêzém (lazım), اِغْلَام/ıġlâm (köle), مَلَّاق/mallâk (tatlı dilli,yalaka)
ي Ye y-i-i-î	“y”olarak okunur. Uzatma harfi veya okutucu harf olarak da kullanılır. Bu durumda kendisinden önceki sessiz harfi “ı,î,i”şeklinde okutur. يَوْم/yovm (gün), اِيْمَان/îmên (iman), مَائ/mayy (su)
é	İmale ile okunur. “e-a”sesleri” “y” sesine yaklaştırılarak seslendirilir. عَادَة/âdé (adet,gelenek), زِيكَة/zîké (çaput), مَعْلَمَة/me'elmé (bayan öğretmen, muallime)
ē	İmale ve uzatma ile okunur. اِرْجَال/ircêl (erkekler), اِجْبَال/icbêl (dağlar), اِكْلَاب/iklêb (köpekler)

SİMGELER VE KISALTMALAR

[]	Ek açıklamalar
[d]	Hitap veya zamirin dişil varlığa ait olduğunu gösterir
[e]	Hitap veya zamirin eril varlığa ait olduğunu gösterir.
^	Uzatma işareti
‘-	İzafet/tamlama işareti
→ <	Dönüşüm yönü
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
b.ç.k.	Birinci çoğul kişi
b.t.k.	Birinci tekil kişi
bkz	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ē	İmale ve uzatma
ed.	Editör
Fa.	Fasih Arapça
İ.ç.k.	İkinci çoğul kişi
İ.t.k.	İkinci tekil kişi
La.	Latince
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
S.	Sayı
s.s.	Sayfadan sayfaya
Sia.	Siirt Arapçası
Ü.ç.k.	Üçüncü çoğul kişi
Ü.t.k.	Üçüncü tekil kişi
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
vs.	Ve saire
y.y.	Yüzyıl

GİRİŞ

“Dil” kelimesi, pek çok farklı bağlamda ve çeşitli anlamlarda kullanılır fakat burada bahsettiğimiz şey, “İngiliz dili”, “Japon dili” gibi ifadelerden kastedilen anlamdır. Bu tür bir dil, bir konuşma biçimi olup insanların kendi aralarında faydalandığı bir iletişim sistemidir. Dilin ismi aynı zamanda o dilin konuşulduğu toplumun kilit bir veçhesinin ismidir, böylece toplumsal ve / veya siyasal bir bağlılığı ve ortak kültürü ima eder.¹

Dil tanımlarından hareketle Dil bilim, dili sabit bir olgu² ve toplumun bütün fertlerinin zihinlerinde kayıtlı sesli simgesel bir sistem, yani bir dil ailesi veya bir dil grubuna değil de dilin ortak niteliklerine eğilen bir kavram olarak ele almaktadır.³ Dil bilim, lehçe kavramını ise kişinin toplumsal konumuna göre esnek biçimde kullandığı dinamik, değişime açık bir yapı olarak değerlendirmektedir.⁴

Lehçe, bir dilin değişik ülkelerde ve bölgelerde yine aynı dil birliğinden kimselerce konuşulan biçimine denilmektedir. Ağız ise, aynı lehçe içinde daha küçük yerleşim yerlerine özgü olan ve daha küçük ayrımlara dayanan konuşma biçimidir.⁵ Bu tanımlara göre dil, sistemin temel yapısını oluştururken; lehçe, sisteme dâhil olan temel yapının alt kollarını, ağız ise alt kolların içerisindeki küçük ses farklılıklarını kapsamaktadır. Dil, lehçe ve ağız dil kuralları ve lafızları bakımından değişime açık bir yapıya sahiptirler.

¹ Tore Janson, *Dillerin Tarihi*, Çev., Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016, s. 37-39

² Temmâm Hassan, “*el-Luğa beyne'l-Mi'yâriyye ve'l-Vasfiyye*”, Kahire: Mektebetu'l-Mısriyye, 1958, s. 184.

³ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 6.b., Ankara: TDK Yayınları, 2007, s. I/24.

⁴ Hassan, a.g.e., s. 184.

⁵ Aksan, a.g.e., s. I/141.

İşte bu değişikliklerin takip edilmesi, anlaşılabilmesi için dil ve lehçelerin bulunduğu coğrafyanın, tarihinin, kültürünün, dil yapısının ve dilin geçirdiği evrelerin de bilinmesinde zaruret vardır.

ÇALIŞMANIN KONUSU

Dilin tamamı şiveleriyle, çeşitleriyle ve üsluplarıyla gerçektir. Dillerin topluma ayak uydururken değiştiği dil bilimin tartışılmaz gerçeğidir. Eski ifade şekilleri bir yandan yavaş yavaş kaybolurken öte yandan yeni kelimelerin, telaffuzların, dil bilgisi kurallarının, konuşma üsluplarının, bölgesel ve sosyal değişkenlerin artması bu değişimin sonuçlarından biridir. Her dilde, eski ve yeni şekiller kaçınılmaz olarak beraber yaşar ve bunlar yaş, cinsiyet, sosyal sınıf ve konuşmacıların mesleği gibi faktörlere bağlı olarak toplum içinde dağılır.⁶

Bütün dillerde birtakım etkenlere bağlı olarak hâlk kitlelerinin daha kolay anlaşabildiği hâlk dili oluşmuştur. Hâlk dilinde, kelimeler çoğunlukla kısaltılarak telaffuz edilmekte, bazı harflerin yerleri değiştirilmekte (tashif), dil kurallarına büyük ölçüde uyulmamakta ve en temel dil bilgisi kurallarıyla yetinilmektedir. Edebî dilin kurallı ve konuşulması zor olması sebebiyle meydana gelen dildeki sapmalar dilin iki türlü kullanımı ile sonuçlanmaktadır. Bu iki farklı kullanım, “yazı dili-konuşma dili”, “resmî dil-hâlk dili”, “kurala bağlı dil-kurala bağlı olmayan dil” gibi farklı şekillerde isimlendirilebilir.

Arapçada bu olgu; Fusha-Ammiyye, Farsçada; Nivisî-Kuçebazarî olarak adlandırılmaktadır. Bu duruma dil bilimde “iki dillilik” (diglossia/izdivâciyyetü’l-luğa) adı verilmektedir.⁷ Hemen hemen bütün dillerde var olan “iki dillilik” (diglossia) olgusu Arapçada kendisini daha ziyade göstermektedir. Örneğin bir yörede uzun süre bulunmamış insanlar yerel bazı kelimeleri anlayamamaktadırlar. Bununla birlikte standart dili çok iyi konuşabilen birçok insan kendi yöresinde kolaylık maksadıyla yerel

⁶ David Crystal, *Dillerin Katli*, 3.b., çev. Gökhan Cansız, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2015, s. 138.

⁷ Janet Watson, *The phonology and morphology of Arabic*, Oxford University Press, New York, 2002, s. 8.

ağız kullanmayı tercih etmektedir. Bu durum çoğu zaman standart dilin (Fasih Arapça) ihlali ile sonuçlanmaktadır.⁸

Arap dil bilimciler hâlk arasında konuşulan Arapçaya karşılık olarak, lehçe ve ağız kavramları arasında herhangi bir ayırım yapmadan اللغة العامية/el-Luġatu'l-Âmmiyye veya اللهجة/lehçe kavramlarını kullanmaktadırlar.⁹ Biz de bu çalışmamızda Siirt'te konuşulan Arapçaya karşılık olarak “Siirt Arapçası” veya “Siirt lehçesi” tabirini kullanmış bulunmaktayız.

Türkiye’de, Hatay (Antakya), Mardin, Siirt, Muş, Şırnak, Batman, Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adana (Merkez, Akkapı, Kozan, Kadirli) ve Mersin’de özellikle de Tarsus ilçesi başta olmak üzere köken itibarıyla Arap olan ve Arapça konuşan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları bulunmaktadır. Arap asıllı bu insanlar bir şekliyle kültürel olarak atalarından devraldıkları ana dilleri durumundaki Arapçayı başta günlük hayatlarında olmak üzere çeşitli alanlarda kullanmaktadırlar.

Çalışmanın içeriğiyle paralel bu ön bilgilerden hareketle çalışmamızın konusu; Siirt’te (merkez) konuşulan mahallî Arapçanın tarihi, dil yapısının fonolojik ve morfolojik açıdan incelenmesi, dil bilgisel özellikleri ve etkileşimde bulundukları diller ile ortaya çıkan değişimlerin incelenmesidir.

Konuşma dilinin süreç içerisinde bir başka dille etkileşim içerine girmesi ve bünyesinde başka dillere ait unsurlar barındırması olağandır. Bu itibarla Siirt Arapçasının, Arap ülkelerinde konuşulan diğer Arap dili lehçelerinden ve Türkçeden ne ölçüde beslendiğinin tespiti de araştırmamızın bir diğer konusudur.

⁸ Musa Alp, “Farklı İki Açıdan Arapça: Fusha ve Avamca”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XI, S. 2, Temmuz-Aralık 2011, s. 88; Murat Yıldız, “Standart ve Yerel Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.X, S.3, 2010, s. 23-30.

⁹ Alp, *Farklı İki Açıdan Arapça: Fusha ve Avamca*, s. 93.

ÇALIŞMA METODU

Çalışmamız belirli bir yörenin dil kullanımı olduğundan birinci kaynağımız da Siirt yöresinde yaşayan Arap asıllı insanların bizzat kendileri olacaktır. Bu bakımdan çalışmamızda ilk olarak yüz yüze görüşmeler yapılacaktır, elde edilen bilgiler ve veriler derlenerek Siirt Araplarının konuştuıkları dil yapısı hakkında bilgiler toplanacak, günlük yaşantılarında Arapçayı nasıl kullandıkları kendileriyle görüşülerek tespit edilecektir. Daha sonra toplanan bu bilgilerin analiz ve tasnifi yapılarak değerlendirilecektir. Görüşme yaptığımız kişilerin adları, unvan ve meslekleri (alfabetik sırayla) şu şekildedir:

- 1- Abdurrezzak Çelik (Yazar)
- 2- Ahmet Arıtürk (Gazeteci-yazar)
- 3- Ayhan Mergen (Emekli eğitimci, araştırmacı, gazeteci ve yazar)
- 4- Cumhur Kılıçcıoğlu (Gazeteci-yazar)
- 5- Fatih Işık (Esnaf)
- 6- H. Sadık Turay (Tüccar)
- 7- Hâlıl Batur (Edebiyat Öğretmeni)
- 8- Handan Görgin Karakaş (Millî Eğitim Müdürlüğünde Müfettiş)
- 9- Hasret Balcı (Sağlık Memuru)
- 10- Hüseyin Arık (Tekniker)
- 11- Orhan Akay (Emekli öğretmen, Tapu Dairesi Osmanlıca Bilirkişisi)
- 12- Ömer Turay (Kitap-Kırtasiyecisi)
- 13- Necim Gül (Eğitmen, yazar)
- 14- Serhat Gültaş (Akademisyen)
- 15- Şefik Görgin (Emekli eğitimci, grafiker, ressam, yazar, araştırmacı)

Öte yandan web ortamında bulunan yöreye ait şarkı, türkü ve hikâyelerin yanı sıra sesli ve yazılı dökümanlardan da yararlanma yoluna gidilmiştir. Yine çalışma konusu, araştırmacının ana dili olması nedeniyle kendi bilgi ve tecrübelerini de çalışmaya katmıştır.

Çalışmada ses kaydı ve gözlem yoluyla veri toplanmış, benzer çalışmalar için yapılmış görüntülü çekimler, belgeler vb. malzeme toplanmıştır.

Adından da anlaşılacağı üzere çalışmamız, sadece belirlenen coğrafi bir mekân içindeki Arap kökenli vatandaşlarımızın kültür ve dil yapılarının incelenmesini kapsamaktadır. Bu bağlamda saha çalışmasına başlamadan önceki hazırlık aşamasında, konumuzu doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren Arap kültürü, Arapçanın dil ve gramer yapısı ile lehçeleri, Arap tarihi, Siirt kültürü, dil yapısı, coğrafi, ekonomik ve siyasal tarihi başlıkları altında araştırma, inceleme ve derleme niteliğinde çalışmalar yapılmış olduğu görülmüştür. Bu kaynaklardan da istifade etmek suretiyle konumuz olan Arap kökenli vatandaşlarımızın tarihine, kültürüne, genel olarak dillerine atıfta bulunan eserlerden istifade edilerek başvuru kaynakları arasına alınacaktır.

Yörenin kullandığı Arapça, çalışmanın esas noktası olunca bazı tespitlerde bulunurken elbette örnekleme yöntemine de başvurulacaktır.

İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi bugün yöre hâlkı dilini yazmak için Latinceyi kullanmaktadır. Fakat lehçenin inceliklerini ve farklılıklarını gösterecek, üzerinde ittifak edilmiş bir imla yöntemi yoktur. Buna binaen Fasih Arapça ile ortak veya farklı yönlerine dikkat çekmek maksadıyla lehçedeki kelime ve kullanımların tablolarındaki gösterimleri, başka çalışmalarda görüldüğü gibi sadece Latincesi veya sadece Fasih Arapça karşılığı değil, çevirisi dâhil üçü birlikte tablo hâlinde verilmiş, Latince transkripsiyonu yapılmış ve örnekler harekelendirilmiştir. Fasih Arapçada ise tam karşılığı değil hangi isim, edat veya fiile denk geldiği gösterilmiş, böylece isim, fiil ve edatlarda meydana gelen değişiklikler, telaffuz ve irab farklılıkları ile Siirt Arapçasının cümle kurma mantık ve tekniği gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.¹⁰

Yazımda da kelimeler Fasih Arapça'ya en yakın biçimiyle verilmiş olup vokaller hareketlerle belirtilmiştir. Bunun mümkün olmadığı yerlerde Siirt lehçesinde baskın olarak Türkçe kelimeler bulunduğu cihetle Osmanlıca imla kuralları tatbik edilmiş, bunda da Faruk Kadri Timurtaş'ın "Osmanlı Türkçesi Grameri" adlı kitabı esas alınmıştır. Osmanlıca ve Farsçada olduğu gibi Siirt lehçesinde atıf harfi işlevi gören و /v "û" şeklinde telaffuz edildiğinden yazımı "و" şeklinde gösterilmiş imâle "é" ile

¹⁰ Çalışmamızda sadece Siirt merkezinde konuşulmakta olan Arapça referans olarak alınacaktır.

gösterilmiştir. Bununla birlikte yer yer -özellikle cümlelerde- sadece Latince transkripsiyon ve Türkçe anlam verilmiştir.

ÇALIŞMANIN AMACI

Günümüzde 400 milyonu aşkın insan tarafından konuşulmakta olan Arapça Sami dil ailesine mensuptur.¹¹ Batı Asya'dan Kuzey Afrika'ya kadar çok geniş bir alana yayılan bu dil ailesi; Fas, Cezayir, Moritanya, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, Somali, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Amman, Yemen, Ürdün, Suriye, Irak, Lübnan, Cibuti ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi toplam yirmi farklı ülkede konuşulmaktadır.¹²

Arapça, zikredilen yirmi ülkenin yanı sıra Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde, Hatay (Antakya), Mardin, Siirt, Muş, Şırnak, Batman, Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adana (Merkez, Akkapı, Kozan, Kadirli) ve Mersin'de özellikle de Tarsus ilçesinde konuşulmaktadır.

Arapça konuşanların nüfusu ve bu dilin konuşulduğu coğrafyanın genişliği dikkate alındığında Arap dili lehçeleri ve ağızlarına yönelik araştırmalar önem kazanmaktadır. Çünkü bu tarz çalışmalar bir dilin asırlar boyu geçirdiği evrelerin son durumunu, dil yapısını ve kelimelerin kültürel, ekonomik ve sosyal merkezlerin etkisiyle uğradıkları değişimleri bizlere göstermektedir.

Türkiye'de Arap dili lehçeleri konuşulmasına rağmen bu konuya gereken önemin verilmemesi ve araştırmalarla kayıt altına alınmaması hâlinde bu lehçeler kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu bağlamda araştırmamızın amaçlarından biri de Türkiye'de Arapça Diyalektoloji (lehçe bilim) alanındaki eksikliği az da olsa gidermek, ülkemizde bu tarz araştırmaların yayılmasına katkı sağlamaktır.

Çalışmamızın öncelikli hedefi ise Siirt ilinde konuşulan Arapçanın; tarihî süreç içerisinde kültürel etkileşim sonucunda oluşan son durumunu tespit etmek, karakteristik

¹¹ Yaşar Acat, “Türkiye’de Konuşulan Arap Diyalektleri”, Akdem Yayınları, ed. Yaşar Acat, İstanbul, 2018, s.7.

¹² Watson, *The phonology and morphology of Arabic*, s. 7-8.

dil özelliklerini keşfetmek ve birtakım dil bilimsel sonuçlara ulaşmak, bu sayede ülkemizin çok etniteli yapısı ile bu yapının sunmuş olduğu zengin dil ve kültür mirasının korunmasına katkı sağlamaktır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Türkiye Cumhuriyeti, farklı dilleri konuşan çok uluslu bir imparatorluğun mirası üzerine inşa edilmiştir. İçinde yaşadığımız bu toplumda var olan farklı dillerin bilimsel yöntemlerle incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Arapça konuşan yerleşik hâlkın sayısı azımsanmayacak derecededir. Bu noktadan hareketle Siirt ilinde yaşayan Arap kökenli vatandaşlarımızın dilleri, yapısal ve fonetik açıdan incelenerek bilim dünyasının istifadesine sunulması büyük bir ehemmiyet taşımaktadır.

Tehlikedeki diller konusundaki bilinç eksikliği belki de hâlkın genelindeki yaygın bir bilinç eksikliğinin yansımasıdır.

Tehlikeye düşmesi olası diller; sosyal ve ekonomik açıdan dezavantajda olan, daha büyük bir dilin ağır baskısını yaşayan ve çocuk konuşmacılarını kaybetmeye başlayan dillerdir.

Tehlikedeki diller; dili öğrenen çocuğun hiç kalmadığı veya çok az kaldığı ve konuşmacılarının genç yetişkinler olduğu dillerdir. Ciddi tehlikedeki diller; en genç iyi konuşmacısının 50 yaş ve üzeri olduğu dillerdir. Ölüm döşeğindeki diller; çoğu çok yaşlı, bir avuç konuşmacısı olan dillerdir. Ölü diller; konuşmacısı olmayan dillerdir.¹³

Günümüz dünyasında bazı ülkeler de kendi sınırları içinde konuşulan farklı dil, lehçe ve ağızlarla ilgili araştırmalar yapmakta ya da yaptırmakta, hatta bu çalışmalarını ülke dışına da taşımakta ve farklı dilleri, edinilmiş ve korunması gereken ortak kültür olarak görmektedirler. Bu açıdan yaklaşıldığında ülke sınırlarımız içinde yaşayan vatandaşlarımızın konuştuğu bütün dillerin, lehçe ve ağızlarının incelenmesi, yabancı bilim insanlarından önce Türk akademisyenler tarafından araştırılıp ortaya konulması,

¹³ Crystal, a.g.e., s. 35.

Anadolu'daki kültür ve dil zenginliğimizin araştırılması, millî ve evrensel değerler adına yararlı olacaktır.

BENZER ÇALIŞMALAR VE İLGİLİ LİTERATÜRÜN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ

Batı ülkelerinde diyalektoloji/lehçe bilim çalışmalarına ilgi oldukça yüksektir. Anadolu'da konuşulan Arapça lehçeleriyle ilgili ilk araştırmaların hemen hemen tamamı Türkiye dışında yapılmıştır. XIX. yy. da başladığı anlaşılan bu araştırmalar Socin tarafından yayımlanan “*Der Arabische Dialekt von Mosul und Mardin*” (Musul ve Mardin Arapça Lehçesi) [1882] adlı üç makaleyle başlamıştır. Bu makaleler Musul ve Mardin ağızlarıyla ilgilidir.

Mevcut araştırmalar, Anadolu'da konuşulan Arapça lehçeleriyle ilgili yapılmış çalışmalar ile Siirt'te konuşulan Arapça lehçesiyle ilgili araştırmacılar ve bilim insanlarınca yapılmış çalışmalar olmak üzere iki başlık altında incelenebilir.

1. Anadolu'da Konuşulan Arapça Lehçeleriyle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Bu alanda Blanc Mezopotamya'da yaygın bulunan lehçeler üzerinde çalışarak lehçeleri, “*qeltu lehçeleri* ve *gelet lehçeleri*” olmak üzere iki topluluğa ayırmıştır.

Shabo Talay'ın bu alanda, “*Arabic Dialects of Mesopotamia*” (Mezopotamya Arapça Lehçeleri) ve “*Der Arabische Dialekt von Hasköy (Der-Khas), Ostanatolien. Teil II Texte und Glossar*” (Hasköy Arapça Lehçesi) [2002] gibi çalışmaları bulunmaktadır.

Yine Acat'ın “*Dirase Muqarana fi'l-'Anasiri'l-Muşterakati fi'l-Leheceti'l-Arabiyyeti'l-Anaduliyyeti'l-Muasıra*” (Çağdaş Anadolu Arapça Lehçelerinde Ortak Unsurlarla İlgili Karşılaştırmalı Bir Araştırma) [2016] başlıklı bir çalışması bulunmaktadır.

Sasse ise Mardin şehrinin doğusunda Midyat ilçe merkezinin batısında konuşulan Muhâllemi lehçesi ile ilgili “*Linguistische Analyse des arabischen Dialekts der Mhállamiye in der Provinz Mardin (Südosttürkei)*” (Türkiye'nin Güneydoğusunda Mardin İli Mhâllemi Arapça Lehçesinin Dilbilimsel Çözümlemesi) [1971] başlıklı bir araştırma yapmıştır.

Jastrow “*Die Mesopotamisch-Arabischen Qiltu-Dialekte*” (Mezopotamya-Arap Kəltu Lehçesi) [1978] adlı araştırmasını gerçekleştirerek Anadolu’da konuşulan Arapça lehçeleri topluluklara ayırıp Diyarbakır ağzı, Mardin ağzı, Siirt ağzı, Kozluk ağzı ve Sason ağzı biçiminde sıralamıştır. Ayrıca Jastrow’nun, “*Arabische Textproben aus Mardin und Āzəx*” (Mardin ve İdil Arapça Metin Örnekleri) [1969], “*Anatolian Arabic*” (Anadolu Arapçası) [2006] ve “*Turkish and Kurdish Influences in the Arabic Dialects of Anatolia*” (Anadolu’daki Arapça Lehçelerde Türkçe ve Kürtçenin Etkileri) [2011] gibi çalışmaları da bulunmaktadır. “*The Position of Mardin Arabic in the Mesopotamian-Levantine Dialect Continuum*” (Mezopotamya-Levanten Lehçe Etkileşimi Çerçevesinde Mardin Arapçasının Durumu) [2015] başlıklı çalışmasında ise Jastrow’nun özellikle Mardin ile Musul’da konuşulan Arapça ile ilgili karşılaştırmalı örneklerle yer vererek Mardin Arapçasının Mezopotamya-Levanten lehçe etkileşimi çerçevesinde eksen konumunda olduğunu değerlendirdiği görülmektedir.

Aynı şekilde Grigore da Mardin ağzını araştırmıştır. “*L’arabe Parlé à Mardin Monographie d’un Parler Arabe «Périphérique»*” (Mardin’de Konuşulan Arapçanın Çevresel Bir Monografisi) [2007] adlı Fransızca çalışmasında, söz konusu lehçenin söz dizimi açısından bazı özelliklerini ele almıştır. “*Ka a Temporal Prefix in Mardini Arabic Derived From the Verb Kana (to be)*” (Mardin Arapçasında Kâne (Olmak) Eyleminden Türeyen Zamansal Bir Ön Ek Olarak Ka) [1999] başlıklı çalışmasında ise Grigore kên/ idi eyleminin dişil ve eril kullanımlarını da ele almaktadır. “*L’alternance Codique Chez les Arabes de Mardin (Turquie)*” (Mardin (Türkiye) Arapçasında Alternatif Kod Geçişleri) [2006] başlıklı çalışmasında ise Grigore, Mardin’de Arapça-Türkçe-Kürtçe etkileşimlerini ayrıntılı örneklerle açıklama yoluna gitmektedir.

Wittrich ise İdil ağzıyla ilgili Almanya’da yaşayan gurbetçiler ya da göçmenlerle gerçekleştirdiği görüşmelere dayanarak hazırladığı “*Der Arabische Dialekt Von Azex*” (İdil Arapça Lehçesi) [2001] adlı bir araştırma yapmıştır.

Abdulkadir Osman tarafından kaleme alınmış “*el-Lehce el-Muhâlmiyye Beyne’l-Fasîh ve’l- ‘Ammî ve’d-Daḥîl*” (Fasîh Halk Dili ve Yabancı Ögeler Arasında Muhâllemi Lehçesi) [2011] adlı bir çalışma da bulunmaktadır. Mardin şehrinin doğusunda Midyat ve çevresinde konuşulmakta olan ancak Mardin’de konuşulan Arapça lehçesinden önemli bir farkı olmadığı anlaşılan Muhâllemi ağzını ele alan Osman, çalışmasında bu

ağzın konuşulduğu yerler, Arapçanın eski lehçeleri ile bağlantıları, Cezire bölgesi (Kuzey Mezopotamya) ağızları ile bağlantısı, yöredeki dillerin yanı sıra Farsçayla etkileşimi ile ilgili ayrıntılı örnekler vermektedir.

Yine Biṭunā'nın “*Auxiliary Verbs in Dialects Spoken in Midyat Area*” (Midyat'ta Konuşulan Arapça Lehçe el Muhâllemiyye'de Yardımcı Filler) [2012] çalışmaları da bulunmaktadır.

Mehmet Şirin Çıkar ve Abdülhadi Timurtaş, “*Mardin Yöresi Arapçasının Temel Özellikleri*” [2012] adlı çalışmalarında Mardin Arapçasının özelliklerini araştırmışlardır.

Ayrıca Yaşar Acat ve el-Ziyadat'ın Muhâllemi atasözleri konusunda birlikte hazırladıkları “*el-Kiyemu'l-Ahlâkiyyetu fî'l-Emsâli'l-Muhellemiyye*” (Muhâllemi Atasözlerinde Ahlakî Değerler) [2014] başlıklı bir çalışmaları bulunmaktadır.

Davut Orhan ise “*Midyat Yöresel Arapçası (Muhâllemi) ve Sözlü Edebîyatı*” [2015] adlı çalışmasında dil ve lehçe kavramlarının yanı sıra Arapçanın lehçeleri ile ilgili bilgi verdikten sonra Mardin ve Midyat lehçeleri konusunda da bilgi vermektedir. Midyat yöresel Arapçası ve sözlü edebiyatından atasözü, deyim, tekerleme, ninni, mâni, dua, beddua, temenni, türkü, şiir, bilmece, hikâye, mülakat ve fiil örneklerine yer verilen bu çalışmanın daha çok sözlük niteliğinde bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır.

Mehmet Şayır'ın “*el-Emsâlu fî Lehçeti Mardin el-'Arabiyye*” (Mardin'de Konuşulan Arapça Lehçede Atasözleri) [2016] başlıklı bir çalışması, ayrıca “*Mardin'de Konuşulan Arapça Lehçenin Sesbilgisi Biçimbilgisi ve Sözdizimi Bakımından İncelenmesi*” [2017] adıyla doktora tezi bulunmaktadır.

Arnold ve Ağbaht'ın birlikte gerçekleştirdiği “*Antakya'nın Dursunlu Köyünde Konuşulan Arap Diyalekti*” [2015] başlıklı çalışmasının yanı sıra bu alanda, Arnold'un “*The Arabic Dialects in the Turkish Province of Hatay and the Aramaic Dialects in the Syrian Mountains of Qalamûn: Two Minority Languages Compared*” (Türkiye'nin Hatay İlindeki Arapça Lehçe ile Suriye'nin Qalamûn Dağındaki Aramice Lehçe: İki Azınlık Dili Arası Karşılaştırma) [2000], “*Der Lulav - Ein Text im Arabischen Dialekt der Juden von Iskenderun (Südsttürkei)*” (Lulav-İskenderun Yahudileri Arap Lehçesinde Bir Metin) [2010], “*Homonymenfurcht in den Arabischen Dialekten Antiochiens*” (Antakya Arapça Lehçesinde Eşsesli Sözcükler), “*Pausalformen in den*

Arabischen Dialekten Antiochiens” (Antakya Arapça Lehçesinde Durak), “*Die Arabischen Dialekte Antiochiens*” (Antakya Arapça Lehçesi) [2004], “*The Arabic Dialect of the Jews of Iskenderun*” (İskenderun Yahudileri Arapça Lehçesi) [2007] gibi çalışmaları bulunmaktadır.

Mahmut Ağbaht yüksek lisans tezi olarak hazırladığı “*Hatay Yerleşik Arap Diyalektleri: WALs’e Göre Dil Özellikleri*” [2014] başlıklı çalışmasında Hatay Arapça lehçesinin Dünya Dil Yapıları Atlası (WALS)’e göre dil özelliklerini ele almaktadır.

Stephan Prochazka “*Die Arabischen Dialekte der Çukurova*” [2002] isimli eserinde, Çukurova bölgesinde yani Mersin, Adana, Tarsus ve kısmen Hatay’da yaşayan Arapların dillerini konu edinmiştir. Prochazka, çalışmasında zikrettiğimiz lehçelerin dil yapıları üzerinde durmuş ve yer yer bu lehçeler arasındaki farklılıklara değinmiştir. Ancak eserde Sünnî Arapların yaşadığı Kozan ve Kadirli gibi Çukurova’da yer alan birçok Arap yerleşim yerleri göz ardı edilmiştir. Stephan Prochazka, Çukurova’da konuşulan Arap dili lehçesini konu edindiği “*Die Arabischen Dialekte der Çukurova*” isimli eserinde coğrafi açıdan geniş bir alanı ele almış ve neticede Çukurova’da bulunan Adana, Mersin, Tarsus gibi yerleşim yerlerinde konuşulan Arap lehçeleri arasındaki kelime ve telaffuz yönünden farklılıklara yeterince değinilmemiştir.

Mehmet Yılmaz “*Adana Kozan İlçesinde Yaşayan Arap Kökenli Vatandaşların Dil Yapılarının İncelenmesi*” [2014] başlıklı yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Yusuf Özcan’ın yine aynı bölge ile ilgili “*Mersin’in Tarsus İlçesinde Konuşulan Arapça Üzerine Bir Derleme Çalışması*” [2016] başlıklı yüksek lisans tezi mevcuttur.

Yaşar Acat editörlüğünde yayınlanan ve Yaşar Acat, Yusuf Özcan, Özgür Kazcı, Abdülhakim Önel, Abdulhadi Timurtaş, Mehmet Şirin Çıkar, Emin Cengiz’in katkıda bulundukları “*Türkiye’de Konuşulan Arap Diyalektleri*”, [2018] adlı eserde Türkiye’deki Arap lehçeleri hakkında önemli bilgiler verilmiştir.

2. Siirt’te Konuşulan Arapça Lehçesiyle İlgili Araştırmacılar ve Bilim İnsanlarınca Yapılmış Çalışmalar:

Siirt yöresinde konuşulan Arapça ile ilgili Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın “*Nebzetün min Luğati Elsineti’s-Selase*” isimli eseri -tesbit edilen- en eski kaynak olması bakımından son derece önemlidir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, bu sözlüğü 1177/1764'te talebesi olan kayınbiraderi Şeyh Mustafa Fani'ye Farsça ve Türkçeyi öğretmek maksadıyla Tillo'da iken kaleme almıştır. Tematik bir sözlük olan bu eserde Arapça, Farsça ve Osmanlıca olmak üzere yaklaşık beş bin sözcük bulunmaktadır. Kendi döneminde yazılan sözlüklerin aksine İbrahim Hakkı, bu sözlükte yer yer Siirt Arapçasını da kullanmıştır. Bu eser üzerine bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.¹⁴

Cumhur Kılıçcıoğlu, 1962 yılında yayına başlayıp günümüzde de yayınlamaya devam eden Mücadele gazetesinin çeşitli sayılarında ve “*Veleye: Siirt*” (2013), “*Her Yönüyle Siirt*” (1992) adlı eserlerinde Siirt Arapçası, Siirt şehrinin korunması ve kimliğinin gelecek kuşaklara aktarılması için çalışmalar yapmıştır.

Ahmet Arıtürk, 1937 yılında yayın hayatına başlayan ve günümüzde de devam eden Siirt gazetesinin çeşitli sayılarında ve Fatih Arıtürk ile birlikte hazırladığı “*Siirt’le İlgili Anekdötler*” [2003] adlı eserinde, Siirt Arapçası, fıkraları ve Siirt şehrinin kültürü ile ilgili değerli bilgiler vermiştir.

Sururi Baykal, “*Siirtlinin Şarkısı: Ğennoyitil Is’ırdı*” (1998) adıyla yayınladığı çalışmasında, Siirt Arapçasıyla nazmedilmiş şiirleri Latin harfleriyle bastırmıştır.

Abdulehad Lahdo da Tillo'da konuşulan Arapça ile ilgili “*The Arabic Dialect of Tillo in the Region of Siirt*” (Siirt Bölgesindeki Tillo Arapça Lehçesi) [2009] başlıklı bir çalışma yapmıştır. Lahdo, bu eserinde coğrafi açıdan alan sınırlamasına gitmiş ve Siirt-Tillo bölgesinde konuşulan Arapçanın dil yapısını ses, şekil ve cümle bilgisi yönünden ele almıştır.

Mehmet Şirin Çıkar ile Abdülhadî Timurtaş, “*Siirt Yöresinde Kullanılan Arapçanın Temel Özellikleri*” [2009] başlıklı bir çalışma yaparak Siirt Arapçasının dil yapısını ele almışlardır.

Necim Gül “*Siirt Arapçasını Kurtarmak*” [2013], Şefik Görgin, “*Arapça Qêltu Lehçesi Siirt Arapçası ‘Arabi’l-Welêyê*” [2014] adlı eserlerinde Siirt Arapçası, gramer

¹⁴ Zafer Önür, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın “Nebzetün min luğati elsineti’s- selase” İsimli Eserinde Siirt Arapçasının Etkisi”, *Siirt Arapçası Çalıştayı*, Siirt, 27-28 Mayıs 2016.

ve sentaksı, atasözü, deyim, tekerleme, dua, beddua, temenni, türkü, şiir, bilmece, hikâye ve sözlü edebiyatıyla ilgili konuları kapsamlı olarak işlemişlerdir.

Siirt Arapça lehçesiyle ilgili olarak Gabriel Biţună'nın “*On Loaned Consonants in the Spoken Arabic of Siirt*” (Siirt'te Konuşulan Arapçada Ödünç Ünsüzler) [2014] ve “*The Conditional Clause in the Spoken Arabic of Siirt*” (Siirt'te Konuşulan Arapçada Şart Cümlesi) [2015] başlıklı bir çalışması bulunmaktadır. Gabriel Biţună'nın “*Morfo-Syntaxa Dialectului Arab Nord-Mesopotamii Din Sirt, Turcia*” (Kuzey Arap Lehçesinin Morfo -Sözdizimi- Mezopotamya Siirt, Türkiye) [2016] adlı çalışması Bükreş Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır.

Yine Siirt'te konuşulan Arapçayla ilgili olarak Faruk Toprak'ın yüzyıllar boyunca bölgede bir arada yaşamış farklı halkların etkileşimi sonucunda Siirt'te konuşulan Arap lehçesine girmiş yabancı kelimeleri konu aldığı “*Dirâse ‘an Kelimât Daḥîle fî Lehçeti Si’ird el-‘Arabiyye*” (Siirt Arap Lehçesindeki Ödünç ve Yabancı Kelimeler) [2016] başlıklı bir çalışması bulunmaktadır.¹⁵

Abdulhadi Timurtaş, “*Siirt Arapçasında Halk Atasözleri*”, [2016] adlı çalışmasında Siirt Arapçasının sözlü edebiyatı, atasözleri ile deyimleri Fasih Arapçayla karşılaştırılmalı olarak ve Arapça imla ile ele almıştır. Yine Abdulhadi Timurtaş, “*Siirt'te Arap Halk Türküleri-Analitik Bir Araştırma*” [2015] başlıklı çalışmasında Siirt yöresinde söylenen güfteleri, Siirt Arapçası ile bestelenmiş şarkıları Fasih Arapçayla karşılaştırılmalı olarak ve Arapça imla ile ele almıştır.

Yaşar Acat, “*Muhâllemi Lehçesinde Kullanılan Atasözü ve Deyimlerin Siirt Arapçasında Kullanılan Atasözü ve Deyimlerle Karşılaştırılması*” [2017] adlı çalışmasında Siirt Arapçasının sözlü edebiyatı, atasözleri ile deyimleri Fasih Arapçayla karşılaştırılmalı olarak ve Arapça imla ile ele alınmış ve bu ürünlerin Türkçe anlamları verilmiştir.

¹⁵ bkz. Mehmet Şayır, *Mardin'de Konuşulan Arapça Lehçenin Sesbilgisi Biçimbilgisi ve Sözdizimi Bakımından İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2017, s.13-17; *Mersin'inTarsus İlçesinde Konuşulan Arapça Üzerine Bir Derleme Çalışması*, (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 8; Yaşar Acat, “Anadoluda Konuşulan Arap Diyalektleri Üzerine Avrupa ve Türkiye’de Yapılan Çalışmalar”, *Türkiye’de Konuşulan Arap Diyalektleri*, İstanbul: Akdem Yayınları, ed. Yaşar Acat, 2018, s.7-21.

Ayhan Mergen'in konuyla ilgili yaptığı televizyon programlarının yanı sıra, *“Siirtli'nin Gönlünden Diline Yansıyan Atasözleri ve Deyimler”* [2017] adlı eseri, Siirt Arapçasında kullanılan atasözleri ile deyimler konusundaki en zengin kaynaklardandır.

Bunların yanında 27-28 Mayıs 2016'da Siirt Üniversitesi tarafından Uluslararası Siirt Arapçası Çalıştayı düzenlenmiş, Siirt Arapçasının dünü, bugünü ve geleceği üzerinde durulmuş, Siirt Arapçasının sorunları ve çözüm yolları ile korunması ve yaşatılması için alınacak tedbirler tartışılmıştır.

Emin Cengiz, *“Siirt Arapçasını Yaşatmak”* [2018] adlı çalışmasında Siirt Arapçası, gramer ve sentaksı, atasözü, deyim, tekerleme, şiir, bilmece, hikâye ve sözlü edebiyatıyla ilgili konuları işlemiştir.

Sıtkı Çiçek *“Siirt Arap Dialektiğinde Kullanılan Atasözü ve Deyimler Üzerine Bir Çalışma”* [2019] adlı yüksek lisans tezinde, Siirt Arapçasında kullanılan atasözleri ile deyimler konusunu detaylı olarak ele almıştır.

Çalışmada bu kaynaklar mümkün olduğu kadar taranmış, bunların yanı sıra Arap dil felsefesi, lehçeleri ve kaynakları ile ilgili olarak yazılmış olan: Corci Zeydan'ın *“el-Felsefetu'l-Lugaviyye ve'l Elfâzu'l-Arabiyye”* [1904]; Celâl el-Hanefî'nin *“el-Emsâlu'l-Bağdâdiyye”* [1962]; Ahmed Teymur Paşa'nın *“Lehecâtu'l-Arab”* [2003]; Şevkî Dayf'ın *“Tahrîfatu'l-'Ammiyye li'l-fushâ fi'l-Kavâ'id ve'l-Binyât ve'l-Hurûf ve'l-Harekât”* [1994]; Mecid Muhammed el-Kaysî'nin *“el-Lugâti'l-Ammiyyeti'l-Bağdâdiyye”* [2013]; İbrahim Enis'in *“Fi Lehecâti'l-Arabiyye”* [2003] adlı eserleri incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

(SİİRT ŞEHRİ VE SİİRT ARAPLARI TARİHİ)

1. SİİRT ŞEHRİ VE SİİRT ARAPLARI TARİHİ

1.1. SİİRT'İN COĞRAFI KONUMU

Siyasal değişimler her ne kadar vilayetlerin yönetim alanlarını belirlese de aslında her şehrin kendisine ait bir tarihsel coğrafyası ve coğrafi sınırı vardır. Siirt için de bir coğrafyadan bahsetmek istenirse dönemsel tanımlamalar yapmak bir zorunluluktur.

Şemseddin Sami *Kâmusu 'l-A 'lâm*'da Siirt'in coğrafi konumunu, “kuzeyinde Bitlis kasabası, kuzeybatısında Genç Sancağı, batı ve güneyinde Diyarbekir, doğu ve güneydoğusunda Van vilayeti” şeklinde tarif etmektedir.¹⁶

Siirt'in idari coğrafyası her zaman bölgeye hükmeden egemenlere ya da bölgeden çıkan egemenliklere göre değişmiştir. Bu kaçınılmaz durum aslında Siirt'in konumunun tarihsel öneminden kaynaklanmaktadır. Zira Siirt Kafkasya'dan başlayıp Zigana'yı geçen, Bitlis'ten sonra Siirt'e uğrayan ve Siirt Akabesi'nden Botan ve Dicle nehirlerini izleyerek Kerkük, Musul ve Bağdat'a kadar inen yolda bir uğrak yeridir. Bu yol, kuzey uygarlıklarıyla aşağı Mezopotamya'yı ve hatta Sami Uygarlıklarını birbirine bağlayan bir yoldur ve Siirt bu iki bölge arasında köprü vazifesi görmüştür. İşte Siirt, tarihsel olarak her zaman önemli bir yerde bulunduğu için el değiştirmiş bazen Romalılar ile Persler arasında bazen de kuzeyli egemenlikler ile yerliler arasında bir savaş sebebi olmuştur.

Bu bölgede yer alan Siirt şehri -İpek Yolu güzergâhında bulunması hasebiyle - tarihî konumunun avantajlarını iyi kullanmış; özellikle dokumacılık, bakırcılık ve

¹⁶ Şemseddin Sami, *Kâmus 'ul A 'lâm*, C.IV, İstanbul:Mihran Matbaası, H.1306, s. 2574.

dericilik zanaati bakımından büyük bir ilerleme kaydederek bölgenin önemli ticaret merkezi hâline gelmiştir.¹⁷

Toros Dağları'nın güneydoğu uzantılarından başlayıp Basra'ya kadar uzanan ve Fırat ile Dicle nehirleri arasında kalan Mezopotamya'nın bir parçası olan Siirt, Türk ve diğer İslam tarihi kaynaklarında ise el-Cezire bölgesinde görülmektedir. Bu bölge batıdan doğuya doğru Diyar-ı Rebia, Diyar-ı Bekr ve Diyar-ı Mudar'dan oluşur.¹⁸

1.2. SİİRT TARİHİ

İslâm tarihçileri tarafından Yukarı Fırat Yarımadası (el-Cezire) olarak tarif edilen Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kalıntıları bugüne kadar ulaşan çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yaptığı, tarih ve insan bilimleriyle uğraşan uzmanlar tarafından kabul edilen bir gerçektir.

Bu bölgede yer alan Siirt'in tarihini daha iyi tanımak için konumuz açısından belli başlı dönemlere ayırmak isabetli olacaktır.

1.2.1. İslam'ın Doğuşundan Önce Siirt

Şehrin adı gerek İslam kaynaklarında gerek batılı yazarlar arasında; “İs’ird, Sîird, İs’irt, Siirt, Sâird, Seerd, Sert, Saert, Sört, Söörd, Sö’ört” gibi farklı şekillerde kaydedilmiş olup günümüz Türkçesinde ise Siirt biçiminde yazılmaktadır. Osmanlı tahrir kayıtlarında Siird veya İs’ird imlasıyla belirtilir. Bu adın Keldanice’de “şehir” anlamındaki “*keert*” (kaa’rat) kelimesinden geldiğini kaydeden bazı kaynaklar varsa da¹⁹ Kadri Perk’in Cenup Doğu Anadolu tarihinde “*Sirt, Sert, Tiğramosert*”, Hüseyin

¹⁷ Nihat Falay, Feride Berna Uymaz, “Siirt’in 19.yüzyıl Sonlarındaki Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s. 157.

¹⁸ Metin Tuncel, “Geçmişten Günümüze Siirt Şehri”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen vd., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s.26; Bekir Sami Seçkin, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, İstanbul: Siirtliler Derneği Yayınları, 2005, s. 4-5; Cumhur Kılıçcıoğlu, *Her Yönüyle Siirt*, Siirt:Yücel Matbaası, 1992, s. 3-7.

¹⁹ Metin Tuncel, “*Siirt*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), C.37, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, s. 173.

Cahit'in tarihinde “*Eserad*”²⁰ olarak, Şemsettin Sami'nin *Kâmusu'l-A'lâm*'adlı ünlü eserinde “*Siirt, Tiğrakert*” diye geçmektedir.²¹ Bazı tarihçiler ise Siirt adının Samî kökenli bir isim olduğunu iddia etmektedirler.²²

Siirt, Mezopotamya ve Anadolu uygarlıklarının kesiştiği bir alanda kurulmuştur. Güneydoğu Anadolu tarih öncesi araştırmaları karma projesi kapsamında, Siirt ilinde yapılan yüzey araştırmalarında Neolitik, Kalkolitik, Tunç ve Helenistik, Roma, Bizans-İslam ve Yakınçağı kapsayan dönemlere ait buluntular ortaya çıkarılmıştır.²³

Şehrin yer aldığı kısımda Samî kavimleri, Babil ve Asur İmparatorlukları egemenlik kurmuşlardır. Hurri ve Mitanni krallıklarının egemenlikleri ise 200 yıl kadar sürmüş, daha sonra Urartuların eline geçen Siirt şehri ve yakın çevresi, M.Ö. VII. yy. da Perslerin istilasına uğramıştır. Yaklaşık 300 yıl kadar hüküm süren Perslerin egemenliğinden sonra, Büyük İskender tüm Anadolu ile birlikte Siirt şehrini de kendi egemenliğine almıştır.²⁴ Ancak Büyük İskender'in ölümüyle başlayan iktidar çatışmaları sonunda Siirt ve yöresi, Büyük İskender'in en güvendiği komutanı Selevkos'un yönetimine girmiştir.²⁵

Bundan sonra yörede Orta Asya'dan gelip Hazar Denizi'nden güneye inen Partların egemenliği başlamıştır. Partlar ile Romalılar uzun süre karşılıklı olarak mücadele etmiştir. Yöreyi etkileyen Roma-Part, Roma-Sasani savaşları, aynı zamanda iki dinin ve kültürün karşılaşması niteliğindedir.²⁶ Bu dönemde Siirt ve çevresinin Romalıların etkisiyle Hristiyanlaştığını ve durumun Zerdüş dinine bağlı olan Sasaniler tarafından çatışma nedeni olduğunu, sonunda da Doğu Anadolu topraklarının ikiye bölündüğünü görüyoruz. Sasanilerin hâkim olduğu bölgelerde kalan Siirt'te, Sasani

²⁰ Ömer Atalay, *Siirt Tarihi*, İstanbul: Çeltut Matbaası, 1946, s. 9.

²¹ Komisyon, *Siirt*, İstanbul: Erofset basım, 2002, s. 15; Sami, a.g.e., s. 2574.

²² Siirt İl Yıllığı, Siirt, 1973, s.1.

²³ Haluk Sağlamtimur, “Arkeolojik Veriler Işığında Siirt ve Çevresi”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s. 76-78.

²⁴ Hüseyin Arslan, “Yüksek Ruhlar Ve Aydınlar Yurdu Tillo”, *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu*, ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, İstanbul: Beyan Yayınları, 2008, s.19.

²⁵ Nurettin Özgen, Sabri Karadoğan, “Siirt Şehrinin Kuruluşu ve Gelişimi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XIX, S.2, Elazığ, 2009, s. 65.

²⁶ Komisyon, a.g.e., s. 23.

hükümdarı II.Yezdigirt'in Hristiyanlara karşı giriştiği kıyımlar yaşanırken, bölge bu kez de Bizans kilisesi ile Ermeni Gregoryen kilisesinin çatışmasına sahne olmuştur. Sonunda Arap ordularının 637'de Sasanileri Kuzey Mezopotamya'da bozguna uğratması bölgedeki Sasani hâkimiyetinin son bulmasına sebep olmuştur.²⁷

1.2.2. İslam'ın Doğuşundan Sonra Siirt

639'da el-Cezire'nin fethi için görevlendirilen İyas bin Ganem, Diyarbakır yöresini İslam mücahitlerine açtığı zaman Siirt'te aynı süreçten etkilenecek M.S. VII. yy.'ın ikinci yarısında Hâlife Hz. Ömer zamanında el-Cezire eyaletine bağlanmıştır.²⁸ Siirt, Müslümanların hâkimiyeti döneminde eskiden beri tahkimi zayıf olduğu için Diyarbakır ve Hasankeyf'e bağlı olarak yönetilmiştir. Burası Diyarbakır bölgesinin sınırını teşkil ediyordu. Nitekim bölgenin coğrafyasına hâkim tarihçi İbn-i Şeddad, Siirt'i Diyarbakır bölgesinin son kalesi sayar.²⁹

İlk olarak Siirt hâkimliğine, sahabeden Hakem b. Hişam tayin olunmuştur. 661 yılında kurulan Emevi hilafeti, bölge ile birlikte Siirt'i de hâkimiyet altına almıştır. Siirt ve yöresi, yıkılışına kadar Emevilerde kalmış, daha sonra onların yerini alan Abbasilere geçmiştir. Siirt yöresi Abbasilerden sonra belli süreler içinde Hamdani ve Mervani beyliklerinin idaresinde de kalmıştır. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başlamış ve Büyük Selçuklu Devleti'nin isteği dışında küçük Türk devletçikleri kurulmuştur. Bu dönemde Siirt yöresi, Hasankeyf Artuklularının yönetimindeydi. Artuklulara bağlı göçebe Türkmenler yöreye yerleşmiş, Artuklu beyleri ve askerleri, kentlerde Türkleşmenin çekirdeğini oluşturmuşlardır.³⁰ Siirt Artuklulardan sonra Zengilerin eline geçmiştir. Celaleddin Harzemşah Moğollara yenilince batıya doğru kaçmış, Moğollar onu takip maksadı ile Amid ve çevresine saldırarak bütün etrafını, Erzen, Meyyafarikin şehirlerini yağmalayıp oradan da Siirt üzerine ilerleyerek şehri ele geçirip yağmalamıştır. Siirt daha sonraki tarihlerde Hülagu'nun oğlu Yeşmut

²⁷ Komisyon, a.g.e., s. 27.

²⁸ Komisyon, a.g.e., s. 27.

²⁹ Mehmet Azimli, "İlk Fethinden Osmanlı'ya Siirt'in Siyasi Tarihi", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s. 128.

³⁰ Siirt İl Yıllığı, Siirt 1995, s. 41.

tarafından yağmalanmıştır. XIII. yy. da Moğol akınları sırasında şehir tahrip edilmişse de kısa zamanda kalkınmış olmalı ki, Hamdullah el-Müstevfi Siirt'i bol gelirli büyük bir belde olarak kaydetmektedir.³¹

İlhanlıların ve onların hâlefleri durumunda bulunan Celayirlilerin hâkimiyetleri altına giren Siirt,³² Timur'un istilasına uğramıştır. Akkoyunlular elinde iken 1500'de Safeviler tarafından ele geçirilmiştir. 1514 Çaldıran Savaşı'nın Osmanlı ordusu tarafından kazanılması üzerine Siirt kesin olarak Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir. Böylece Siirt ve çevresinde yüzyıllardır süregelen karışıklıklar sona ererek, bölge hâlkı için yeni bir dönem başlamıştır.³³

1.2.3. Osmanlı Devleti Dönemi'nde Siirt

Bölgenin Osmanlı egemenliğine geçmesinden sonra 4 Kasım 1515'te Diyarbakir Beylerbeyliği teşkil edilmiş ve Siirt, Diyarbakir'in sancağı durumuna getirilmiştir.

1548'de Van Beylerbeyliğinin tesisinden sonra 1575-1585 yılları arasında ve 1630'lu yıllarda kısa bir süre "ocaklık" statüsünde Van eyaletine bağlanması dışında hemen hemen tümüyle Diyarbakir eyaletine bağlı olmayı sürdürdüğünü söyleyebiliriz.³⁴

1.2.4. Cumhuriyet Dönemi'nde Siirt

Siirt Sancağı, 1924 yılında TBMM tarafından Siirt Vilayeti'ne dönüştürülmüştür. Buna göre; vilayetin doğu tarafında Van ve Hakkâri, güneyinde Mardin, batısında Diyarbakir ve kuzeyinde ise Muş ile Bitlis bulunmaktaydı. Zamanla küçük değişiklikler geçiren ve idari olarak büyütülüp küçültülen Siirt, 1990 yılında

³¹ Kazım Paydaş, "Selçuklular Döneminden Safeviler'e Ortaçağ'da Siirt", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s. 137.

³² Tuncel, *Geçmişten Günümüze Siirt Şehri*, s. 28.

³³ Tuncel, a.g.e., s. 28.

³⁴ Mehmet Zeydin Yıldız, Hüseyin Saraçoğlu, "19. Yüzyıldan Günümüze Siirt İlinin İdari ve Demografik Yapısında Meydana Gelen Değişimler", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s. 621.

Batman ve Şırnak'ın Siirt'ten ayrılarak il merkezi hâline getirilmesiyle doğal sınırlarını yitirmiştir.³⁵

Özetlemek gerekirse Siirt'in bilinen tarihi, M.Ö. 3000-2000 yıllarına dayanmaktadır. Sami kavimleri, Babil ve Asur İmparatorlukları, Hurri ve Mitani krallıkları, Urartu, Persler, Büyük İskender'in yapmış olduğu seferler sonucunda Anadolu ve Siirt etkilenmiştir. Fakat bu süreçte kültürel doku da meydana gelmiştir.

1.3. SİİRT ARAPLARININ TARİHİ

Kaynaklar, İslami fetihlerden çok önce Rebia, Mudar ve Bekr gibi bazı Arap kabilelerin yukarı Mezopotamya'ya yerleştiklerine ve bazı bölgelerdeki asıl ahâliye galebe çaldıklarına işaret etmektedirler. Bu bağlamda ünlü Türk tarihçisi Şemseddin Sami: “Zuhur-u İslam'dan hayli vakit önce Ceziretü'l-Arap'tan (Arap Yarımadasında) birtakım kabileler Cezire'ye gelmekle, asıl eski ahâlilere galebe çalmışlardı.”³⁶ demektedir.

Hiz. Ömer devrinde İyaz bin Ğanem tarafından İslam egemenliğine giren Siirt ve çevresine çeşitli Müslüman hâkların göç etmeye başladığı bilinmektedir. El-Cezire'de oturanları temsil eden Rebia, Dicle üzerinde; Mudar, Fırat boylarında; Bekrî kabileleri, adlarını verdikleri diyarda yani Diyarbakır'da oturuyorlardı. Rebialar'ın kollarından en önemli olanı Şeybanlardı ki, bunlar da Siirt ve Mardin toprakları üzerinde yaşıyorlardı. Vadiü'l- Rumma (Raman Vadisi) kuzeyinde oturan Anaza ve Esadlar da Rebia grubundandı.³⁷ Hiz. Muaviye, el-Cezire'nin fethinden itibaren Arap Yarımadası'nda bulunan ahâlinin nakil ve iskân işlemlerini sürdürerek bazı Arap kabilelerini Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Urfa bölgelerine yerleştirdi. Bu tür iskân hareketleri, Hiz. Osman'ın bu bölgelere Araplar'ı yerleştirme emri üzerine yapıyordu. Hiz. Muaviye, bu emre uygun olarak Beni Temim Kabilesi'ni, Rebia Diyar'ına; Kays, Esed ve diğer Arap kabilelerinden bir kısmını, Mazihin ve Mudaybire'ye iskân ettirdi. Bu arada göçer hâlde bulunan Rebia boylarını da devlet hazinesinden aylık alan ve köy-derbentleri koruyan

³⁵ Siirt'in Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri tarihi konusunda daha geniş bilgi için bkz. Abdurrezzak Çelik, *Tanzimattan Cumhuriyete Siirt*, Siirt: Emin Ofset, 2019.

³⁶ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 1803/ III.

³⁷ Seçkin, a.g.e., s. 50.

askerlerle beraber, düzenli bir biçimde kendi bölgelerindeki kent ve köylere yerleştirdi.³⁸

Hâlîfe Mu'tez tarafından Diyarbakır amilliğine atanan İsa bin eş-Şeyh bin es-Salih eş-Şeybanî, El-Muhtedi (869-870) zamanında Abbasilerin güçsüzlüğünden yararlanarak ayaklandı ve 869'da Diyarbakır'da bağımsızlığını ilan ile eş-Şeyhoğulları emaretini kurdu. Bu zat, zaten Diyarbakır'da yerleşen Bekr bin Vail Araplarının akrabası, Siirt ve Mardin hâlkını oluşturan Şeyban kabilesinin mensubu ve çoğunun da başkanı olduğu için bölge sakinlerince destek gördü.³⁹

16. yüzyılda Osmanlı yönetimi altına giren Siirt, Müslüman, Ermenî, Süryanî, Keldanî ve Yezidî nüfusun yaşadığı bir sancaktır. 1892 yılında nüfusun yaklaşık %78'inin Müslüman, %22'sinin ise gayrimüslim olduğu görülür. Siirt dinî yönden olduğu gibi etnik yönden de Türk, Arap, Kürt, Ermenî ve Süryanî grupların hoşgörü ortamında yaşadığı bir şehir kimliğini hep korumuş bir şehirdi.⁴⁰

Farklı geleneklerin etkisine açık önemli bir kültür havzasının ortasında yer almış olmak, şehre ender bir olanak sağlamış; ona kültürel açıdan zengin bir yapı sunmuştur. Şehrin kültürel ve entelektüel açıdan tarihsel gelişiminde bu etkileşimin önemli bir yeri olmuştur. Siirt'in içinde yer aldığı Nusaybin ve Musul gibi merkezleri içine alan bölge oldukça erken dönemlerden itibaren birçok teolojik okula ev sahipliği yapmıştır. Şehir sakinleri İslam'ı şehir ve civarında egemen inanç sistemi hâline getirmiştir.⁴¹

Bütün bunlara bağlı olarak Siirt; siyasi, dinî ve ilmî yönden önemli şahsiyetlerin yetiştiği ya da yaşadığı bir yer olmuştur.⁴²

³⁸ Seçkin, a.g.e., s. 56.

³⁹ Seçkin, a.g.e., s. 63.

⁴⁰ Mehmet Ali Yaşar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siirt", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s. 128.

⁴¹ Şinasi Gündüz, "Siirt'te İnançların ve Farklılıkların Buluşması", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s. 33-34.

⁴² Yaşar, a.g.e., s. 128.

1.4. ARAP DİLİ LEHÇELERİ

İnsanın dil kabiliyetini bilgi, bakış ve erdem kaynağı açısından değerlendirirsek - dil, lehçe, şive, ağız, karma dil, kırma dil, taşra ağzı, meslek argosu gibi – geleneksel adlandırma yolları önemini kaybeder. Çünkü herhangi bir konuşma sistemi toplum tarafından ister üstün veya alçak, ister güzel veya çirkin görünsün bize bilmediğimiz şeyler anlatma gücüne sahiptir.⁴³

Dil bilimi, dili nedensiz simgelerden oluşan, bildirişimin gerçekleşmesini sağlayan dizge; çok boyutlu kavramlar bütünü olarak değerlendirmektedir.⁴⁴ Lehçe (dialect) kavramı ise “kişinin toplumsal konumuna göre esnek biçimde kullandığı dinamik bir yapı” dır. Lehçe bir dilin tarihî, siyasi, sosyal ve kültürel nedenlerle değişik bölgelerde, zamanla ses yapısı ve söz varlığı bakımından ayrılan kollarından her birine verilen isimdir.⁴⁵ Ağız (parler, mundart) ise bir dilin veya bir lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan yerel konuşma biçimleridir.⁴⁶

Geçmişte ya da günümüzde Bedevî Arap kabileleri coğrafi olarak birbirlerinden uzak olsalar da konuştukları dillerin ve lehçelerin büsbütün birbirleri için anlaşılmaz olduğu söylenemez. Lehçe farklılıklarında coğrafya, iklim ve fizikî etkenler etkili olabildiği gibi siyasi unsurlar, göç, savaş gibi toplumsal olaylar da etkili olabilmektedir.

Arapçada lehçe konusu hem zaman hem de coğrafya boyutu olan bir konudur. Arapçanın konuşulduğu alan; Anadolu sınırları içindeki bazı bölgeler, Suriye, Irak, İran, Irak, Arabistan, Afrika, Malta, Mısır, Darfur, Sudan, Senegal ve Fas arasındaki Batı Sahra gibi oldukça geniş bir coğrafyaya yayılır. Böylece Arapçanın konuşulma alanları; 23 Arap ülkesi, 10 Afrika ülkesi, Nijer ve Çad gibi Arap olmayan ülkeler olarak belirtilmektedir. Bu geniş coğrafya ve kalabalık nüfusa sahip dil havzasında standart

⁴³ Crystal, a.g.e., s. 68.

⁴⁴ Kâmile İmer, Ahmet Kocaman, A. Sumru Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013, s. 86.

⁴⁵ Zeynep Korkmaz, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, 5.b, Ankara: TDK Yayınları, 2017, s. 181.

⁴⁶ Korkmaz, a.g.e., s. 67.

dile göre farklı hususiyetlerin olması kaçınılmazdır. Bu geniş coğrafyada Arapçanın çeşitli dil sahâları oluşmuştur.⁴⁷

İslam, kabileciliği yasaklamış olmasına rağmen kabile lehçeleri baki kalmıştır. Din dili, kısmen de edebî dil Araplar arasında ortak olmasına karşın sözlü dil olarak özellikle de okuma yazma oranının düşük olduğunu göz önüne alacak olursak, hâlk dili anlamına gelen Avamca varlığını sürdürmüştür. Arapların Asya’da ve Afrika’da fethettikleri topraklardaki milletler Arapçayı kabul etmişlerdir. Bir yandan bu milletlerin konuştukları dillerinin etkileri, diğer yandan Arapçanın zamanın olumsuz etkilerine maruz kalarak geçirdiği değişiklikler yüzünden, konuşulan Arapça o kadar çok değişmiştir ki sayıları çok fazla olan Arap lehçeleri oldukça enteresan örnekler oluştururlar.⁴⁸

Lehçe konusu ile ilgilenen bilim dalı diyalektoloji diğer bir deyişle lehçe bilimidir. Arapça açısından tarihin her döneminde varlığı bilinen ve “dârice” adı ile anılan hâlk lehçeleri, geleneksel Arap diyalektolojisinde nahvin kapsamı altında yürütülen ve bilahare lahnu’l-âmme ve ta’rib kitaplarıyla kendisini gösteren bir bilimidir.

Arap filolojisinde Kur’ân’ın dili, standart Arapçanın yaşatılmasında en önemli unsur olarak görülmüştür. Başka bir deyişle Arapçayı standardize eden veya standart Arapçanın, yani fushânın temel ölçülerini veren unsurların başında Kur’an’ın dil yapısı gelmektedir. Bunun yanı sıra modern dönemde yapılan bazı araştırmalar edebî dilin temsilcisi olarak nitelenen Kur’an’ı Kerim’de de çeşitli kabile ve yerlere ait 64 değişik lehçenin kullanıldığını ortaya koymuştur.⁴⁹

İsa İskender el-Ma’lûf standart Arapçanın dışındaki lehçe kullanımlarının Arap toplumunu birleştirici olamayacağından yola çıkarak “şimdi senden kitabımı vermeni rica ediyorum.” anlamındaki cümlelerin günümüzde yaşayan değişik lehçelerdeki karşılıklarını vermektedir:

Ercû minke en tu’tiyenî kitâbî hâlen (Standart Lehçe)

⁴⁷ Yıldız, a.g.m., s. 30.

⁴⁸ Alp, *Farklı İki Açıdan Arapça: Fusha ve Avamca*, s. 4.

⁴⁹ Yıldız, a.g.m., s. 25-26.

Bi-treccâki'tînî kitâbî hellak (Suriye Lehçesi)

Î'mel ma'rûf i'tînî kitâbî hel'ît (Filistin Lehçesi)

Î'tînî iktâb intâ'î drûk (Cezayir Lehçesi)

Nuhibbek tu'tînî iktâbî tevvâ (Tunus Lehçesi)

Min fadlik iddînî il kitâb bitâî dil va't (Mısır Lehçesi)

Bu örnekler lehçelerin gerçekten birbirlerinden oldukça farklı olduğunu göstermektedir.⁵⁰

1.4.1. Fusha ve Avamca Kavramları

Genel olarak diller özellikle de günümüz modern dünyasında- iki türlü kullanıma sahiplerdir. Bu iki kullanımı yazı dili – konuşma dili; resmî dil – hâlk dili; kurala bağlı dil – kurala bağlı olmayan dil; medya dili – sokak dili gibi farklı şekillerde isimlendirebiliriz. Adına ne denilirse denilsin, önemli olan, her dilin iki yönünün bulunduğuudur. Dilin kendi içerisinde farklılaşmasının en iyi örneği Arapçada kendini göstermektedir. Kur'an dili olan Fasih Arapça ile hâlkın konuştuğu dil olan Avamca (halk Arapçası) veya “Darice” arasındaki fark oldukça büyüktür.⁵¹

Standart Arapçanın resmî bir dil olması, Kur'an'ın nüzülüyle hızlanan süreçte Kur'an'ın cemi, istinsahı gibi farklı tarihsel dönemeçlerin iyi özümsemiyle anlaşılabilirlik kazanacak bir süreç olsa da bugünkü algı dünyamıza daha uygun bir resmî dil tanımlaması kapsamında Arapçanın resmî dairelere girdiği tarih olan h.87 yılını bir milat saymak mümkündür.⁵²

Konunun anlaşılması bakımından Fusha ve Avamca terimlerinin tanımını yapmak gerekir.

⁵⁰ Yıldız, a.g.m., s. 31.

⁵¹ Alp, *Farklı İki Açıdan Arapça: Fusha ve Avamca*, s. 87.

⁵² Yıldız, a.g.m., s. 32.

1.4.1.1. Fusha

Kur'an, Araplar arasında lehçeler üstü ortak bir dil oluşturmuştur. İşte bu dile Fasih Arapça ya da Fusha denilmektedir. الفصاحة /*fesahat* mastarından türemiş olan الفُصْحَى /*fusha* en açık, net ve anlaşılır olmak anlamına gelen أَفْصَحُ /*efsah* ism-i tafdilinin dişili olup sıfat olarak kullanılmaktadır. Fakat “zamanla bazı sıfatlar mevsufun (nitelediği ismin) yerine geçebilir.” kuralına binaen isim olarak tek başına kullanılır olmuştur. الفُصْحَى /*fusha* (Fasih Arapça) gibi. Fakat الفَصِيحُ /*fasih* ve الفَصِيحَةُ /*fasiha* tek başlarına kullanılmayıp العربية /*Arapça* ile العربية الفُصْحَى /*Fasih Arapça* şeklinde kullanılmaktadır.⁵³

1.4.1.2. Avamca (ammice)

العامة /*avamca*, hâlk, genel, umum, kamu anlamlarına gelen العامية isminin nispet eki ya/ى almış hâli olup –Fusha gibi- sıfatı olduğu ismin (mevsuf) yerine kullanılmaktadır. Araplar العامة /*avamca* yerine اللَّهْجَةُ /*lehçe* terimini de kullanmaktadır.⁵⁴

Araplar resmî olmayan ortamlarda kendi coğrafyalarında konuşulan hâlk dilini kullanırlarken gazete, dergi ve kitaplarda, televizyondaki kültürel programlar ve haber yayınlarında ve diplomaside standart Arapçayı tercih etmektedirler. Bir Mısırlı, üniversite mezunu olsa da standart Arapça ile konuşamayabilir. Bir Arap sinema sanatçısı standart Arapçayı iyi konuşmadığını gerekçe göstererek standart Arapça esas alınarak çekilen bir prodüksiyonda rol almayabilir. Bu durumun tersine, standart Arapçayı iyi şekilde öğrenmiş bir yabancı, bir Arap ülkesine gittiğinde -eğer lehçe eğitimi almamışsa- otobüs durağında, lokantada, çarşı-pazarda ve hatta devlet dairelerinde daha önce hiç duymadığı ve anlayamadığı *karma* ve *kırma* bir dille karşılaşabilir.⁵⁵

⁵³ Alp, *Farklı İki Açıdan Arapça: Fusha ve Avamca*, s. 91.

⁵⁴ Alp, a.g.e., s. 91.

⁵⁵ Yıldız, a.g.m., s. 27.

Bunların yanı sıra 19. Yüzyılda Mısır başta olmak üzere diğer Arap ülkeleri aşına oldukları Arapçadan başka, zorlama ve dolambaçlı ifadelerin olmadığı, bilimsel ve ince edebî görüşleri içeren sade bir dille tanışmışlardır. Uzun tartışmalar neticesinde muhafazakârlar olarak adlandırabileceğimiz kişilerle hem Batı'ya hem eski Arap kültürüne açık yenilikçiler arasında ilginç bir edebî mücadele başlamıştır. Bu hengâmede şiir yeni bir mecraya yönelmiş, bu süreç bireysel özgürlük, ulusal özgürlük ve nihâyet son özgürlük alanı olan yerel dile kadar varmıştır. Yerel dil hareketi şiirle de sınırlı kalmamıştır. Muhammed Osman Celal (ö.1898) edebiyattan “Fushâ” elbisesini çıkartarak duygu ve düşüncelerin ifade edilmesi için yerel dilin benimsenmesi gerektiği görüşünü savunanlardandır. Bu amaçla Moliere'in bazı öykülerini, La Fontaine'in masallarını yerel dile çevirmiştir.⁵⁶

1.4.2. Bir Lehçe Olarak Siirt Arapçasının Tarihî ve Kültürel Dayanakları

Daha önce ifade edildiği gibi Hz.Ömer zamanında İslam egemenliğine giren ve Hz. Muaviye döneminde bölgeye yerleşen Araplar ile bölge sakinleri arasında İslam dinini kabul edenlerin Kur'an-ı Kerim'i okuma, anlama ve dinî ilimleri tahsil etme isteği bu bölgede Arapçanın yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Bu konuda Mükrimin Hâilil Yınanç şunları ifade etmektedir: “Artuklular başkentleri olan Hısn-Keyfa ile kendilerine bağlı Siirt ve civarında konuşulan Arapçayı unutturamamışlardır. Zira XII. ve XIII. yy. da dahi buralarda yetişmiş olan şair ve müelliflerin eserlerinin hakiki Arap selikası ile yazılmış olduğu görülür. Bu devirde Diyarbakır bölgesinde yazılmış bütün eserler Arapça olduğu gibi, Artukoğulları divanlarında da Arapça konuşulmuştur.”⁵⁷

Mucemu'l-Udeba'dan naklen anlatılan olay Siirt'teki Arapça ve edebî zevkin seviyesini göstermesi açısından oldukça ilgi çekicidir. “Şemim el-Hillî namıyla maruf büyük edip, nahivci, dilci ve şair (ö. 601) Ali b. el-Hasan b. Anter b. Sabit, kendinden önceki şairler arasında Mutenebbi, kâtipler arasında Harirî'den başkasını

⁵⁶ Soner Gündüzöz, “Klasik ve Modern Arapçanın Sınırları” *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları*, S.8, 2003, s. 71.

⁵⁷ Seçkin, a.g.e., s. 75.

beğenmeyen, her biri oldukça hacimli kırk kadar kitap yazmış, kibirli birisiydi. Birçok memleket gezmiş, birçok edebiyatçı ile yazışmalarda bulunmuştu.⁵⁸ En sonunda Siirt'e gelip yerleşti. Siirt hâlkı ve çevreden insanlar topluluklar hâlinde onu ziyarete geliyor bilgi alışverişinde bulunuyorlardı. Bir gün mecliste bulunan Siirtli bir şair şiir okuyunca el-Hillî oldukça beğendi. Fakat: “Bu şiir senin inşad edebileceğin bir şey değil. Eğer doğru isen aynı manada başka bir şiir daha söyle.” deyince, şair iyice düşündü ve:

وما كل وقت يسمح خاطري

بنظم قريض يقتضى لفظه معنى

ولم يبح الشرع المبين تيمما بترب

و بحر الأرض في ساحة معنا

Manalı bir şiir söylemek

Her zaman aklıma gelmez

Deniz yanında iken teyemmüme

Din-i mubîn izin vermez.

dedi. Bunun üzerine el-Hillî: “Vay canına! Bu secde edilecek şiirlerdendir. Bunu en iyi bilen de benim.” diye hayretini ifade etti.⁵⁹

Şemim el-Hillî gibi kimseyi beğenmeyen bir edebiyatçının Siirtli şairlerden biri hakkındaki bu ifadesi o devirdeki edebî çehre ve çevreyi tasvir etmek için yeterli fikir vermektedir.⁶⁰

Nizâmü'l-Mülk ile başlayan ve günümüze kadar devam eden medreseler, Siirt ve civarında da eğitim faaliyetlerini devam ettirmiştir. Özellikle son iki yüzyılda medrese geleneğinin İslam dünyasında azaldığı veya kalktığı bir süreçte Siirt ve çevresinde bu geleneğin faal bir şekilde devam ettiği müşahade edilmiştir. Zaman zaman ailesinin

⁵⁸ Yakut el- Hamevi, “*Mucemu'l- Udeba*”, C.VII, thk., İhsan Abbas, Beyrut: Dâru'l- Ğarbi'l-İslâmî, 1993, s. IV/1689.

⁵⁹ el-Hamevi, a.g.e., s. IV/1695.

⁶⁰ İbrahim Huvver, “İs'ird fî't-Turâsi'l-Arabî: eş-Şi'ru ve'ş-Şuarâu Numûzecen”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s. 478.

ihtiyaçlarını bile güçlükle temin eden kimseler bile eēitim dili Arapça olan, Arapça ve alet ilimlerinin yanı sıra dinî ilimlerin okutulduēu medreselerin iaşesini karşılamak için çaba harcamış ve yardımda bulunmuştur.⁶¹

Siirt'te yaşayan gayrimüslim kesimden nüfusu en fazla olan Ermeniler idi. Ermeniler, Arapçayı gayet iyi bildikleri hâlde asli dillerini unutmamak için Arapçanın yanında Ermenice okuturlardı. Siirt'teki diēer gayrimüslim unsurlar ise Arapça konuşur, Arapça öğretim yapar, başka dil bilmezlerdi.⁶²

Bölgenin Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra Siirt şehrine göç eden Arap ve Türklerin büyük oēunluēu şehir merkezi ve civar köylere, ilçelere ve baēlı köylere ise Kürtler yerleşmişlerdir.

Nitekim 1927'de yapılan Umumî Nüfus Tahririne göre Siirt Merkez ve civar köylerinde konuşulan dillerin dağılımı aşıēıdaki tabloda görülmektedir.

⁶¹ Edip aēmar “Siirt ve çevresindeki Medreselerde Eēitim”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s. 671.

⁶² Seçkin, a.g.e., s. 275.

Tablo 1. Siirt Vilayetinde Dinler ve Diller Dağılımı (1927)⁶³

<u>Kaza Adı</u>	<u>Dinler</u>		<u>Diller</u>			
	<u>Müslüman</u>	<u>Gayrimüslim</u>	<u>Türkçe</u>	<u>Kürtçe</u>	<u>Arapça</u>	<u>Diğer</u>
<u>Siirt</u>	<u>24.997</u>	<u>62</u>	<u>3.663</u>	<u>6.693</u>	<u>14.691</u>	<u>12</u>
<u>Beşiri</u>	<u>10.812</u>	<u>2.212</u>	<u>240</u>	<u>12.628</u>	<u>88</u>	<u>68</u>
<u>Eruh</u>	<u>14.892</u>	<u>18</u>	<u>316</u>	<u>14.451</u>	<u>143</u>	<u>-</u>
<u>Garzan</u>	<u>13.407</u>	<u>745</u>	<u>585</u>	<u>12.739</u>	<u>736</u>	<u>93</u>
<u>Pervari</u>	<u>6.078</u>	<u>69</u>	<u>80</u>	<u>5.854</u>	<u>164</u>	<u>49</u>
<u>Sasun</u>	<u>8.959</u>	<u>281</u>	<u>238</u>	<u>4.557</u>	<u>4.215</u>	<u>224</u>
<u>Şirvan</u>	<u>9.467</u>	<u>!</u>	<u>109</u>	<u>9.292</u>	<u>66</u>	<u>-</u>
<u>Şirnak</u>	<u>9.974</u>	<u>592</u>	<u>375</u>	<u>9.748</u>	<u>75</u>	<u>368</u>
<u>TOPLAM</u>	<u>98.586</u>	<u>3.979</u>	<u>5.606</u>	<u>75.962</u>	<u>20.178</u>	<u>814</u>

Bu tarihsel süreç içerisinde Siirt şehri; mimarisi, dili, gelenekleri ve yaşam biçimi ile Arap kültürünü baskın biçimde yansıtan öğelerle bezenmiştir. Bu bağlamda J. H. Kramers, ünlü bilgin ve araştırmacı Lehman-Haupt'un Siirt kentinin Arap kentlerinin stilinde inşa edildiğini yazdığını ifade eder.⁶⁴ Aşağıda görüldüğü gibi bir şehrin kimliğini yansıtan bazı yer ve mekân isimlerine bakıldığında Arap kültürü ve dilinin etkisi hissedilmektedir.

Mahalleler:

Siirt tarihsel evlerinin bezediği mahalleler de tarihsel adlarıyla zikre değer bulunmaktadır. Kentin en merkezî mahallesi Nazif (temiz) mahallesiydi. Ulu Cami (Camiu'l-Kebir), Nazif mahallesinin merkezliğini ifade ediyordu. Ras mahallesi, adının da delalet ettiği anlamda Siirt kentinin en yüksekinde olup kentin güneyine düşüyordu. Siirt'in batısında Holeniye Mahallesi vardı. Siirt'in önemli ve meşhur mahallelerinden birisi de Sok (çarşı) ve Suveyka (küçük çarşı/pazarcık) mahalleleriydi ve çarşısı ile anılıyorlardı. Babü'd-Darb (yol ağzı, kapısı), Şeyh Hâlef, Bir Zukak/ıskak (sokak kuyusu), Meydan, Kassar (çamaşırcı, bez ağartan), Sabatü'l-Meşayih ve nihayet

⁶³ İstatistik Umum Müdürlüğü, 1929, *26 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Ankara, s. 223-224.

⁶⁴ Seçkin, a.g.e., s. 290.

gayrimüslimlerin yoğun bir şekilde oturdukları ve bundan dolayı Ayn Salib (haçlı çeşmesi) adıyla anılan mahâlleler kentin diğer önemli mahâlleleriydi.⁶⁵

Camiler:

Yine camiler arasında bir gezinti yapıldığında ünlü mimar ve restoratör Ali Sami Ülgen'e göre, "Câmiu'l-Kebîr" in (ulu cami) minaresi Irak'ta Musul şehrinde bulunan Câmiu'l-Kebîr minaresine benzemektedir. Kayıtlarda yer alan cami ve mescidlerin adları da Arapçadır. Örneğin:

1- Adını namazgâh içindeki hücrede medfun bulunan eş-Şeyh Hasan el-Askerî'den alan Cami'ul-Askerî /Câmiu's-Sûk (Çarşı Camii)

2- Hudûru'l-Ahdar (yemyeşil) Camii. Şimdi Cumhuriyet Camiî adını almıştır.

3- Uveyn Durra (inci göz) Camii

4- Berğus (pire) Camii

5- Atik (eski) Camii

6- Dârik (senin evin, yurdun) Camii

7- Tellea (yokuş) Camii (şimdi Dâru's-Selâm adını almıştır.)

8- Mavsılî (Musullu) Camii

9- Şerif Camii

10- Suveyka (küçük çarşı) Camii

11- Sayyad (avcı) Camii

Diğer camiler ise adlarını genellikle tarihî bir şahsiyetten veya banisinden almaktadır.⁶⁶

Çarşılar:

1-Sûku'l-Fevkanî/fokanî: (yukarı çarşı)

2- Sûku'l-Meşayih: (şeyhler çarşısı)

⁶⁵ Seçkin, a.g.e., s. 291-292.

⁶⁶ Seçkin, a.g.e., s. 302.

3- Sûku'ş-Şeîl: (odun ve yakacak çarşısı, mahrukatçılar)

4- Sûku'l-Hâleve: (Helvacılar çarşısı)

5- Sûku's-Sultan: (Sultan çarşısı)

6-Sûku'l-Kassabîn: (Kasaplar çarşısı)

7-Sûku'd-Debbağîn: (Dabaklar çarşısı)

8-Sûku's-Saffarîn: (Bakırcılar çarşısı)

9-Sûku'l-Makam: (Eski mahâlde mutasarrıflık ve devlet dairelerinin bulunduğu mahâlde yer aldığı için bu şekilde adlandırılmıştır.)

1.4.3. Siirt Arapçasının Temel Özellikleri

Bir dil içindeki gerçek hayat, çeşitliliğinin genişliğinde, değişime ve kendini yeni durumlara adapte etmeye hazır olmasında bulunur. Sadece ölü diller değişmez.

Her toplum veya topluluk, kendi gerçeklerine, bulunduğu şartlar ve durumlara göre kelime üretir, türetir veya başka bir dilden ödünç olarak alır. Nasıl ki farklı toplumsal yapı ve düşüncelerden ayrı ayrı diller doğabiliyorsa, dil de onu konuşan toplulukların din, kültür, sanat, gelenek ve coğrafi konumlarına göre değişebilir. Zamanla beliren çeşitli etkilerle dilin ses düzeninde ve yapısında öylesine büyük değişimler olabilmektedir ki aynı dili konuştukları hâlde iki topluluk birbirlerini anlayamayacak hâle gelebilmektedir. Türkçeden örnek vermek gerekirse; Çuvaş ve Yakut lehçeleri, zamanla aralarında beliren derin farklar sebebiyle uzun süre birbiriyle alâkasız iki lehçe veya dil sanılmışlardır.⁶⁷

Yapısal açıdan bakarsak, dilin farklı yönleri, en fazla etkilenen insanlar arasında hızlı bir değişim gösterebilir. Konuşurken dilden dile geçiş miktarında genelde müthiş bir artış olur ve tehlikedeki dil, temasa geçtiği dil (ler) in özelliklerini almaya başlar. Dil bilgisi yapısı etkilenebilir. Örneğin, hâkim dildeki çekimlerin ve edatların kullanımında artış olabilir. Kelime bilgisi azalır; gençler, yaşlı insanların bildiği geleneksel

⁶⁷ Erol Kayra, “Lehçe Bilimi ve Dil Haritaları”, *Türk Dili*, S.8, 2003, s. 299.

kelimelerin yalnızca bir kısmına aşına olur. Yaşlılar bu kelimelerin yerini alan yeni kelimeleri benimsemeyip hoşlanmayabilirler.⁶⁸

Arapça, lehçe sorununu en fazla yaşayan dillerden birisidir. Nitekim İslamiyet'ten önce her yöreye ait bir lehçe ve bu lehçeye ait kurallar vardı. Örneğin kuzey ve güney olarak ayrılan iki temel lehçe kendi içinde, kabile ve bölgelere göre anlam, telaffuz ve cümle kuruluşunda farklılıklar göstermiştir. İslamiyet'le birlikte Kureyş lehçesi genel olarak Arap diline hâkim olmuştur.⁶⁹ Bu olguyu garipsememek gerekir. Zira dil, tıpkı düşünce gibidir. İçinde bulunduğu çevre ve ortamdan etkilenmemesi mümkün değildir. Aslında bu var olmanın da bir gereğidir. Fakat bu belli bir ölçü ve denge içinde olduğu sürece olumlu bir fenomen olarak kabul edilir. Sınır ve ölçüsü belli olmayan etkileşimin olumlu bir tarafından bahsedilemez. Birçok sebepten olacak ki Siirt Arapçası ikinci kısımdaki etkileşime bir örnektir. Ancak her ne kadar yeni kelime üretme imkânı olmasa da birlikte yaşadığı dillerden yararlanıp kendi konuşmalarına uygun kalıplar belirleyebilmektedir. Bazı yapısal bozulmalara uğramakla birlikte Siirt Arapçası, iskeleti ve yapısıyla Arapçadır.

Siirt ili ve Tillo ilçesi ile birkaç merkezî köyde, Arap diline ait bir lehçe kabul edilen Siirt lehçesi kullanılmaktadır. Uzun yıllar önce bu bölgeye yerleşen Araplar, kendi dillerini aralarında konuşarak devam ettirmiş, hatta kendileriyle birlikte yaşayan bölge insanlarına da öğretmişlerdir. Siirt lehçesini konuşanlar, başka bölgelerde yaşayan Arap lehçelerini anladıkları gibi diğer Araplar da bu lehçeyi anlayabilmektedirler. Arapça okuma-yazma bilenler ise, Siirt lehçesinin kendilerine kazandırdığı bazı durumlardan istifade etmektedirler. Özellikle telaffuz ve bazı ortak kelimelerin olması bu lehçeyi konuşanlara avantaj sağlamaktadır.

Bu lehçe içinde de telaffuza dayanan bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Her lehçede olduğu gibi Siirt lehçesinde de coğrafi nedenlerden kaynaklanan bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Standart Arapça'dan uzak yaşadığından dolayı da kendine has özellikler sergilemektedir. Bu özellikler şunlardır:

⁶⁸ Crystal, a.g.e., s. 36.

⁶⁹ Mehmet Şirin Çıkar, Abdülhadi Timurtaş, "Siirt Yöresinde Kullanılan Arapçanın Temel Özellikleri, "Nüsha Şarkiyat Araştırmaları", S.28, 2009/1, s. 90.

1. Siirt lehçesinde, Anadolu Arap lehçeleri ve çoğu Arap lehçelerinde de görülebileceği üzere, kullanımı kolaylaştırmak amaçlı morfoloji, söz dizim/sentaks ve fonetik bakımından bazı değişiklikler, kısaltmalar görülmektedir.
2. Arap dilinde var olan kimi harfler (ظ، ذ، ض، ث) başka seslere dönüşmüş ve bölgeden etkilenecek bazı harfler de (ç, g, j, p, o) ilave edilmiştir.
3. ء/hemze kelime sonunda düşürülmekte; kelime ortasında bulunduğu zaman telaffuz edilmemekte veya başka bir sese dönüşmektedir.
4. Anadolu Arap lehçeleri ve Şam lehçesinde olduğu gibi Siirt lehçesinde de yaygın bir şekilde imâle kullanılmaktadır. Bu lehçede görülen imâle, kısa ünlü “e” veya uzun ünlü “ê” nin “e” ve “i” arasında yani fetha ve kesre arasında (é, ê) telaffuz edilmesidir. En yaygın imâle, sonunda *î/dişilik ta’sı* bulunup da üzerinde vakfedildiğinde “e” olarak telaffuz edilen kelimelerde bulunmaktadır.
5. Arapçaya özgü bir durum olan erillik ve dişilik konusuna dikkat edilmesine rağmen fiil çekiminde bazı kipler görmezden gelinmiştir.
6. Fiillerde, Anadolu Arap lehçeleri ve çoğu Arap lehçelerinde de görülebileceği gibi sadece tekil ve çoğul kalıpları mevcut olup ikili/tesniye hâli çoğul sigasıyla kullanılmaktadır. İsimlerde ise ikili/tesniye kalıbı kullanılır.
7. Siirt lehçesi, Fasih Arapçadan tamamen kopuk bir şekilde, varlığını günlük dilde konuşarak sürdürmektedir.
8. Yazmak gerektiğinde genellikle Latin alfabesi kullanılmaktadır.
9. Lehçe ana dilden kopuk olduğundan yenilikler karşısında kendini koruyamamakta, birlikte yaşadığı hâkim dil Türkçe ve Türkçe üzerinden diğer dillerden ödünç almakta ve gün geçtikçe ana dilden uzaklaşmaktadır.
10. Siirt lehçesi, Anadolu’da konuşulan Arap lehçelerinden Mardin lehçesine, Anadolu harici Arap lehçelerinden ise Suriye lehçesine yakın kabul edilmektedir.⁷⁰

⁷⁰ Çıkar, Timurtaş, *Siirt Yöresinde Kullanılan Arapçanın Temel Özellikleri*, s. 107.

1.5. SİİRT VE SİİRT ARAPÇASININ GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

“Şehirlerin de bir ruhu vardır. Bir şehirde yaşayan insanlar zamanla yaşadığı şehrin ruhuyla karakteristik açıdan özdeşleşirler...”⁷¹

Kurtuluş Savaşı’ndan sonra çizilen yeni sınırlar ile beraber bölgedeki diğer şehirler gibi Siirt’in de doğal ve kültürel hinterlandı ile bağı kopmuştur. Bu sınırlar sadece coğrafi ilişkiyi sınırlamamış; aynı zamanda Siirt Arapçasının da doğal beslenme kaynaklarını kurutmuş, durağanlaştırmış ve kendini güncellemekten uzak, sık ve sınırlı bir dil hâline getirmeye başlamıştır. Aynı dili konuşan akrabalar arasına set çekilmesi bu tahribatın daha da derinleşmesine sebebiyet vermiştir. Zira dil kendi doğal akrabaları ve diğer dillerle yoğun bir ilişki içinde olduğunda zenginleşir ve temsilcisi olduğu toplumlara düşünce zenginliği katar. Dil öncelikle kendi doğal kaynakları olan akrabaları ile iletişim içinde olmalıdır. Çekilen bu suni sınırların yol açtığı travmaları M. Şefik Görgin şu sözlerle dramatize etmektedir:

“En az 5000 yıldır üzerinde yaşadığımız bu topraklarda sanal olarak masa başında çizilen sınır, bizi onlarca yıl izole etti. Dilimizi, kültürümüzü, törelerimizi giderek yok olma noktasına getirdi. Sınır çizilene kadar, bütün ticari, ekonomik ve kültürel ilişkilerimiz, Musul, Bağdat ve Hâlep kentleriyle idi. Botan çayı ve Dicle sanki bizim “otoyolu”muzdu. Botan üzerinde bulunan *Xâniyé Sôr* (Kırmızı Han) ve *Xâniyé Reş* (Kara Han) -ki bu han yıkılmış, izi bile yok- bizim limanlarımızdı. Eski İpek Yolu’nu kullanarak bu hanlara gidilirdi. Buradan da keleklerle Dicle üzerinden Cizre’ye, oradan yine keleklerle Musul’a ve Bağdat’a gidilirdi. Ticari ve ekonomik faaliyetlerin çoğu bu iki kentle yapılıyordu. Ne zaman ki sınırlar çizildi, işte o zaman da dilimizin, kültürümüzün yok edileceğinin çan sesleri duyulur oldu. O da yetmiyormuş gibi Hâlep’e de gidemez olduk. Yollarımıza mayınlar döşendi. Yıllarca atalarının mesleğini yapan dedelerimiz, babalarımız zaman zaman aynı mesleği yapmaya kalktıklarında, adları “kaçakçı” ya çıktı. O da yetmiyormuş gibi hapse girdikleri de oldu. Oysa bizler

⁷¹ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, C.II, Çev., Halil Kendir, İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı, 2004, s. 464.

sınır çizilene kadar Kuzey Mezopotamya (yukarı beyt-Nehreyn)’da gül bahçesinde bir çiçektik.”⁷²

Ömer Obuz, “*Siirt’in Cumhuriyet Serüveni*” adlı çalışmasında Cumhuriyet döneminde bu konu ile ilgili hayata geçirilen uygulama ve düşünceleri şu sözlerle ifade etmektedir: “Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişte yapılan devrimlerden sonra, Ziya Gökalp’in ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi gerektiği fikri benimsenerek, bu alanda gerekli adımlar atıldı. İlk adımlardan biri olarak ezanın Türkçe okutulmasına başlandı. Rejim, yeni toplum tehayyülüne uyumsuz olarak gördüğü Siirt’te toplumsal yapıyı arzuları temelinde dönüştürmek için elinden geleni yaptı.

Siirt Hâlkevi’ni teftişle görevlendirilen Kemal Güngör, Siirtlilerin ekserinin Arapça konuştuğunu belirtmekte ve Hâlkevi’ne alakayı arttırma yolları aranırken bunun göz önüne alınması gereğini söylemekteydi.

Türk Ocakları Kurultayında bu bahiste yoğun tartışmalar yapılıyordu. Mesela 1927 kurultayında Siirt Delegesi Hüseyin İbrahim Bey, bölgedeki yerli memurların görev yerlerinde ve mesai dışında Kürtçe ve Arapça konuştuklarını şöyle ifade etmekteydi: “Bendeniz şarkta bulunuyorum. Görüyorum ki bütün gelen ahâli Türkçe bildiği hâlde Kürtçe veyahut Arapça konuşuyorlar. Tabiatıyla Türk hükümetinin Türk memuru hâlka Türkçe hitap etmelidir ve buna mecbur edilmelidir. Bu mecburiyeti artık hissedebiliyorlar mı etmiyorlar mı bilmiyorum. Bunun için valiler tarafından yapılmış olan tamimleri de nazar-ı dikkate almıyorlar. Bunun için hükümetin müdahâlesi herhâlde varittir.”

Önemli bir Arap nüfusunu barındıran Siirt ile ilgili olarak İshak Refet Bey 1928 kurultayında şunları söylüyordu: “Siirt’te otuz bin Siirt Arab’ı vardır. Bunların Arapçaları hususi bir mahiyettedir. İçerisinde kıyamet kadar Türkçe kelimeler vardır.”

1933-1935 arasında Birinci Umumi Müfettiş olarak görev yapan Ahmet Hilmi Ergeneli, İsmet İnönü’ye sunduğu 10 Kasım 1934 tarihli raporda, “koyu bir Araplık manzarası gösteren Mardin ve Siirt hâlkının Türkçe öğrenmek istediklerini ve konuşmayı birer ülkü hâline getirdiklerini, ilkokullara giden çocukların hızla artış

⁷² M. Şefik Görgin, *Arapça Qeltu Lehçesi Siirt Arapçası ‘Arabi’l-welâyê*, Özel Basım, 2014, s.247.

gösterdiğini” belirtip bundan memnuniyetini ifade ederken “geri bir zihniyetle” kız çocuklarının okula erkekler kadar teveccüh göstermediklerini belirtmekteydi.

Devletin en önemli isimlerinden İsmet İnönü ise ünlü 1935 raporunda kenti “Türklüğe hevesli bir Arap şehri” olarak tanımlar.

1936’da Peyami Safa, “Türkçeden başka bir dil konuşulmasının önüne ancak kanun ve hapis cezasıyla geçilebilir.” diyordu. Mardin’in hemen tamamında Arapça konuşulmasına rağmen bunların da aslında Türk oldukları öne sürülmekte, Türkçenin ana dilleri olduğu, Türkçe konuşmaları için mücadele edilmesi gerektiği belirtilerek yine gerekirse ceza verilebileceğine dikkat çekiyordu.

Diyarbakır Bölge Müfettişi Hakkâri Mebusu Ali Reşat Göksidan, Siirt’te Türkçenin yaygınlık durumuna dikkat çekerek milli birlik tahayyülü kapsamında Siirtlilerin konuştuğu dile odaklanarak “Çarşı ve mahâlâtta Arapçadan başka dil konuşulmadığı gibi birçok Siirtliler Türkçe konuşmazlar. Evlerinde aileler hiç Türkçe bilmezler. Bununla beraber Siirtli babalar bugünkü Türkiye Cumhuriyet hudutları içinde zahiren ayrı millî bir durum gösteren böyle bir hâl ve hareketin hiç de makul sayılmayacağını acı acı itiraf ederek hayıflandılar.” demektedir.

Siirtliler de millî kimlik içerisinde konumlanarak Türklüğü kabul etmeli ve vatandaş olduğunu Türkçe konuşarak göstermeliydi. Bu doğrultuda yöre insanına bu durum sürekli hatırlatıldı. Keza Siirt Türk Ocağı’na, “ocak dahilinde Türkçe konuşmak mecburidir.” levhası asıldı. Ancak bütün ikinci ve üçüncü derecedeki memurlar Arapça konuşmaya devam etti. İshak Refet Bey, konuşulan bu dilin Arapça olmadığını “Siirtçe” olduğunu belirterek Ocak çalışanlarının bile Arapça konuştuğu bir iklimde yöre halkının Türkçe konuşmasının çok zor olduğunu ifade ediyordu.”⁷³

Bu arada tekke ve zaviyelerin kapatılmasından istifade eden mahallî idareciler Kur’an okumayı, ezanın Arapça okunmasını yasaklamışlardı. Hocalar, imamlar camilerde bile açıktan Kur’an okuyamıyorlardı. 1939-1940 yılları arasında Siirt Valiliği

⁷³bkz. Ömer Obuz, *Siirt’in Cumhuriyet Serüveni*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2017, s. 47-80.

görevini yürüten İzzettin Çağpar'ın daha ileri giderek kentte Arapça konuşulmasını yasakladığı belirtilir.⁷⁴

Siirt Müftüsü Ömer Atalay, 1946'da basılan “Siirt Tarihi” isimli çalışmasında: Arap istilasına dek pek çok Türk obasının istilasına uğrayan kentin güneyden gelen Arap istilasıyla kaderinin değiştiğini, Siirt'in çeşitli zamanlarda 3-4 asır Arap istilası altında kaldığını, ulaşım sıkıntılarıyla kentin güneyle iktisadi ilişkilerde bulunmasından ötürü Siirt merkez ve buraya bağlı yedi köyünde “Türkçeyle Arapçanın karışmasından Arap kırması diyebileceğimiz bir dil meydana geldi.”⁷⁵ ifadesinde bulunuyordu.

Bütün bu baskılar, çarpıtmalar ve zorlamalar neticesinde ne yapacağını şaşırان Siirtliler Türkçeyi Arap aksanıyla konuşup, Arapçanın içine de Türkçe kelimeler karıştırarak vaziyeti kurtarmaya çalışırken sayılamayacak kadar trajikomik hadiseler vuku bulmuştur.⁷⁶

Birçok kent gibi Siirt'te de yaşanan bu olayların yanı sıra yaklaşık kırk yıldır devam eden terör olayları, küreselleşme, kentleşme, göç süreçleri sonucu meydana gelen demografik değişimlerin neticesinde bugün, bölge şehirlerinin kadim alışkanlıkları, gelenek-görenekleri ve bu şehirlere kimlik kazandıran hususiyetleri, sadece varlık savaşı ve hayatta kalma çabası vermektedir. Özellikle Siirt için bugünlerde etnik çeşitliliğin ve dilsel çoğulculuğun yok olmaya yüz tuttuğu bir süreç yaşanmaktadır.⁷⁷

Nitekim Siirt'te konuşulan Arapça, artık ana dil olmaktan çıkmaya başlamış, ebeveynler ya da evdeki yaşlılar tarafından konuşulan ve lehçe özelliğini kaybetme tehlikesine maruz, ölümü bekleyen bir dil hâline gelmiştir. Dilin ölümü ise en basit anlatımı ile bir hâlkın ölümü demektir. Bu ölüm fizikî ölümünden öte, bir hâlkın tüm

⁷⁴ Ahmet-Fatih Arıttürk, *Siirt'le İlgili Anekdötler*, Siirt: Orka Matbaası, 2003, s. I/27, II/56.

⁷⁵ Ömer Atalay *Siirt Tarihi*, Çeltut Matbaası, İstanbul, 1946, s. 18-19.

⁷⁶ bkz Ahmet-Fatih Arıttürk, *Siirt'le İlgili Anekdötler*, C.II, Siirt: Orka Matbaası, 2003.

⁷⁷ Aydın Aktay, “Bir Kimlik Şehri Ya da Kimlikli Bir Şehir Olarak Siirt Ve Siirt Arapçası”, *Uluslararası Siirt Arapçası Çalıştayı*, Siirt, 27-28 Mayıs 2016.

müktesebatının yok olması demektir. Bu yok oluş sıradan basit bir ses, kelime kaybı değil bir toplumun tarihinin, kültürünün ve ananelerinin de yok olması demektir.⁷⁸

⁷⁸ Ayaz Akkoyun, “Yaşaya-maya-n Ölü Dil-lisan-Örneğinde Siirt Arapçası”, *Uluslararası Siirt Arapçası Çalıştayı*, Siirt, 27-28 Mayıs 2016.

İKİNCİ BÖLÜM

(SİİRT ARAPÇASININ FONETİK/SES BİLGİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ)

2. FONETİK/SES BİLGİSİ AÇISINDAN İNCELEME

Fonetik/ses bilim, insan dilinin seslerinin nasıl meydana getirildiğini, ne gibi nitelikleri olduğunu, ses dalgalarıyla aktararak dinleyene nasıl ulaştığını, dinleyenin bu sesleri nasıl aldığını, kısacası dilin ses yönünü inceleyen bir bilimdir.⁷⁹

Bu başlık altında, dilin en önemli unsurlarından biri olan, aynı zamanda klasik dil bilgisi kitaplarında ilk bölümde zikredilen ses olgusu fonetik başlığı altında ele alınmış ve Fasih Arapça ile Siirt Arapçasında bulunan seslerin, ünlü-ünsüz ayrımına tabi tutularak karşılaştırılması yapılmıştır. Arapça harflerin çevriminde (transkripsiyonunda) ise Faruk Kadri Timurtaş'ın Osmanlı Türkçesi Grameri adlı kitabındaki çeviriyazı alfabesi esas alınmıştır.

2.1. ARAPÇADA BULUNAN HARFLER

Fasih Arapçada tertibi farklı olmak üzere 29 sessiz/ünsüz harf mevcuttur. (Bazı dil âlimleri */elif* ve */hemze* harflerini ayırt etmez. Bazıları da */lamelif* harfini müstakil harf saymayarak Arapçada 28 sessiz harfin mevcut olduğunu belirtmiştir.)

Bunların yanında ت */te* harfi, iki çeşittir. “ت” şeklinde olana “açık te” adı verilir. “ة” şeklindekine ise “kapalı te, ta-i merbuta, müenneslik/dişilik ta'sı” adı verilir ve kelime sonunda bulunur. Harfler sağdan sola doğru yazılır, kelimenin başında, ortasında ve sonunda yazılışları farklı olur. Arap harfleri şemsî ve kamerî olmak üzere ikiye ayrılır.

⁷⁹ Aksan, a.g.e., s. 1/26.

Tablo 2. Arap Alfabeti.

Harf	Adı	Latince	Harf	Adı	Latince
ا	Elif	<i>e, a, i, u</i>	ض	<i>Dad</i>	ḍ
ء	Hemze	<i>‘, e, a, i, u</i>	ط	<i>Tı</i>	ṭ
ب	Be	<i>b</i>	ظ	<i>Zı</i>	ẓ
ت	Te	<i>t</i>	ع	<i>Ayn</i>	‘
ث	Se (Peltek)	<i>s</i>	غ	<i>Ğayn</i>	ğ
ج	Cim	<i>c</i>	ف	<i>Fe</i>	f
ح	Ha	<i>h</i>	ق	<i>Kaf</i>	k
خ	Ha (Boğaz)	<i>h</i>	ك	<i>Kef</i>	k
د	Dal	<i>d</i>	ل	<i>Lam</i>	l
ذ	Zal (Peltek)	<i>z</i>	م	<i>Mim</i>	m
ر	Ra	<i>r</i>	ن	<i>Nun</i>	n
ز	Ze	<i>z</i>	و	<i>Vav</i>	v
س	Sin	<i>s</i>	ه	<i>He</i>	h
ش	Şin	<i>ş</i>	لا	<i>Lamelif</i>	la
ص	Sad	<i>ş</i>	ی	<i>Ye</i>	y

2.1.1. Şemsî Harfler

Şemsî harflerle başlayan bir ismin başına ل/el takısı gelince ل/l harfi okunmaz ve ondan sonraki harf şeddelenerek okunur. Bu harfler: “ض، ص، ش، س، ز، ر، ذ، د، ث، ت” olup on dört tanedir.

Ör:

الشَّمْسُ /eş-şemsu (güneş)

النُّور /en-nûru (nûr)

2.1.2. Kamerî Harfler

Kamerî harflerle başlayan bir ismin başına *el* lakısı gelince *l* harfi okunur. Bu harfler: “أ، ب، ج، ح، خ، ع، غ، ف، ق، ك، م، د، و، ي” olup on dört tanedir.

Ör:

القمر *el-kameru* (ay)

الحسن *el-husnu* (güzellik)

2.1.3. Med/uzatma harfleri

Arapçada ‘â, ê’ uzun ünlülerine karşılık *elîf*; ‘û’ uzun ünlüsüne karşılık *vâv*; ‘î’ uzun ünlüsüne karşılık ise *ya* harfi kullanılmaktadır.

2.2. HAREKE VE İŞARETLER

Arapçada sesli harf bulunmadığından sessiz harfler birtakım hareke ve işaretler yardımıyla gerçekleşir. Bu hareke ve işaretler şunlardır:

1. Fetha (üstün): َ _ şeklinde olup harfe e, a sesi verir.
2. Kesra (esre): ِ _ şeklinde olup harfe i-ı sesi verir.
3. Zamme (ötre): ُ _ şeklinde olup harfe u sesi verir.
4. Şedde: ّ _ şeklinde olup harfi iki kere okutur.
5. Cezm-Sükûn (tutar): ْ _ şeklinde olup harfin harekesiz olmasını sağlar.⁸⁰

2.3. SİİRT LEHÇESİNDE BULUNUP FASİH ARAPÇADA YER ALMAYAN SESLER

Her dilin ve lehçenin fonetiğini belirleyen coğrafi ve bölgesel durumlar vardır. Fonetik ilminin temeli olan bu teorinin Siirt lehçesi içinde geçerli olduğunu görmek

⁸⁰ Oktay Yılmaz, *Arapça Dilbilgisi*, 2.b., İstanbul: Ravza Yayınları, 2011. s. 21-23.; Mehmet Türk, *Arapça Dilbilgisi*, 4.b., Konya: Hüner Yayınevi, 2012, s. 2-4.

mümkündür. Siirt Arapçasında 29 sessiz harf kullanılmakta olup Fasih Arapçada bulunan “ظ/ز, ض/د, ث/س, ذ/ز” sesleri başka seslere dönüşmüş, alfabeyle Türkçe ve Farsça ‘da kullanılan sessiz harflerden olan: “چ/ç, گ/g, ژ/j ve پ/p” harfleriyle birlikte “o” sesi eklenmiştir.⁸¹ Bu harfler ya Arapça olmayan bir kelimeyi orijinal hâliyle alarak ya da Arapçadaki bir harfi onunla değiştirerek kullanılmaktadır.

2.3.1. Sessiz Harfler:

1- p/پ sesi :

Ör:

پارات / *pârât* (paralar)

پاچه / *pêçé* (bez)

پیرچم / *pırçém* (perçem)

2- ç/چ sesi :

Ör:

چاره / *çêré* (çare)

چيچك / *çiçek* (çiçek)

چرخ / *çerh* (çark)

3- g/گ sesi:

Ör:

سيلگي / *silgi* (silgi)

گمشه / *gemşé* (azıcık)

گله / *gollé* (göl)

⁸¹ Çıkar, Timurtaş, *Siirt Yöresinde Kullanılan Arapçanın Temel Özellikleri.*, s. 96; Cengiz, a.g.e., s. 229.

2.3.2. Sesli harfler:

1- “o” sesi:

Ör:

وردی / *ôrdî* (ordu)

وُھُر / *vahor* (sırt)

كُوشَه / *kôşé* (köşe)

2.4. FASİH ARAPÇADA BULUNUP SİİRT LEHÇESİNDE DEĞİŞİME UĞRAYAN SES VE HARFLER

Siirt lehçesinde, Fasih Arapçada bulunan “ض/d, ظ/z, ث/s, ذ/z” sesleri başka seslere dönüşmüş ve bazı fonetik farklılıklar ortaya çıkmıştır. Örnekleri aşağıda gösterilmiştir.

2.4.1. Değişime Uğrayan Sesler

2.4.1.1. ث/s Dönüşüm Şekli:

s → f:

Ör:

Fa. بعث / *be‘eş* → بعف / *be‘ef* (gönderdi)

Fa. ثقیل / *şakîl* → فقیل / *faqîl* (ağır)

Fa. سُوم / *şûm* → فُوم / *fûm* (sarımsak)

Fa. أكثر / *ekşer* → اكفر / *akfar* (daha çok)

Fa. تلج / *şelc* → فلج / *felc* (kar)

Fa. ثعلب / *şa‘leb* → فعلب / *fa‘leb* (tilki)

Fa. سُولة / *şu‘lûle* → فالولة / *felûlê* (siğil)

Fa. برغوث / *berğuş* → برغوف / *berğuf* (pire)

Özellikle günler ve sayılardaki bütün ث/s harfleri ف/f harfine dönüşmüştür.

Ör:

Fa. إثنين/ışneyn → إثنين/ifneyn (pazartesi, iki)

Fa. ثلاثة/selêse → فآفه/fâfê (üç)

Fa. ثلاثاء/suleşê' → فآفان/felefên (salı)

Fa. ثلاثين/selêşîn → إفلأفین/iflêfîn (otuz)

Fa. ثمانية/semêniye → إفمائیة/ifmenyé (sekiz)

Fa. ثمانين/semênîn → إفمائیة/ifmênîn (seksen)

Nadiren aynı şekilde kullanılır fakat pelteklik vasfını kaybeder.

Ör:

Fa. ثابت/sêbét (sabit)

Fa. ثواب/sevêb (sevap)

2.4.1.2. ذ/ز Dönüşüm Şekli:

1. $\underline{z} \rightarrow v$:

Ör:

Fa. كذب/kizb → كؤب/kivb (yalan)

Fa. أذن/üzün → إون/ivén (kulak)

Fa. ذاب/zêbe → واب/vêb (eridi)

Fa. ذهب/zehab → وهب/veheb (altın)

Fa. أذان/ezên → إوان/evên (ezan)

Fa. ذبح/zehab → وبع/vebeh (boğazladı)

Fa. نذر/nezr → نور/nivér (adak)

Fa. أخذ/ehéz → آخو/ehév (aldı)

Fa. ذاق/zâk → واق/vâk (tattı)

2. $\underline{z} \rightarrow z$:

Ör:

Fa. إذن/izn → إزن/izén (izin)

Fa. ذَكَرَ / zikr → زَكَرَ / zikér (zikir)

Fa. ذَخِيرَةٌ / zahîre → زَخِيرَةٌ / zahiré (zahire)

Fa. ذُرِّيَّةٌ / zürriyye → زُرِّيَّةٌ / zurriyé (zürriyet)

Fa. ذَنْبٌ / zenb → زَنْبٌ / zenb (günah)

Fa. ذَهْنٌ / zihin → زَهْنٌ / zihén (zihin)

2.4.1.3. ض /ḍ Dönüşüm Şekli

1. ḍ → v:

Ör:

Fa. بَيْضَةٌ / bayḍa → بَيَّوَةٌ / bayva (yumurta)

Fa. ضَرَبَ / ḍarabe → وَرَبَّ / varab (vurdu)

Fa. فِضَّةٌ / fiḍḍa → فَيَّوَةٌ / fivva (gümüş)

Fa. ضَرَسَ / ḍars → وَرَسَ / vars (diş)

Fa. ضَبَطَ / ḍabaṭ → وَبَطَّ / vabaṭ (zaptetti)

Fa. ضَيِّقَ / ḍayyik → وَئِيقَ / vayyok (dar)

2. ḍ → f:

Ör:

Fa. أَبْيَضَ / abyḍ → أَبْيَفَ / abyaf (beyaz)

Fa. أَرْضَ / arḍ → أَرْفَ / arf (yer)

Fa. ضَحِكَ / ḍiḥk → فَحِكَ / fiḥk (gülmek)

3. ḍ → z:

Ör:

Fa. ضَعِيفَ / ḍa'if → ظَعِيفَ / zaif (zayıf)

Fa. مَرِيضَ / mariḍ → مَرِيظَ / mariṣ (hasta)

Fa. ضَابِطَ / ḍâbiṭ → ظَابِطَ / zaboṭ (zabit)

Fa. ضَخَمَ / ḍaḥm → ظَخَمَ / zeḥém (sert, güçlü)

Nadiren aynı şekilde kullanılır.

Ör:

ضُحَى / ḍuḥe (kuşluk vakti)

ضَلَالَة /*dalâla* (dalalet, sapıklık)

2.4.1.4. *ظ/ز Dönüşüm Şekli*

1. $z \rightarrow v$:

Ör:

Fa. ظهر/*zahr* → وهر/*vıhor* (öğle)

Fa. ظلام /*zalâm* → ولام /*valâm* (karanlık)

Fa. ظهر/*zahr* → وهر/*vahor* (sırt)

2.4.2. Ünsüz Benzeşmesi:

Siirt lehçesinde Türkçe benzeri ünsüz benzeşmesi vardır. Kelime sonunda meydana gelen bu değişimin örnekleri aşağıda verilmiştir.

1- $b \rightarrow p$:

Ör:

Fa. باب/*bêb* → باب / *bêp* (kapı)

Fa. قلب/*kalb* → قلب /*kalp* (kalp)

2- $c \rightarrow \text{ç}$:

Ör:

Fa. فلج/*felc* → فلج /*felç* (felç)

Fa. فرج/*ferec* → فرج /*faraç* (kurtuluş)

3- $d \rightarrow t$:

Ör:

Fa. عود /*ûd* → عوت /*ût* (sopa)

Fa. عنقود /*unkûd* → عنقوت /*ankût* (salkım)

Yerel dile ait, harflerin boğumlanma noktaları ve nitelikleri ile ilgili özelliklerin fasih dilin telaffuzuna yansıdığı görülmektedir. Aslında bunu doğal karşılamak gerekir. “Arapça kelimeler nasıl ki bu dili konuşanların dilinde ilk durumda kalmamış, değişime

uğramışsa asırların geçmesine bağlı olarak seslerde de bir değişimin olması kaçınılmazdır. Örneğin ج, ذ, ث, ق harfleri değişmiştir. Bu sesler pek çok Arap ülkesinde artık dile ağır gelmektedir.

Fasih Arapçada bir dereceye kadar mua'ttaş/ıslak olarak söylenen ج/cîm artık câfi/kuru bir sese dönüşmüştür. Yine bunun tersine Suriye ve kuzeybatı Afrika bölgesinde pek çok yörede ج/cîm tam bir ta'tîş ile söylenmekte sadece Irak, Sudan ve Mısır'ın bazı bölgelerinde doğru olarak seslendirilmektedir. Arapçayı fasih konuşan Mısırlılardan pek çoğu, dilini "cîm" in fasih dilin fonetiğine uymayan bu telaffuzdan kurtaramamaktadırlar.

Telaffuzunda önemli değişiklik olan bir diğer harf ise çoğu kere Arapçanın bu harfe isnat edilerek lugatu'd-dâd şeklinde anıldığı harfidir. Bazıları bugün Mısır ve Irak'ta telaffuz edilen ض/dât'ın İslam'dan önce İmruu'l-Kays'ın (ö.540 dolayları), Zuheyr'in (ö.13/610), İslâmi dönemde Ka'b b. Zuheyr'in, (ö.26/646) hatta ikinci asırda el-Hâlîl b. Ahmed'in (ö.175/791) dât telaffuzu ile aynı olduğunu düşünülebilir. Fakat bu doğru bir görüş değildir. Şu anda Irak "ta konuşulan ض/dât; ض/dât ve ظ/zâ sesinin bir karışımından ibarettir. Hatta bu ülkede öğrenciler bu iki harfi yazıda da birbirlerine karıştırırlar."⁸²

2.4.2. Değişime Uğramış Harf ve Harekeler (Sesler)

2.4.2.1. Harflerdeki Değişim

2.4.2.1.1. Med/uzatma harflerindeki değişim (uzun ünlü değişimi)

Arapçada, 'â, ê' uzun ünlülerine karşılık /elif, 'û' uzun ünlüsüne karşılık /vav, 'î' uzun ünlüsü karşılık ise /ya harfi yazılmaktadır. Lehçede, 'â, ê, û, î' uzun ünlülerin yanı sıra Arapçada bulunmayan 'ô' uzun ünlüsüne de yer verilmektedir. Lehçede "â, ê, î" ünlüleri çoğunlukla yapılarını korumakla beraber, "û" uzun ünlüsü -istisnalar hariç- kalın harfler ve boğaz harflerine bittiğinde "ô" sesine dönüşebilmekte fakat bittiği seslerin ince olması durumunda olduğu gibi kalmaktadır.

⁸² Gündüzöz, a.g.m., s. 82.

Ör:

Fa. مَحْرُوق /maḥrûḳ → مَحْرُوق /maḥrôḳ (yanmış, yakılmış)

Fa. مَخْلُوق /maḥlûḳ → مَخْلُوق /maḥlôḳ (yaratılmış)

Fa. مَجْرُوح /mecrûḥ → مَجْرُوح /mecrôḥ (yaralı)

Fa. مَصْلُوق /maslûḳ → مَصْلُوق /maslôḳ (haşlanmış)

Fa. مَسْدُود /mesdûd → مَسْدُود /mesdûd (kapalı)

Fa. مَكْتُوب /mektûb → مَكْتُوب /mektûb (yazılmış)

Fa. مَحْمُوم /meḥmûm → مَحْمُوم /meḥmûm (sıtmal)

Fa. مَمْنُون /memnun → مَمْنُون /memnûn (memnun)

2.4.2.1.2. Harf eklenmesi (Ses türemesi)

Siirt Arapçasında ünsüzle başlayan kelimenin önüne “i” sesi getirilerek ses türetme yoluna gidildiği, bu durumda kelimenin ikinci sesi olan ünsüzün düştüğü görülmektedir. Fasih Arapçada فَعِيل /fe‘îl vezninde gelen kelimeler, Siirt Arapçasında genelde اِفْعِيل /if‘îl veznine dönüşmektedir.

Ör:

Fa. كَبِير /kebîr → اِكْبِير /ikbîr (büyük)

Fa. كَثِير /keṣîr → اِكْفِر /ikfîr (çok)

Fa. جَدِيد /cedîd → اِجْدِد /ijdîd/ (yeni)

Fa. زَبِيب /zebîb → اِزْبِيب /izbîb (kuru üzüm)

Yine Fasih Arapçada مُفْعَل /mufe‘el vezninde gelen kelimeler, Siirt Arapçasında genelde اِمْفَعَل /imfe‘el veznine dönüşmektedir.

Ör:

Fa. مُدَلَّل /mudellel/ → اِمْدَلَّل /imdellél (nazlı)

Fa. مُعَلَّق /muallaḳ → اِمْعَلَّق /im‘alloḳ (asılmış)

Fa. مُفَلَّت /mufellet → اِمْفَلَّت /imfellét (salınmış)

Fasih Arapçada فَعَال /fi'el veyninde olup ta lehçede اِفْعَال /if'el şeklinde telaffuz edilen çoğul isimlerde aynı durum görülür.

Ör:

Fa. رِجَال /ricêl → اِرْجَال /ircêl (adamlar)

Fa. كِلَاب /kilêb → اِكْلَاب /iklêb (köpekler)

Fa. جِبَال /cibêl → اِجْبَال /icbêl (dağlar)

Aynı durum, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, yine ünsüzle başlayan bazı kelimelerin tekil ya da çoğul hâllerinde de görülebilmektedir:

Ör:

Fa. مَقَص /makaşş → اِمْقَص /ımkaşş (makas)

Fa. مُصِيبَة /muşibe → اِمْصِيبَة /ımşîbé (musibet)

Fa. مَنَارَة /minâra → اِمْنَارَة /ımnâra (minare)

Fa. مُعَلِّم /mu'allim → اِمْعَلِّم /im'ellém (öğretmen)

Fiillerde ses türemesi ise, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, mazisi فَعَّل /fe'ele ve قَال /kâle veyninde gelen fiillerin mütekellim kipi dışındaki muzari çekiminde görülebilir.

Kipler	Fasih Arapça	Siirt Arapçası	Latin	Türkçe
Mütekellim	أَحْبُ	أَحَبَّ	Ehib	Severim
Muhatap	تُحِبُّ /تُحِبِّينَ	إِتْحَبَّ /إِتْحَبِّي	İthib/İthibbî(d)	Seversin
Gaib	يُحِبُّ /يُحِبُّ	يَحَبُّ /يَحَبِّ	Yihib /İthib(d)	Sever
Mütekellim	نُحِبُّ	إِنْحَبَّ	İnhib	Severiz
Muhatap	تُحِبُّونَ /تُحِبِّينَ	إِتْحَبُّوْ	İthibbû	Seversiniz
Gaib	يُحِبُّونَ /يُحِبِّينَ	يَحَبُّوْا	Yihibbû	Severler

Yukarıda görüldüğü gibi ü.t.k *yîhib* şeklinde eklentisiz olabileceği gibi “ya”dan sonra ses eklenerek *yîhib* şeklinde de telaffuz edilebilir. Aynı şekilde ü.ç.k *yîhibbû* şeklinde eklentisiz olabileceği gibi “ya”dan sonra ses eklenerek *yîhibbû* şeklinde de telaffuz edilebilir.

Kipler	Fasih Arapça	Siirt Arapçası	Latin	Türkçe
Mütekellim	أَقُول	أَقُول	<i>Ekûl</i>	Derim
Muhatap	تَقُول/تَقُولُن	إِنْقُول/إِنْقُولِي	<i>Îtkûl/Îtkûlî(d)</i>	Dersin
Gaip	يَقُول/يَقُولُن	يَقُول/يَقُولُن	<i>Yikûl/Îtkûl(d)</i>	Der
Mütekellim	نَقُول	إِنْقُول	<i>Înkûl</i>	Deriz
Muhatap	تَقُولُون/تَقُولُنَّ	إِنْقُولُوا	<i>Îtkûlû</i>	Dersiniz
Gaip	يَقُولُونَ/يَقُولُنَّ	يَقُولُوا	<i>Yikûlû</i>	Derler

Yukarıda görüldüğü gibi ü.t.k *yikûl* şeklinde eklentisiz olabileceği gibi “ya”dan sonra ses eklenerek *yikûl* şeklinde de telaffuz edilebilir. Aynı şekilde ü.ç.k *yikûlû* şeklinde eklentisiz olabileceği gibi “ya”dan sonra ses eklenerek *yikûlû* şeklinde de telaffuz edilebilir.

Fiilde mübalağa ve tekrar olduğunu ifade etmek için fiil kökünün tekrarlanması da ses türemesine örnek verilebilir.⁸³

Ör:

نَطَّ/naṭṭ (irkildi)→نَطَّنْطُ/naṭṭnoṭ (sıçradı)

مَصَّ/maṣṣ (emdi)→مَصْنَمَصْ/maṣmoṣ (yaladı)

لَمَّ/lemm (topladı)→لَمْلَمَّ/lemlém (yığdı)

⁸³ Aynı olgunun Bağdat ve Mısır lehçelerindeki örnekleri için bkz. Mecid Muhammed el-Kaysî, *Mevsûatu'l-Lugâti'l-Ammiyyeti'l-Bağdâdiyye*, Amman: Daru'l-Edib, 2013, s. 20; İbrahim Enis, *fi Lehecâti'l-Arabiyye*, Mektebetu'l-Anclo el-Mısriyye, Kahire, 2003, s. 202.

لَفَّ/leff (sardı)→ لَفَّلَفَّ/lefléf (sarmaladı)

جَرَّ/carr (çekti)→ جَرَّجَرَّ/carcor (çekiştirdi)

زَجَّ/zecc (attı)→ زَجَّزَجَّ/zeczéc (fırlattı, saçtı)

2.4.2.1.3. Harf eksilmesi (ünsüz seslerin düşmesi)

Diğer bütün lehçelerde olduğu gibi Siirt Arapçasında da isim, fiil ve edatlarda ünsüz seslerin düşmesi durumu vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Fasih Arapçada mevcut isim ve fiillerin sonundaki “hemze” harfi düşürülmekte ve hiçbir şekilde telaffuz edilmemektedir.

Ör:

Fa. زَرْقَاءَ /zarqa' → زَرْقَا /zarqa (mavi)

Fa. عَرْجَاءَ /'arca' → عَرْجَا /'arca (topal)

Fa. جَاءَ /cêe → جَا /cê (geldi)

Fa. قَرَأَ /kara'e → قَرَأَا /karâ (okudu)

2. Fasih Arapçada fiillerin sonunda cem'/çoğul ve te'nis/dişilik alameti olan “nun” harfi ne yazı da ne de telaffuzda görülmemektedir. (bkz. fiiller bölümü)

3. Fasih Arapçada فَاعِلَةٌ/fâiletun sigasında gelen isimlerde med/uzatma elifi düşmektedir.

Ör:

Fa. فَاطِمَةُ /fâtime → فَطْمَهَ /Faṭma,

Fa. عَائِشَةُ /'âiše → عَيْشَهَ /'Ayşe

4. Zamir, işaret zamir ve sıfatlarındaki “he”sesi düşmekte veya başka bir sese dönüşmektedir (bkz. zamir, işaret zamir ve sıfatları).

5. Edatlardan عَلَى/ale ünsüz bir sesle birlikte kullanıldığında عَلْ/el şeklinde sonu telaffuz edilmeden kullanılmaktadır.

Ör:

فِنْجَانٌ أَوْ عَلَ مَاصَا /fincen uvé 'el mâşa (fincan masanın üzerindedir.)

وَلَدٌ أَوْ عَلَ حَيْطٌ /veled uvé 'el heyte (çocuk duvarın üstündedir.)

6. Bazı kelimelerin baş veya sonundaki harflerden biri düşmektedir.

Ör:

Fa. دَجَاجَة /decêce → جَاجَه /cêcé (tavuk)

Fa. قُدَام /kuddêm → دَام /dêm (ön taraf, ileri)

Fa. وَجَه /vech → وَجٌ /vic (yüz)

Fa. نِصْف /nişf → نِص /niş (yarım)

2.4.2.1.4. Harflerin yer değıştirmesi (seslerin yer değıştirmesi)

Siirt Arapçasında çoğu kelime asıl harf sırasını korumakla birlikte kelimeler işitme yoluyla nesilden nesile sözlü olarak aktarıldığı için zamanla bazı sözcüklerin seslerinde yer değışikliği meydana gelmiştir.

Ör:

Fa. مَلْعَقَة /mil'eqa → مَعْلَقَه /ma'laqa (kaşık)

Fa. لَعْنَة /la'ne → نَعْلَه /na'le (lanet)

Fa. تَتَنَصَّت /tenaşşat → اِصْتَنَّت /ıştanat (dinledi)

Fa. مَسَحَ /mesehe → سَمَحَ /semehe (dönüşmek)

Fa. مَزَجَ /mezece → زَمَجَ /zemec (karıştırmak)

2.4.2.1.5 Ünsüz yumuşaması ve seslerin dönüşmesi

Dil ünsüzlerinden olan “ğ/ğ, z/z, z/z, z/z” sesleri Siirt Arapçasında kullanılmamakta ve çoğunlukla bu sesler yerine söylenişi daha kolay olan başka sesler tercih edilmektedir. “ğ/ğ, z/z, z/z, z/z” sesleri dışında diğer dil ünsüzleri lehçede korunmakla beraber, bazı kelimelerde Fasih Arapçada olduğundan farklı bir sese

dönüştürülerek telaffuz edilmektedir. Bu dönüşümlere dair örnekler aşağıda zikredilmiştir.

1. ‘/ء sesi (hemze)

Fasih Arapçada mevcut isim ve fiillerin sonundaki “hemze” harfi Siirt lehçesinde düşürülmekte ve hiçbir şekilde telaffuz edilmemektedir. Kelime ortasında geldiği zaman /elif veya ى/ya sesine dönüştürülmektedir. Örnekleri aşağıda gösterilmiştir:

a. Kelime sonunda düşmesi:

Ör:

Fa. زَرْقَاءَ /zarqa’ → زَرْقَا/zarqa (mavi) [d]

Fa. عَرْجَاءَ /’arca’ → عَرْجَا/’arca (topal)[d]

Fa. جاء/cêe → جا/cê (geldi)

b. ‘ → y:

Ör:

Fa. بائِعَ /ba’i’ → بايَع/baye’ (bayi)

Fa. بِئرَ /bi’r → بئر/bîr (kuyu)

Fa. دَقَائِقَ /dekâik → دَقَائِقُ/dakayok (dakikalar)

c. ‘ → ı:

Ör:

Fa. رَأْسَ /ra’s → رَاس/ras (baş)

Fa. فَأْسَ /fe’s → فَاس/fês (balta)

Fa. مَرَأَةَ /mer’e → مَرَا /marâ (kadın)

2. ب /b Sesi

a. b → p:

Ör:

Fa. بَابَ /bêb → بَابَ/bêp

Fa. أَبَ /eb → أَبَ/ep (baba)

Fa. حَبِيبَ /hebîb → حَبِيبَ/hebîp (sevgili)

3. ج /c Sesi

a. c → ç:

Ör:

Fa. مُعَوِّجَ /mu’avvec → مُعَوِّجَ/im’evvéç (eğri)

Fa. وَجْه /vech → وِیچ /viç (yüz)

Fa. زَوْج /zevc → زَوُچ /zovç (eş, çift)

b. c → j:

Ör:

Fa. جَدِيد /cedîd → اِزْدِید /ijdîd (yeni)

Fa. جُنَيْنَه /cuneyne → اِزْنِینَه /ijneyné (bahçecik)

Fa. جُبْن /cubn → اِزْبِینَه /ijbeyné (peynir)

4. د /d Sesi

a. d → t:

Ör:

Fa. عُودٌ /'ûd → عُوت /'ût (sopa)

Fa. أَحْمَد /Aḥmed → أَحْمَت /Eḥmét (Ahmet)

Fa. عُنُقُودٌ /'unḡûd → عُنُقُوتٌ /'anḡut (salkım)

5. ح /ḥ Sesi

a. ḥ → ğ:

Ör:

Fa. حُبْز /hubz → اِغْبِيسَ /iğbeys (ekmek)

Fa. غَسَلَ /ġesel → يَحْسِلُ /yihşél (yıkıyor)

Fa. حَبَا /ḡabee → غَبَا /ġebe (sakladı)

6. س /s Sesi

a. s → z:

Ör:

Fa. سُلْحَفَا /suleḡfê → زَلْحَفَا /zelḡefê (kaplumbağa)

Fa. يَسْبِحُ /yesbeḡu → يَزْبِحُ /yizbeḡ (yüzüyor)

Fa. مَسْبِحَة /misbeḡe → مَزْبَحَة /mezbeḡé (tesbih)

7. ش /ş Sesi

a. ş → s:

Ör:

Fa. شَجَرَة /şecera → سِجَرَة /sıcara (ağaç) [Bu şekildeki değişim nadirdir]

b. ş → ç:

Ör:

Fa. شَكَّ /*şekk* → چَكَّ /*çêkk* (çek)

Fa. شَايَ /*şây* → چَايَ /*çây* (çay)

8. ص / *ş* Sesi

a. ş → z:

Ör:

Fa. صَغِيرَ /*şagîr* → إِزْغَيَّرَ /*izğayyér* (küçük)

Fa. لَصَقَ /*lesaqa* → لَزَقَ /*lazaq* (yapıştırdı)

Fa. صَائِقَةٌ /*şâika* → زَاهِقَةٌ /*zahqa* (yıldırım)

9. ظ / *z* Sesi

a. z → v:

Ör:

Fa. ظَهَرَ /*zahr* → وَهَرَ /*vihor* (öğle)

Fa. ظَلَمَ /*zalêm* → وَلَمَ /*valâm* (karanlık)

b. z → b:

Ör:

Fa. ظُفْرَ /*zufır* → بُفْرَ /*bıfor* (tırnak) [Bu şekildeki değişim nadirdir.]

Bazen de aynı mahreçle fakat mahâllî lehçe telaffuzuyla kullanılır. ظَلَمَ /*zılm* (zulüm), ظَاهَرَ /*zâhor* (zahir) gibi.

10. ع / ' Sesi

a. ' → h:

Ör:

Fa. نَعْنَعُ /*na'ne'* → نَهْنَهْ /*nêneh* (nane)

Fa. زَرَعَ /*zera'e* → زَارَهْ /*zarah* (ekiyor)

Fa. قَلَعَ /*kale'e* → قَالَهْ /*kaleh* (söktü)

11. ق / *k* Sesi

Lehçede bu ses aynen telaffuz edildiği gibi bazıları -özellikle kadınlar- tarafından ق /*kaf* harfi /hemze ile değiştirilerek, yumuşatılarak kullanılır. Aslında

Arapların büyük bir kısmı ق/ḳaf harfini ʾ/hemze harfiyle değiştirerek telaffuz etmektedir.⁸⁴

a. ḳ → ʾ:

Ör:

Fa. قلب/ḳalb → ألب/elb (kalp)

Fa. قدر/ḳader → آدر/adar (kader)

Fa. مقص/maḳas → مَأْص, إِمْقَص, مَأْص/maaş, imḳaş, im ʾâş (makas)

Fa. قال/ḳale → آل/él

12. ḡ/m Sesi

a. m → b:

Ör:

Fa. مسمار/mismâr → بسمار/bismâr (çivi)

Fa. أنبار/enbâr → أمبار/ambar (ambar)

Fa. عَنبر/ʿanber → عَمْبَر/ʿamber (amber)

Arapçada iklâb adı verilen bu olgu, Türkçede aynen mevcuttur.

Ör:

İstanbul → İstambul

Onbaşı → Ombaşı

Kanbur → Kambur⁸⁵

13. ʾ/h Sesi

a. h → e, é, a, â, u, û:

Ör:

Fa. هو/huve → أُو/uvé (o)

Fa. هي/hiye → إِي/iyé (o)

⁸⁴ Şevkî Dayf, *Tahrîfâtü'l-ʿAmmiyye li'l-Fushâ fi'l-Kavâ'id ve'l-Binyât ve'l-Hurûf ve'l-Harekât*, Kahire: Daru'l-Maarif, 1994, s. 159-160; Çıkar, Timurtaş, *Siirt Yöresinde Kullanılan Arapçanın Temel Özellikleri*, s. 99.

⁸⁵ Türkçe'de bu ve benzeri değişimler için bkz. Sadettin Özçelik- Münir Erten, *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır: Özel Basım, 2005, s. 37-39; Muhittin Bilgin, *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, 2.b., Ankara: Anı Yayıncılık, 2006, s. 104.

Fa. هذا/haza → آوا /êve (bu)

Fa. هُنَّ /hunne → اِنَّه /inné (onlar)

Fa. هُنَا/hune → اُونَا /ovné (burası)

14. ف / f Sesi

a. f → p:

Ör:

Fa. فِشَل/feşel → پِشَل/peşel (yıktı)

Fa. فَتْ /fêt → پات/pat (çürüdü)

Fa. فَخُوخ/fehhuḥ → پِخُوخ/pehhoḥ (yumuşak)

Fa. فَتُّوت/fettût → پِتُّوت/pattôt (çürük)

2.4.2.1.6. Yabancı kelimelerde ünsüz ve ünlü seslerdeki dönüşüm

Lehçeye geçen yabancı kelimelerdeki “ö, ü” seslerinin aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi “o, ô, u, û, i, î” seslerine dönüştüğü görülebilir.

Ör:

çöl → çôl

kötü → kûti

söz → sôz

otobüs → otobôs

Yine Türkçeden geçen kelimelerin sonunda bulunan “k” sesinin, özellikle çoğul olarak kullanımında “ğ” sesine dönüştüğü aşağıda verilen örneklerden görülebilir:

Ör:

bayrak → bayrağât (bayraklar)

kapak → kapağât (kapaklar)

kazak → kazağât (kazaklar)

kaçak → kaçâğât (kaçaklar)

2.4.2.2. Hareke Değişimi (Kısa Ünlü Değişimi)

Arapçada kısa ünlüler; “a, e” ünlüleri fetha, “ı, i” ünlüleri kesra, “u, ü” ünlüleri zamme olmak üzere hareke ile ifade edilmektedir. Lehçede “o” gibi Arapçada karşılığı bulunmayan kısa ünlüler de kullanılmaktadır. Bu kısa ünlülerden bazıları, ordu, otobüs, puro örneklerinde olduğu gibi Türkçe üzerinden geçmiş kelimelerin telaffuzunda kullanılırken, bazıları da مُوت/movt (ölüm), يَوْم/yovm (gün), قَوْف/covf (karın) gibi aslı Arapça olan kelimelerin telaffuzunda söylenmektedir.

2.4.2.2.1. Kelimenin baş tarafında hareke/kısa ünlü değişimi

Fasih Arapça ile kıyaslandığında kelimenin baş tarafında meydana gelen hareke/ kısa ünlülerin telaffuzunda meydana gelen değişimler aşağıda belirtilmiştir.

1. Kelimenin Baş Tarafı Zamme/Ötre İken Fetha/Üstün Olarak Değişmesi (u → a, e):

Fasih Arapça	Sia	Latin	Türkçe
عَصْفُور	عَصْفُور	‘aşfôr	serçe
مُعَلِّم	مَعْلَم	me‘ellém	öğretmen
قُرْعَة	قَرَعَة	ḡar‘a	kura

2. Kelimenin Baş Tarafı Zamme/Ötre İken Kesra/Esre Olarak Değişmesi (u → ı, i):

Fasih Arapça	Sia	Latin	Türkçe
بُيُوت	إِبْيُوت	ibyût	evler
جُدْرَى	جِدْرَى	ciderî	kızamık
عُرْيَان	عِرْيَان	‘iryên	çıplak

3. Kelimenin Baş Tarafı Fetha/Üstün İken Zamme/Ötre Olarak Değişmesi (a, e → u, o)

Fasih Arapça	Sia	Latin	Türkçe
جَوْف	جَوْف	<i>covf</i>	karın
زُوج	زُوج	<i>zovc</i>	zevç, eş
لُوز	لُوز	<i>lovz</i>	badem

4. Kelimenin Baş Tarafı Fetha/Üstün İken Kesra/Esre Olarak Değişmesi (a, e → ı, i)

Fasih Arapça	Sia	Latin	Türkçe
يَد	إِيْدْ	<i>îd</i>	<i>el</i>
جَدَى	جَدَى	<i>cidi</i>	<i>oğlak</i>
شَفَه	شِفَه	<i>şiffé</i>	<i>dudak</i>

5. Kelimenin Baş Tarafı Kesra/Esre İken Fetha/Üstün Olarak Değişmesi (a,e → ı,i)

Fasih Arapça	Sia	Latin	Türkçe
مَبْرَد	مَبْرَد	<i>mabrad</i>	eğe, törpü
غَطَاء	غَطَا	<i>ğatâ</i>	örtü
مَنْدِيل	مَنْدِيل	<i>mendîl</i>	mendil

2.4.2.2.2. Kelimenin ortasında hareke/kısa ünlü değişimi

Fasih Arapça ile kıyaslandığında kelimenin sonunda meydana gelen hareke/ kısa ünlülerin telaffuzunda meydana gelen değişimler aşağıda belirtilmiştir.

6. فَاعِل/Fa'îl vezninde gelen kelimelerde kesra/esre nın fetha/üstün olarak değişmesi. (i → e, é, a)

Ör:

Fa. جاهل/*cahil* → جَاهِل/*cêhél*,

Fa. عَالِم /'âlim → عَالَم /'âlém

Fa. قَاتِل /kâtil → قَاتِل /kâtél

7. فَاعِل /Fa'íl vezninde gelen kelimelerde kesra/esre'nin zamme/ötre olarak değişmesi. (i → u, o)

Ör:

Fa. عَاقِل /'âkîl → عَاقِل /'âkól

Fa. ظَالِم /zâlim → ظَالِم /zâlom

Fa. حَافِظ /hâfîz → حَافِظ /hâfoz

8. مُفْعِل /Muf'íl vezninde gelen kelimelerde kesra/esre'nin fetha/üstün olarak değişmesi (i → e, é, a) veya zamme/ötre'nin kesra/esre olarak değişmesi. (u → i)

Ör:

Fa. مُحْسِن /muḥsin → مُحْسِن /miḥsén

Fa. مُجْرِم /mucrim → مُجْرِم /micrém

Fa. مُسْلِم /muslim → مُسْلِم /mislém

2.4.2.2.3. Hareke eklenmesi (ünlü seslerin türemesi)

Lehçede, bazı kelimelerin telaffuzunda söyleyiş kolaylığı sebebiyle kısa harfin uzatılarak söylenmesi, hareke değişimi veya bir başka tabirle ünlü türemesi durumuyla sonuçlanmaktadır. فَعْل /Fa'l vezninde gelen kelimeler genellikle böyledir.

Ör:

Fa. صَبْر /ṣabr → صَبْر /ṣabor

Fa. قَبْر /qabr → قَبْر /qabor

Fa. دَهْر /dehr → دَهْر /dahor

2.4.2.2.4. Hareke eksilmesi (ünlü seslerin düşmesi)

Lehçede, bazı kelimelerin telaffuzunda söyleyiş kolaylığı sebebiyle kısa harfin hazfedilerek söylenmesi, hareke değişimi veya bir başka tabirle ünlü düşmesi

durumuyla sonuçlanmaktadır. İsimler, sâlim mazi fiiller ve muzari sigaları vakf üzere telaffuz edilip son harfin harekesinde daima cezm/sükûn yapılmaktadır.

Ör:

Fa. كَتَبَ - يَكْتُبُ / ketebe-yektubu → كَتَبَ - يَكْتُبُ / keteb-yiktéb (yazdı)

Yine art arda hareke/ünlü seslerin gelmesi durumunda bazen biri düşmektedir.

Ör:

Fa. رَحَمَات / raḥamat → رَحْمَات / raḥmât (rahmetler)

Fa. نِعَمَات / ni‘amat → نِعْمَات / ni‘mêt (nimetler)

Fa. كَلِمَات / kelimât → كِلِمَات / kilmêt (kelimeler)

Lehçede meydana gelen bu harf ve hareke değişiklikleri Anadolu’da ve diğer Arap ülkelerinde konuşulan lehçelerin genelinde mevcuttur.⁸⁶

2.5. HARF, HAREKE VE ŞEKİL DEĞİŞİMİ İLE LEHÇELERDEKİ FARKLILIKLARIN SEBEPLERİ

Günümüz lehçebilim çalışmalarında, lehçe farklılıkları ile ilgili olarak dil bilimciler tarafından birtakım nedenler sıralanmıştır. Doğan Aksan’a göre bu nedenler şöyle özetlenebilir:

a. Lehçe ayrımları, en çok sözcük ve ses bilim alanında görülmekte, buna karşılık büküm ve söz diziminde pek az farka rastlanmaktadır. Anadolu ağızları üzerine eğilecek olursak, bu yargıyı doğrulayan sonuçlarla karşılaşırız. Aynı sözcüğün ses bakımından Anadolu’da kimi zaman 20-25 değişik biçimine rastlanmakta, sözcüklerin çekiminde bu sayı daha da artmaktadır. Aynı kavramı karşılayan değişik sözcükler de bu arada sayılabilir. Buna karşılık, söz dizimi açısından bütün ağızlar birbirinden pek az

⁸⁶ bkz. Mehmet Şirin Çıkar, Abdülhadi Timurtaş, “Siirt Yöresinde Kullanılan Arapçanın Temel Özellikleri”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları*, S.28, 2009/1, s. 96-101; Mehmet Şirin Çıkar, Abdülhadi Timurtaş, “Mardin Yöresi Arapçasının Temel Özellikleri”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları*, S.8, 2012, s. 106-107; Şayır, a.g.e., s. 51-66; Yusuf Özcan, *Mersin’in Tarsus İlçesinde Konuşulan Arapça Üzerine Bir Derleme Çalışması*, (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s.19-28; Ahmed Teymur Paşa, *Lehecâtü’l-Arab*, Mısır: Mektebetü’s-sakafiyye, 2003, s.13-151; Enis, a.g.e., s. 159-163; el-Kaysî, a.g.e., s. 17-45.

ayrılır. Bu açıdan görülen farklar daha çok, kimi eylemlerin aldıkları değişik tümcelerde kendini gösterir.

b. Dilsel farklılaşmada toplumsal ve tarihî etkenler çok önemlidir. Devlet gücü azaldığı zaman lehçe sayısının arttığı, güçlü bir devlet düzeninde ise azaldığı görülmektedir.

c. Coğrafi koşulların da eskiden beri dil farklılaşmasında etkili olduğu kabul edilmektedir. Dağlık bölge ağızları, düzlüklerdeki büyük gelişme akımlarına katılmamakta, bunlardan bağımsız olarak kendi doğal gelişmesiyle baş başa kalmaktadırlar. Ulaşım olanaklarının sınırlı olduğu yerler, adalar, dil bakımından aynı özelliği gösterirler.

d. Günümüzde ulaşım ve haberleşme olanaklarının artan bir hızla çoğalması dil açısından köy ve şehir hâlkını birbirine çok yaklaştırmış, radyo, televizyon gibi etkili araçlar, ortak dilin yayılmasına, lehçe ve ağız farklarının azalmasına neden olmuştur.⁸⁷

Anılan sebeplerin yanında harf, hareke ve kelime bünyelerinde meydana gelen değişimin genel sebepleri; başka bir dille etkileşme, harflerin mahreçleriyle ilgili zorluklardan dolayı başka bir harfle değiştirme, seri konuşma, kısaltma, telaffuz zorluğu, telaffuzda kolaylık sağlama olarak özetlenebilir.

Kelimelerde telaffuzu kolaylaştırmak amacıyla yapılan harf ve hareke değişikliği “ibdal” (sahih harflerdeki dönüşüm), “idğam” (yan yana gelen aynı cinsten iki harfin şeddelenmesi), “i’lal” (illet harflerindeki dönüşmeler), “kalb” (bir harfin bir başka harfe dönüştürülmesi), “hazif” (bir harfin veya harekenin düşürülmesi) gibi kavramlarla ifade edilir.⁸⁸

Yine harf, hareke ve kelime bünyelerinde meydana gelen değişime sebep ve örnek olarak “naht” olgusu sayılabilir. Sözlükte, “ahşap vb. şeyleri yontmak, kabuğunu soymak” anlamına gelen naht, birden fazla kelimededen yeni bir kelime oluşturma işlemi, zaman kazanmak ve telaffuzda kolaylık sağlama amacıyla kelime veya cümlelerde kısaltma yapmak manasında olan bu terim bütün dillerde kullanılmaktadır.

⁸⁷ Aksan, a.g.e., s. I/145.

⁸⁸ Musa Alak, “Sarf (Tasrif) İlmi”, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, ed. İsmail Güler, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, s. 119.

“Bismillâhirrahmânirrahîm” terkiibinden “b, s, m, l” harflerini alarak بِسْمَل/besmele (Bismillâhirrahmânirrahîm dedi) kelimesinin elde edilmesi buna bir örnek teşkil eder. TRT, THY vb. kelimelerin ilk harflerinden oluşan kısaltmalar; الخ → ا لى آخره (sonuna kadar) gibi kullanımlar naht örnekleridir.⁸⁹

Lehçelerdeki naht olgusuna örnek olarak, Şam ahâlisi “ne?” anlamında “شو”, Lübnan ahâlisi ise “أيش”, bazıları ise “أيش” şeklinde telaffuzda bulunurlar. Bazı Beyrutlular ise garip bir şekilde, “شؤنوه” derken Sudanlılar, “أيش” şeklinde kullanırlar. Bütün bu kullanımlar “أى شيء هو” cümlesinin kısaltılmış şeklidir. Bazı Beyrutluların “بدي” (istiyorum) şeklinde ki telaffuzu “بؤدى” nin kısaltılmış şeklidir.

Mısırlılar hâli nefyetmek için “مشن”; bazıları ise “ما هوش” lafzını kullanırlar. Bunun aslı ise “ما هو شئى” terkiibidir. Lübnanlılar, “إسّا”; bazıları “هسّع”, Sudanlılar ise “هسّع” şeklinde telaffuz ederler. Hepsinin aslı ise “الساعة” kelimesidir. Beyrutlular nicelik sorusu “كم” yerine “قديش” lafzını kullanırlar. Bunun aslı “قدر أى شئى” terkiibidir.⁹⁰ Siirt Arapçasında kullanılan: عَامُ الْأَوَّل /emnevél → عَامُنْوَ /eyş → عَامُنْوَ /eyş’in (ne); عَامُنْوَ /emnevél → عَامُ الْأَوَّل /amu’l -evvel (evvelki sene) naht örnekleridir.

Türkçede ses değişikliklerine örnek olarak, Anadolu’da ekmek, domates ve buğday sözcüklerinden yararlanabiliriz. Bunlardan birincisinin Anadolu’da; *etmak*, *etmeh*, *etmeyh*, *epmek*, *epbeyh*, *ötmek*, *ikincisinin domat*, *domate*, *domata*, *domas*, *domatis*, *domadız*, *tomat*, *tomatis*... gibi değişik söylenişleri vardır. Yazı dilindeki buğdayın ise hâlk ağızlarında *buğda*, *buyda*, *buyday*, *buyde*, *buydey*, *buydiy*, *boğda*, biçimlerine rastlanır.

Eylem çekiminin değişik söylenişlerine örnek olarak “alıyorum” kelimesinin; *alyom*, *alyon*, *alyim*, *alîm* olduğu gibi, söz dizimine ilişkin ayrımlar ve başka dilbilgisi olayları da ölçüt olarak alınabilir.

⁸⁹ Reşit Özbalıkcı, “Naht”, *DİA*, XXXII, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, s. 310-311; Corci Zeydan, *el-Felsefetu’l-Lugaviyye ve’l-Elfâzu’l-Arabiyye*, 2.b., Mısır: Matbaatu’l Hilal, 1904, s. 30; Dayf, a.g.e., s.135-141; el-Kaysî, a.g.e., s. 20.

⁹⁰ Zeydan, a.g.e., s. 30-31.

Aynı yöntem, bir kavramın değişik yerlerdeki başka başka karşılıklarından yararlanılarak da uygulanabilir. Örneğin “çocuk” kavramının Anadolu’daki *uşak, bebe, bala, balak, balaca, çağa, çarga* gibi karşılıkları saptanabilir.⁹¹

2.6. İMÂLE

Meyl kökünden türeyen ve “bir şeyi bir tarafa doğru eğmek, yatırmak, meylettirmek” anlamına gelen imâle, sarf ve kıraat ilimlerinde “fethayı kesreye ve elifi yâ’ya yaklaştırarak seslendirmek” demektir. İmâle zorunlu olmayan (caiz) bir keyfiyet olmakla birlikte sesler arası uyumsuzluğu gideren, tını ve uyum güzelliği sağlayan fonetik bir keyfiyet olarak dilde ve kıraatte yaygın ve çok farklı uygulamalara konu olmuş, hemen hemen bütün dil ve kıraat âlimleri bununla ilgilenmiştir.⁹²

Kıraat konusunda Kûfelileri temsil eden Hamza (ö.156/773) kurallarını yaşadığı çevreye göre belirlemiş, bu konuda Kisaî (ö. 189/805) onu takip etmiştir. Fakat Kisaî özellikle tenis/dişilik ta’sı öncesindeki fethayı imâle ile okumak konusunda hayli mübalağalı davranmıştır. Kendisine bunun sebebi sorulduğunda: “Bu (imâle) Arapçanın doğasında mevcuttur.” cevabını vermiştir.

İmâle “med/uzatma elifi”nde görülebileceği gibi fethada da görülebilmektedir. Fetha/üstün ile imâle-uzun veya kısa olsun-yumuşak sesler olarak nitelenir. İlk dönem âlimleri bunları hareke olarak, yumuşak ve uzun seslileri; “med/uzatma elifi”, “med/uzatma yâsı”, “med/uzatma vâvı” olarak adlandırmışlardır. Fetha/üstün ile med/uzatma elifi, kesra/esre ile med/uzatma yâsı ve zamme/ötre ile med/uzatma vâvı’nın mahreçleri aynıdır. Fethanın telaffuzunda dil ağzın alt tarafında bulunurken, imâlede ise üst çeneye doğru yükselir. Aradaki fark dilin ağız içindeki vaziyeti ile ilgilidir. Fethanın (üstün) genel olarak Hicaz ahâlisi olan Kureyş, Sakîf v.s. kabilelerine ait olduğu kabul edilir.

⁹¹ Aksan, a.g.e., s. 143.

⁹² Mehmet Ali Sarı, “İmâle”, *DİA*, XXII, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s. 177.

Dillerinde en çok imâle bulunanlar, Arap Yarımadası'nın ortasında ve doğusunda yaşayan, Temim, Esed, Tay, Kays, Bekr b. Vail ile İslam'dan sonra Irak'a yerleşen kabilelerdir.⁹³

Arap ve Anadolu Arap lehçelerinde olduğu gibi Siirt lehçesinde de imâle yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu lehçede de görülen imâle, kısa ünlü “e” veya uzun ünlü “ê” nin “e” ve “i” arasında yani fetha ve kesre arasında (é, ê) telaffuz edilmesidir. En yaygın imâle sonunda ta-i merbuta/dişilik tâ'sı bulunup üzerinde vakfedildiğinde “e” olarak telaffuz edilen kelimelerde bulunur.*

Ör:

مَجْنُونَه /mecnûné (deli)

مَسْمُومَه /mesmûmé (zehirli)

مَسْعُودَه /mes'udé (mesut)

رَحْمَه /rahmé (rahmet)

شِدَّة /şiddé (zorluk)

سَلَامَه /selêmé (selamet)

Aynı durum Fasih Arapçada فَاعِل/fa'il vezninde olup da lehçede فَعْل/fê'el şeklinde telaffuz edilen ism-i fâil/ etken ortaçlarda da görülebilmektedir:

Ör:

جَاهِل/cêhél (cahil)

قَاتِل/kêtel (katil)

شَاكِر/şêkér (şükreden)

Fasih Arapçada فِعَال/fi'al vezninde olup da lehçede إِفْعَال/If'él şeklinde telaffuz edilen çoğul isimlerdeki uzun ünlü “ê” nin “ê” şeklinde imâleye dönüştüğü görülür.

⁹³ Enis, a.g.e., s. 53-61.

* Bazı kaynaklarda, Arap harfleriyle yazılan kelimelerde–özellikle sonunda bulunan- imaleyi belirtmek için ی/ya harfi kullanılmakla beraber standart yazılış ve telaffuza en yakın olan şekli tercih edilmiştir.

Ör:

إِرْجَال/ircēl (adamlar)

إِكْلَاب/iklēb (köpekler)

إِجْبَال/icbēl (dağlar)

İmâle aynı şekilde sonuna in/ين harfleri getirilerek elde edilen çoğul isimlerin genellikle ikinci hecesinde de görülebilmektedir:

Ör:

حَمَالِين/hemmēlîn (hammallar)

دَلَالِين/dellēlîn (tellallar)

سَكَكِين/sekēkîn (bıçaklar)

فَنَاجِين/fenēcîn (fincanlar)

دَكَكِين/dekēkîn (dükkanlar)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİİRT ARAPÇASININ

ŞEKİL BİLGİSİ (MORFOLOJİ) AÇISINDAN İNCELENMESİ

3. SİİRT ARAPÇASININ ŞEKİL BİLGİSİ (MORFOLOJİ)

Morfoloji/şekil bilgisi, dildeki ekler, kökler, bunların birleşme yollarım ve çeşitli görevlerinin incelenerek dilin türeme ve şekil özellikleri ve biçimle ilgili sorunları üzerinde duran bir bilim dalıdır. Klasik dil bilgisi kitaplarında ikinci bölüm genelde morfoloji konusuna ayrılmaktadır.⁹⁴ Bu başlık altında, Siirt Arapçasının şekil bilgisi, klasik Arapça dil bilgisi kitaplarında izlenilen metot gözetilerek açıklanmaya gayret edilmiştir.

3.1. ZAMİRLER

Türkçede, “ismin yerini geçici olarak tutabilen, isim gibi kullanılabilen, onları işaret veya soru yolları ile temsil etme görevi yüklenmiş olan isim soylu kelimelere” zamir (adıl) denilmektedir.⁹⁵ Arapça dil bilgisinde ise zamir, “ismin yerini tutan marife kelimelerdir” şeklinde tanımlanmaktadır.⁹⁶

Zamirler kendilerinden önceki kelimeye bitişik yazılanlar (muttasıl zamirler), herhangi bir kelimeye bitişmeksizin tek başlarına yazılanlar (munfasıl zamirler) ve fiillerde görülmediği hâlde var sayılan müstetir zamirler (gizli özne) olmak üzere üç kısma ayrılırlar.

Her bir zamir grubunun da cümle içerisinde kullanıldıkları yere göre merfû, mansûb ve mecrûr gibi ayırımları söz konusudur.⁹⁷

⁹⁴ Aksan, a.g.e., s. I/29.

⁹⁵ Korkmaz, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, s. 257.

⁹⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 29

⁹⁷ Türk, a.g.e., s. 71-74.

3.1.1. Munfasıl/Ayrı Zamirler

Arap dilinde yalın hâlde gelen ve kendisinden önceki kelimedenden ayrı olarak yazılan zamirlere munfasıl zamirler denilmektedir.

Bu zamirler merfû munfasıl zamirler/ayrık özne zamirleri ve mansûb munfasıl zamirler/ayrık nesne zamirleri olarak ikiye ayrılmaktadır.

3.1.1.1. Ayrık Özne Zamirleri (Merfû Munfasıl Zamirler)

Fasih Arapçada -aynı formda olanlar hariç- 14 munfasıl zamir bulunurken, lehçede bu zamirlerin sayısı sekizdir. Siirt Arapçasında, Fasih Arapçada kullanılan tesniye/ikili sigalar bulunmayıp cemi müennes gâibe/dişil ü.ç.k. ve cemi müennes muhataba/dişil i.ç.k. sigaları ile bunların müzekker/eril sigaları aynı şekilde kullanılır.

Tablo 3. Merfû Munfasıl/Ayrı Zamirler

		TÜRKÇE	LATİNCE	SİA	FASİH
MÜZEKKER (ERİL)	Gaip	O	<i>Uvé</i>	أُوْ	هو
		—	—	—	هما
		Onlar	<i>Inné</i>	إِنَّهٗ	هم
	Muhatap	Sen	<i>İnt</i>	إِنْتِ	أَنْتِ
		—	—	—	أَنْتَما
		Siz	<i>İntén</i>	إِنْتَنْ	أَنْتُمْ
	Mütekellim	Ben	<i>Ene</i>	أَنَا	أَنَا
		Biz	<i>Nihné</i>	نَحْنُ	نَحْنُ
MÜENNES (DİŞİL)	Gaip	O	<i>İyé</i>	إِىْ	هى
		—	—	—	هما
		Onlar	<i>İnne</i>	إِنَّهٗ	هن
	Muhatap	Sen	<i>İnti</i>	إِنْتِ	أَنْتِ
		—	—	—	أَنْتَما

		Siz	<i>İntén</i>	إِنْتَن	أَنْتَن
	Mütekellim	Ben	<i>Ene</i>	أَنَا	أَنَا
		Biz	<i>Nihné</i>	نَحْنُ	نَحْنُ

3.1.1.2. Ayırık Nesne Zamirleri /Mansûb Munfasıl Zamirler

Ayırık nesne zamirleri/mansûb munfasıl zamirler nasb durumunda olan bir ismin yerine kullanılan zamirlerdir. Bu zamirler, Fasih Arapçada ayırık nesne zamirlerinin/mansûb munfasıl zamirler başına iyyâ (إِيا) ön eki getirilmiş hâlidir.

Siirt Arapçasında *إِيا/iyya*’nın yerine *شَان/şên* ön eki kullanılır. *إِيا/iyya*’nın yerini tutan *شَان/şên* ön eki, aynı zamanda *ل/lâm* ve *إِلا/ila* harf-i cerleri yerine de kullanılır. Zamire değil de isme bitiştiğinde; *شَا/şê* şeklinde kullanılır.

Ör:

دَعَيْتُ شَا الله/de‘eytu şê Alla (Allah’a dua ettim.)

3.1.2. Muttasıl/Bitişik Zamirler

Bu zamirler, her ne kadar “nesne zamirleri” olarak adlandırılırsalar da fiilin yanı sıra isme de bitişebilmektedirler. İsme bitiştikleri zaman tamlayan, fiile bitiştikleri zaman ise nesne konumunda olurlar.

3.1.2.1. İsme Bitişen Zamir

Fasih Arapçada, isimlerin sonuna bitişen zamirler muzâfun ileyh olarak mecrûr olmaktadır. İsme bitişen zamirlerin muzâfı olan ismin irabı, cümle içindeki konumuna göre yapılmaktadır. Siirt Arapçasında ise kendisine zamir bitişen isim, cümle içindeki konumu her ne olursa olsun aynı kalıpta telaffuz edilmektedir. Aşağıdaki tabloda *كِتَاب/kitêb* (kitap) kelimesinin ref hâli esas alınarak şahıslara göre çekimi yapılmıştır.

Tablo 4. İsme Bitişen Zamirler

		TÜRKÇE		SİİRT ARAPÇASI				FASİH	
				OKUNUŞ		ARAPÇASI			
MÜZEKKER (ERİL)	Gaip	O	Kitabı	<i>Uvé</i>	<i>Kitêbu</i>	كِتَابُو	أُو	كِتَابَهُ	هُوَ
		Onlar	Kitapları	<i>İnné</i>	<i>Kitêbén</i>	كِتَابُنْ	إِنَّهْ	كِتَابَهُمْ	هَمْ
	Muhatap	Sen	Kitabın	<i>İnt</i>	<i>Kitêbok</i>	كِتَابُكَ	إِنْتْ	كِتَابِكَ	أَنْتْ
		Siz	Kitabımız	<i>İntén</i>	<i>Kitêbkén</i>	كِتَابَكُنْ	إِنْتَنْ	كِتَابِكُمْ	أَنْتُمْ
	Mütেকellim	Ben	Kitabım	<i>Ene</i>	<i>Kitêbi</i>	كِتَابِي	أَنَا	كِتَابِي	أَنَا
		Biz	Kitabımız	<i>Nihné</i>	<i>Kitêbné</i>	كِتَابِنَا	نَحْنْ	كِتَابِنَا	نَحْنْ
MÜENNES (DİŞİL)	Gaip	O	Kitabı	<i>İyé</i>	<i>Kitêbê</i>	كِتَابَا	إِي	كِتَابَهَا	هِيَ
		Onlar	Kitapları	<i>İnne</i>	<i>Kitêbén</i>	كِتَابُنْ	إِنَّهْ	كِتَابَهُنْ	هَنْ
	Muhatap	Sen	Kitabın	<i>İnti</i>	<i>Kitêbki</i>	كِتَابُكِ	إِنْتْ	كِتَابُكِ	أَنْتْ
		Siz	Kitabımız	<i>İntén</i>	<i>Kitêbkén</i>	كِتَابَكُنْ	إِنْتَنْ	كِتَابِكُنْ	أَنْتَنْ
	Mütেকellim	Ben	Kitabım	<i>Ene</i>	<i>Kitêbi</i>	كِتَابِي	أَنَا	كِتَابِي	أَنَا
		Biz	Kitabımız	<i>Nihné</i>	<i>Kitêbné</i>	كِتَابِنَا	نَحْنْ	كِتَابِنَا	نَحْنْ

Tablo 5'te görüldüğü üzere Siirt Arapçasında, Fasih Arapçada kullanılan tesniye/ikili sigalar bulunmayıp cemi müennes gâibe/dişil ü.ç.k. ve cemi müennes muhataba/dişil i.ç.k. sigaları ile bunların müzekker/eril sigaları aynı şekilde kullanılmaktadır. (b.t.k. için kullanılan bu telaffuz biçimi Musul lehçesinde mevcuttur.)⁹⁸

3.1.2.2. Fiile Bitişen Zamir

Arapçada fiile bitişen zamir, merfû/fâil veya mansûb/mefûl olmak üzere iki çeşittir. Bunlar da muttasıl ve munfasıl olmak üzere iki kısımdır.

3.1.2.2.1. Fiile bitişen muttasıl merfû /bitişik kişi zamirleri

Mazi fiile bitişen merfû muttasıl/bitişik kişi zamirlerinden Siirt Arapçasında, Fasih Arapçada kullanılan tesniye/ikili sigalar bulunmayıp cemi müennes gâibe/dişil ü.ç.k. ve cemi müennes muhataba/dişil i.ç.k. sigaları ile bunların müzekker/eril sigaları aynı şekilde kullanılmaktadır. Bununla birlikte muzari fiilde tesniye/ikili, müfred

⁹⁸Salim Matar, *Mevsuatu'l- Luğati'l- Irakiyye*, Irak: Merkez-u Diraseti'l-Ümmeti'l-Irakiyye, 2008, s. 11.

muhataba/dişil i.t.k. ve cemi müzekker gâib/eril ü.ç.k. ile cem-i müennes gâibe/dişil ü.t.k.nin irab alameti olan ن/n eki, lehçede bulunmamaktadır.

Tablo 5. Mazi Fiile Bitişen Merfû Muttasıl /Bitişik Kişi Zamirleri

		TÜRKÇE		SİİRT ARAPÇASI				FASİH	
				OKUNUŞ		ARAPÇASI			
MÜZEKKER (ERİL)	Gaip	O	Yazdı	<i>Uvé</i>	<i>Keteb</i>	كَتَبَ	أَوْ	كَتَبَ	هُوَ
		Onlar	Yazdı lar	<i>İnné</i>	<i>Ketebu</i>	كَتَبُوا	إِنَّه	كَتَبُوا	هَمْ
	Muhatap	Sen	Yazdı n	<i>İnt</i>	<i>Ketebt</i>	كَتَبْتَ	إِنْتْ	كَتَبْتَ	أَنْتْ
		Siz	Yazdı nız	<i>İntén</i>	<i>Ketebtén</i>	كَتَبْتُمْ	إِنْتَنْ	كُتِبْتُمْ	أَنْتُمْ
	Mütekellim	Ben	Yazdı m	<i>Ene</i>	<i>Ketebtu</i>	كَتَبْتُ	أَنَا	كَتَبْتُ	أَنَا
		Biz	Yazdı k	<i>Nihné</i>	<i>Ketebnê</i>	كَتَبْنَا	نَحْنُ	كَتَبْنَا	نَحْنُ
MÜENNES (DİŞİL)	Gaip	O	Yazdı	<i>İyé</i>	<i>Ketebét</i>	كَتَبَتْ	إِيْ	كَتَبَتْ	هِيَ
		Onlar	Yazdı lar	<i>İnne</i>	<i>Ketebu</i>	كَتَبُوا	إِنَّه	كَتَبْنَ	هَنْ
	Muhatap	Sen	Yazdı n	<i>İnti</i>	<i>Ketebti</i>	كَتَبْتِ	إِنْتِ	كَتَبْتِ	أَنْتِ
		Siz	Yazdı nız	<i>İntén</i>	<i>Ketebtén</i>	كَتَبْتُمْ	إِنْتَنْ	كَتَبْتُمْ	أَنْتَنْ
	Mütekellim	Ben	Yazdı m	<i>Ene</i>	<i>Ketebtu</i>	كَتَبْتُ	أَنَا	كَتَبْتُ	أَنَا
		Biz	Yazdı k	<i>Nihné</i>	<i>Ketebnê</i>	كَتَبْنَا	نَحْنُ	كَتَبْنَا	نَحْنُ

3.1.2.2.2. Fiile bitişen mansûb muttasıl /bitişik nesne zamirleri

Fiile bitişen zamirlerden diğeri de mansûb muttasıl/bitişik kişi zamirleridir. Mansûb denilmesinin sebebi fiile mefûl olarak gelmesi, dolayısıyla cümledeki yerlerinin nasb olmayı gerektirmesidir. Lehçede, mansûb muttasıl zamirlerin çekimi, mecrûr muttasıl zamirler bahsinde zikrettiğimiz eklerle yapılmakla beraber bazı değışimlere uğramaktadır. Mansûb muttasıl zamirler aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir.

Tablo 6. Fiile Bitişen Mansûb Muttasıl /Bitişik Kişi Zamirleri

MÜZEKKER (ERİL)	Gaip	Onu	<i>u</i>	هُوَ	هُوَ
		Onları(İkisini)	<i>vén</i>	هَوْنُ	هُمَا
		Onları	<i>vén</i>	هَوْنُ	هُمَّ
	Muhatap	Seni	<i>k</i>	كَ	كَ
		Sizi (İkinizi)	<i>kén</i>	كَنْ	كُما
		Sizi	<i>kén</i>	كَنْ	كُكُمْ
	Mütekellim	Beni	<i>n+i</i>	سِ	سِ
		Bizi	<i>na, ne</i>	نَا	نَا

MÜENNES (DİŞİL)	Gaip	Onu	Va, ve	هَآ	هَآ
		Onları (İkisini)	vén	وَنُ	هُمَا
		Onları	vén	وَنُ	هُنَّ
	Muhatap	Seni	ki	كِي	كِ
		Sizi(İkinizi)	kén	كُنْ	كُما
		Sizi	kén	كُنْ	كُكُمْ
	Mütekellim	Beni	n+i	نِي	نِي
		Bizi	na, ne	نَا	نَا

Tablo 7. Mazi Fiile Bitişen Mansûb Muttasıl /Bitişik Kişi Zamirleri Örnek Çekimi

		TÜRKÇE	LATİNCE	SIİRT ARAPÇA	FASİH
MÜZEKKER (ERİL)	Gaip	Onu dövdüm	varabtu	وَرَبْتُوْ	ضَرَبْتُهْ
		İkisini dövdüm	varabtuvén	وَرَبْتُوُنْ	ضَرَبْتُهُمَا
		Onları dövdüm	varabtuvén	وَرَبْتُوُنْ	ضَرَبْتُهُنَّ
	Muhatap	Seni dövdüm	varabtuk	وَرَبْتُكَ	ضَرَبْتُكَ
		İkinizi dövdüm	varabtukén	وَرَبْتُكُنْ	ضَرَبْتُكُما
		Sizi dövdüm	varabtukén	وَرَبْتُكُنْ	ضَرَبْتُكُكُمْ
	Mütekellim	Beni dövdün	varabtni	وَرَبْتُنِي	ضَرَبْتُنِي
		Bizi dövdün	varabtna	وَرَبُّنَا	ضَرَبُّنَا
MÜENNES (DİŞİL)	Gaip	Onu dövdüm	varabtuva	وَرَبْتُوَا	ضَرَبْتُهَا
		İkisini dövdüm	varabtuvén	وَرَبْتُوُنْ	ضَرَبْتُهُمَا
		Onları dövdüm	varabtuvén	وَرَبْتُوُنْ	ضَرَبْتُهُنَّ
	Muhatap	Seni dövdüm	varabtuki	وَرَبْتُكِ	ضَرَبْتُكِ
		İkinizi dövdüm	varabtukén	وَرَبْتُكُنْ	ضَرَبْتُكُما
		Sizi dövdüm	varabtukén	وَرَبْتُكُنْ	ضَرَبْتُكُكُمْ
	Mütekellim	Beni dövdün	varabtni	وَرَبْتُنِي	ضَرَبْتُنِي
		Bizi dövdün	varabtna	وَرَبُّنَا	ضَرَبُّنَا

Tabloda görüldüğü gibi mazi fiile bitişen mansûb muttasıl /bitişik kişi zamirlerinden Siirt Arapçasında, Fasih Arapçada kullanılan tesniye/ikili sigalar bulunmadığı gibi cemi gâib/ ü.ç.k.ve cemi muhatab/ i.ç.k. müzekker/eril ve müennes/dişil sigaları aynı şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca fiile bitişen bu zamirlerin başında bulunan ʾ/h harfi, müfred müzekker gaib/ü.t.k. sigasında düşüp harekesi uzun olarak telaffuz edilmektedir. Müfred müennes gaib/ü.t.k ile müzekker ve müennes cemi gâib/ ü.ç.k. için kullanılan sigalarda ʾ/v sesine dönüşmekte, diğer sigalarda ise düşmektedir. Ancak:

a. Fâilin, cemi mütekellim/b.ç.k. müzekker/eril veya müennes/diştir olduğu sigalara bitişen mansûb muttasıl /bitişik kişi zamirlerinde *h* harfi aslına uygun olarak kullanılmaktadır.

Ör:

وَرَبَّنَاهُ/*varabnahu* (biz onu dövdük.)

وَرَبَّنَاهُمْ/*varabnahren* (biz onları dövdük.) [d ve e]

وَرَبَّنَاهَا/*varabnaha* (biz onu dövdük) [d]

b. Sonu *elif* veya *ya* yani e, a sesiyle biten وَدَّى/*vedde* (götürdü); عَطَى/*ata* (verdi); حَلَّى/*hâlle* (bıraktı) gibi fiillerde mansûb muttasıl/bitışik kişi zamirlerinde *h* harfi aslına uygun olarak kullanılır.

Örnek:

عَظَاهُ/*atahu* (ona verdi.)

عَظَاهُمْ/*atahen* (onlara verdi.) [d ve e]

عَظَاهَا/*ataha* (ona verdi.) [d]

3.1.2.2.3. Fiille kullanılan mansûb munfasıl zamirler / ayrık nesne zamirleri

Mansûb munfasıl zamirler/ayrık nesne zamirler nasb durumunda olan bir ismin yerine kullanılan zamirlerdir.⁹⁹ Bu zamirler, Fasih Arapçada ayrık nesne zamirlerinin/mansûb munfasıl zamirler başına *iyyâ* ön eki getirilmiş hâlidir. Siirt Arapçasında genellikle bunun yerine *lâm*, *ila* harf-i cerleri yerine de kullanılan ve aynı zamanda *iyya*'nın yerini tutan *şê* ön eki kullanılır. Aşağıdaki tabloda bu zamirler gösterilmiştir.

⁹⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 30.

Tablo 8. Fiille Kullanılan Mansûb Munfasıl /Ayrık Nesne Zamirleri

		TÜRKÇE	LATİNCE	SİİRT ARAPÇA	FASİH
MÜZEKKER (ERİL)	Gaip	Onu, ona	<i>Şênu</i>	شَانُو	إِيَاه
		O ikisini, ikisine	<i>Şênén</i>	شَانَنْ	إِيَاهُمَا
		Onları, onlara	<i>Şênén</i>	شَانَنْ	إِيَاهُمْ
	Muhatap	Seni, sana	<i>Şênok</i>	شَانَاك	إِيَاكَ
		İkinizi, ikinize	<i>Şênkén</i>	شَانَكَنْ	إِيَاكُمَا
		Sizleri, sizlere	<i>Şênkén</i>	شَانَكَنْ	إِيَاكُمْ
	Mütekellim	Beni, bana	<i>Şênî</i>	شَانِي	إِيَايَ
		Bizi, bize	<i>Şênne</i>	شَانَا	إِيَانَا
MÜENNES (DIŞIL)	Gaip	Onu, ona	<i>Şêne</i>	شَانَا	إِيَاهَا
		O ikisini, ikisine	<i>Şênén</i>	شَانَنْ	إِيَاهُمَا
		Onları, onlara	<i>Şênén</i>	شَانَنْ	إِيَاهُنَّ
	Muhatap	Seni, sana	<i>Şênkî</i>	شَانَاكِ	إِيَاكَ
		İkinizi, ikinize	<i>Şênkén</i>	شَانَكَنْ	إِيَاكُمَا
		Sizleri, sizlere	<i>Şênkén</i>	شَانَكَنْ	إِيَاكُنَّ
	Mütekellim	Beni, bana	<i>Şênî</i>	شَانِي	إِيَايَ
		Bizi, bize	<i>Şênne</i>	شَانَا	إِيَانَا

Tabloda görüldüğü gibi ayrık nesne zamirleri /mansûb munfasıl zamirler Siirt Arapçasında, Fasih Arapçada kullanılan tesniye/ikili sigalar bulunmadığı gibi cemi gâib/ ü.ç.k.ve cemi muhatap/ i.ç.k.müzekker/eril ve müennes/dişil sigaları aynı şekilde kullanılmaktadır.

3.1.3. Müstetir/ Gizli Zamirler

Fiillerde görülmediği ve açıkça söylenmediği hâlde örtülü kalan ancak mantık yoluyla bilinen ve kiplerin şahıslarına göre var sayılan zamirlerdir.¹⁰⁰

Ör:

كَتَبْتُ /ketebtu (yazdım) [gizli özne: ben]

كَتَبْتَ /ketebt (yazdın) [gizli özne: sen]

كَتَبَ /keteb (yazdı) [gizli özne: o]

3.2. İŞARET İSİMLERİ /ZAMİRLERİ

3.2.1. Yakın İçin Kullanılan İşaret İsimleri

Varlıkları göstermek, onlara işaret etmek için kullanılan isimlere işaret ismi/zamiri denilmektedir. Arapçada işaret isimleri, işaret edilen isme/müşârun ileyh bağlı olarak müfred/tekil, tesniye/ikili, cemi/çoğul, müzekker veya müennes olarak gelmektedir. Siirt Arapçasında ise işaret isimleri ile işaret edilen isim arasında tesniye/ikili ifadeler cemi/çoğul kalıbıyla, cemi/çoğul ifadesi de müzekker/eril kalıbıyla ifade edilir. Başka bir tabirle Siirt Arapçasında tesniye/ikili ifadeleri olmayıp cem-i müennes/dişil çoğul kalıbı da cem-i müzekker/eril çoğul kalıbıyla aynı şekilde ifade edilir.

Tablo 9. Yakın İçin Kullanılan İşaret İsimleri ¹⁰¹

Müzekker/Eril	Müfred/Tekil	Bu	Êve	أَوْ	هذا
	Müsenna/İkili	Bu ikisi	Ovlé	أُولَى	هذان
	Cem/Çoğul	Bunlar	Ovlé	أُولَى	هؤلاء
Müennes/Dişil	Müfred/Tekil	Bu	Êvi	اوى	هذه

¹⁰⁰ Korkmaz, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, s. 147; Türk, a.g.e., s. 73; Yılmaz, a.g.e., s. 33.

¹⁰¹ Cengiz, a.g.e., s. 246; Gül, a.g.e., s. 125; Görgin, a.g.e., s. 59.

	Müsenna/İkili	Bu ikisi	<i>Ovlé</i>	أُولَى	هاتان
	Cem/Çoğul	Bunlar	<i>Ovlé</i>	أُولَى	هؤلاء

Anılan isimlerin yanı sıra, yakını işaret etmek için varlıkların başına lam-ı tarif /*el* takısı getirilir.

Ör:

الَّيْلَه /*el leylé* (bu gece)

الْقَلَم /*el kalem* (bu kalem)

الْبَيْت /*el beyt* (bu ev)

3.2.2. Uzak İçin Kullanılan İşaret İsimleri/Zamirleri

Siirt Arapçasında uzak için kullanılan işaret isimlerinden tesniye/ikili ifadeler; cemi/çoğul kalıbıyla, cemi/çoğul ve müfred müennes/dişil tekil ifadesi müzekker/eril kalıbıyla ifade edilir. Başka bir tabirle Siirt Arapçasında tesniye/ikili ifadeler olmayıp cem-i müennes/dişil çoğul kalıbı cem-i müzekker/eril çoğul; müfred müennes/dişil müzekker/eril kalıbıyla aynı şekilde ifade edilir. Uzağı işaret etmek için kullanılan işaret isimleri şunlardır:

Tablo 10. Uzak İçin Kullanılan İşaret İsimleri/Zamirleri¹⁰²

		TÜRKÇE	LATİNCE	SİA	FASİH
Müzekker/Eril	Müfred/Tekil	O/Şu	<i>Âk</i>	أَكْ	ذالك/ذلك
	Müsenna/İkili	O/Şu ikisi	<i>Ovlok</i>	أُولُكْ	ذانك
	Cem/Çoğul	Onlar/Şunlar	<i>Ovlok</i>	أُولُكْ	أُولُكْ

¹⁰² Cengiz, a.g.e., s. 246; Gül, a.g.e., s. 125; Görgin, a.g.e., s. 60.

Müennes/Dışıl	Müfred/Tekil	O/Şu	Ák	أَكْ	تَاكْ
	Müsenna/İkili	O/Şu ikisi	Ovlok	أُولُوكْ	تَانَاكْ
	Cem/Çoğul	Onlar/Şunlar	Ovlok	أُولُوكْ	أُولُوكْ

3.3. TAMLAMALAR

3.3.1. İsim Tamlaması (Muzâf-Muzâfun ileyh)

En az iki isimden meydana gelmiş olan tamlamaya isim tamlaması veya izâfet denilmektedir.

Ör: باب البيت / *bêbu 'l-beyt* (evin kapısı)

Burada البيت/*el-beyt* (ev) kelimesi, باب/*bêb* (kapı) kelimesini tamlamaktadır. Dolayısıyla البيت/*el-beyt* (ev) kelimesi tamlayan, باب/*bêb* (kapı) kelimesi ise tamlanandır. İsim tamlamasında / izâfet, tamlayan isme muzâf; tamlanan isme muzâfun ileyh denilir.

Fasih Arapçada muzâf ismin, başına ال/*elif-lam* takısı almaz. İ'rabı cümle içerisindeki konumuna göre şekillenir. Muzâfun ileyh ise daima mecrûr olur.¹⁰³

Siirt Arapçasında muzâf isim daima nekra gelmekte ve muzâfun ileyh olan isim çoğunlukla ال/*il* (belirlilik takısı) almaktadır. Muzâf/tamlayan ismin son harfi esreli (ı, i), muzâfun ileyh/tamlayan ise sakın okunur. İzâfet/tamlama esnasında müennes isimlerin sonlarında bulunan ة/ kapalı te -açık te olarak- açığa çıkar.¹⁰⁴

Ör:

دين الإسلام / *dini 'l-islêm* (İslam dini)

دَفْتَرُ الطَّلَبَةِ / *daftarı 't - talaba* (öğrencinin defteri)

ابن الزَّوَابِقْ / *ibni 'z-zavâbîk* (sokak çocuğu)

بِنْتُ الْبَيْتِ / *binti 'l- beyt* (ev kızı)

¹⁰³ Mustafa el-Galayinî, *Camîu'd-Durûsi'l- Arabiyye*, C.III, 10.b., Beyrut: el-Mektebetu'l- Asriyye, 1966, s. III/205-220; Yılmaz, a.g.e., s. 42.

¹⁰⁴ Görgin, a.g.e., s.169.

3.3.2. Sıfat Tamlaması (Sıfat-Mevsûf)

Bir varlığı niteleyen ve niceliğini belirten kelimeye sıfat, nitelenen isme ise mevsûf/ nitelenen adı verilir. Fasih Arapçada sıfat, mevsûftan sonra gelmekte ve marife /belirlilik-nekra/belirsizlik, cinsiyet, irab, tekil-ikili-çoğul olma bakımından mevsûfuna uymaktadır. Birinci ismin i'rabı cümle içerisindeki konumuna göre şekillenirken sıfat ta ona uyar.¹⁰⁵ Siirt Arapçasında da sıfat mevsûftan sonra gelmektedir. Cinsiyet, -ikili form hariç- tekil-çoğul bakımından mevsûfuna uymaktadır. İ'rab, marifelik ve nekralık konusunda farklılıklar gösterir. İzâfet/tamlama esnasında birinci ismin son harfi- cümle içerisindeki konumu ne olursa olsun- sıfat belirlilik takısı almışsa esreli (ı, i); aksi hâlde sakın okunur.¹⁰⁶ Sıfat ise sakın okunur. İzâfet/tamlama esnasında müennes isimlerin sonlarında bulunan ı/kapalı te -açık te olarak- açığa çıkar. Marifelik ve nekralık yönünden sıfat tamlamaları üç farklı şekilde gelmektedir. Konuyu bir tamlama üzerinden şöylece açıklamak mümkündür:

1. Marife – Marife: Çok az kullanılır. (genellikle ismin başındaki takı düşer.)

Ör:

الْبَيْتُ الْعَتِيقُ/il beyti 'l- 'atîk (eski ev) [belirli]

2. Nekra – Nekra:

Ör:

بَيْتٌ عَتِيقٌ/beyt 'atîk (eski ev) [belirsiz]

3. Nekra – Marife:

Ör:

بَيْتُ الْعَتِيقِ/beyti 'l- 'atîk (eski ev) [belirli]

Başka örnekler:

مَارَةَ الْكُوَيْسَةِ/martı 'l ikveysé (güzel kadın)

قَالَمٌ أَحْمَرٌ/kalem ahmar (kırmızı kalem)

¹⁰⁵ el-Galayinî, a.g.e., s. III/221-231; Yılmaz, a.g.e., s. 45; Türk, a.g.e., s. 153-154.

¹⁰⁶ Görgin, a.g.e., s.170-172.

شَحْوَةُ صَفْرَا /*şehvi't şafra* (sarı saç)

عَاشِقٌ غَرِيبٌ /*aşok ġarīb* (garip aşık)

3.4. ZARFLAR

3.4.1 Zaman Zarfları

Zaman zarfı, fiil veya fiilimsilerin ne zaman yapıldığını veya olduğunu belirten kelime ya da kelime gruplarıdır. Zaman zarfı fiil veya fiilimsilere sorulan “ne zaman, ne zamandan beri, ne zamana kadar?” sorularının cevabıdır.¹⁰⁷

3.4.1.1. Lehçede Kullanılan Zaman Zarfları

Tablo 11. Zaman Zarfları

Sia	Latin	Türkçe	Sia	Latin	Türkçe
يَوْمٌ	<i>Yovm</i>	Gün	عَصْرٌ	<i>'Aşar</i>	İkindi
حَفْتِيَه	<i>heftiyé</i>	Hafta	مَغْرَبٌ	<i>Meğreb</i>	Akşam
سَبَّه	<i>Sebbé</i>	Hafta	مَسَا	<i>Mese</i>	Akşam
شَهْرٌ	<i>Şahar</i>	Ay	عَشَا	<i>'Eşe</i>	Yatsı
سَنَه	<i>Sené</i>	Sene	إِنْهَارٌ	<i>Inhâr</i>	Gündüz
ثَانِيَه	<i>Sêniyé</i>	Saniye	بِالنَّهَارِ	<i>Bınhar</i>	Gündüzleyin
دَقِيقَه	<i>Daqîkâ</i>	Dakika	لَيْلٌ	<i>Leyl</i>	Gece
سَاعَه	<i>Sê'e</i>	Saat	بِالْأَيْلِ	<i>Billeyl</i>	Geceleyin
فَجْرٌ	<i>Fecér</i>	Fecir	وَقْتُت	<i>Vaqt</i>	Vakit
صَبَاحٌ	<i>Şabâh</i>	Sabah	أَبَدٌ	<i>Ebed</i>	Ebedî
وَهْرٌ	<i>Vıhor</i>	Öğle			

¹⁰⁷ Özçelik, Erten, a.g.e., s. 118.

3.4.1.2. Önce Ve Sonrasıyla Zaman Zarfları

Tablo 12. Önce ve Sonrasıyla Zaman Zarfları

Sia	Latin	Türkçe	Sia	Latin	Türkçe
أَمْسْ	<i>Ems</i>	Dün	إِمْبَارْحَه	<i>İmberhe</i>	Dün gece
أَوَّلْمَسْ	<i>Evlems, ovlems</i>	Dün öncesi	عَامْنَوَلْ	<i>'Amnevél</i>	Önceki sene
غَدَا	<i>Ġedé</i>	Yarın	دَرْكَ	<i>Derenk</i>	Geç
بَعْدُ غَدَا	<i>Be'ed ġadé</i>	Yarın sonrası	إِبْبِلْهَتْ	<i>Ibbılht</i>	Erken
حَفْتِيَّةُ لَه عَبْرَتْ	<i>Heftiyi 't le 'abarot</i>	Geçen hafta	شَهْرُ لَه عَبْرْ	<i>Şahar le 'abar</i>	Geçen ay
حَفْتِيَّةُ الْمَاجِي	<i>Heftiyit 'il mēcî</i>	Gelecek hafta	شَهْرُ الْمَاجِي	<i>Şahr 'il mēcî</i>	Gelecek ay
سَنَّةُ لَه عَبْرْ	<i>Sent le 'abar</i>	Geçen sene	سَنَّةُ الْمَاجِي	<i>Sent 'il mēcî</i>	Gelecek sene

3.4.1.3. İçinde Bulunulan An İtibariyle Zaman Zarfları:

Lehçede, içinde bulunulan an itibariyle zaman zarfları ifade edilmek istendiğinde başına lam-ı tarif /el takısı getirilir.

Ör:

السَّاعَه /es se'e, is sêh (bu saat, hemen, şimdi)

الْلَيْلَه /el leylé (bu gece)

3.4.1.4. Haftanın Günleri

Tablo 13. Haftanın Günleri¹⁰⁸

Fasih Arapça	Sia	Latince	Türkçe
الأحد	الأَحَدْ	<i>İl-Ehed</i>	Pazar
الاثنين	الإِثْنَيْنِ	<i>İl-İfneyn</i>	Pazartesi

¹⁰⁸ Görgin, a.g.e., s. 99.

الثلاثاء	إِفْلَقَانْ	<i>İl-Felefen</i>	Salı
الأربعاء	إِلْأَرْبَعَانْ	<i>İl-'Arb'an</i>	Çarşamba
الخميس	إِلْخَمِيسْ	<i>İl-ḥemis</i>	Perşembe
الجمعة	إِلْجُمُعَة	<i>İl-Cim'ê</i>	Cuma
السَّبْت	إِسْبَت	<i>İs-Sebt</i>	Cumartesi

3.4.1.5. Aylar

Tablo 14. Aylar¹⁰⁹

Rumî Aylar	Sia	Latince	Türkçe
كانون الأول	كَانُونُ الْأَوَّلْ	<i>Kênun 'il evvel</i>	Aralık
كانون الثاني	كَانُونُ الْآخِرِي	<i>Kênun 'il eḥerî</i>	Ocak
شباط	أَطْبَاطْ، شَبَاطْ	<i>Azbat, Şubat</i>	Şubat
آذار	أَوَارْ	<i>Âvâr</i>	Mart
نيسان	نَيْسَانْ	<i>Nisên</i>	Nisan
آيار	آيَارْ	<i>Ayyâr</i>	Mayıs
حزيران	حَزِيرَانْ	<i>Ḥezîrân, Hızeyrân</i>	Haziran
تموز	تَمُوزْ	<i>Temmuz</i>	Temmuz
آب	طَبَّاحْ	<i>Tebbêḥ</i>	Ağustos
أيلول	إِيلُونْ	<i>İlon</i>	Eylül
تشرين الأول	تِشْرِينُ الْأَوَّلْ	<i>Tişrîn 'il evvel</i>	Ekim
تشرين الثاني	تِشْرِينُ الْتَّانِي	<i>Tişrîn 'is şânî</i>	Kasım

¹⁰⁹ Görgin, a.g.e., s. 100; Gül, a.g.e., 127.

3.4.1.6. Mevsimler

Tablo 15. Mevsimler¹¹⁰

Fasih Arapça	Sia	Latince	Türkçe
الرَّيْبِع	رَبِيعٌ	<i>Rabi‘, Rabiḥ</i>	İlkbahar
الصَّيْف	صَيْفٌ	<i>Şayf</i>	Yaz
الْحَرِيف	تَشْرِينُ	<i>Tişrin</i>	Sonbahar
الشِّتَاء	شَيْتًا	<i>Şitê</i>	Kış

3.4.1.7. Saatler:

Fasih Arapçada saatler ifade edilirken sıra sayıları kullanılmakta ve 24 yerine 12 saat dilimi kullanılmaktadır. Siirt Arapçasında ise saatler ifade edilirken sıra sayıları yerine sayma sayıları kullanılmaktadır. 12. saatten sonrası için: *بَعْدُ الْوَهْرُ/be‘di‘l-vıhor* (öğleden sonra), *عَصْرِيْه/‘aşriyé* (ikinci vakti), *جَاخُ الْمَسَا/çeh‘il-mesê* (akşam), *بِالْأَيْل/bi‘l-leyl* (geceleyin) gibi yardımcı zaman ifadeleri kullanılmaktadır.

Tablo 16. Saatler

Fasih Arapça	Sia	Latince	Türkçe
السَّاعَةُ الْوَاحِدَة	سَاعَة وَاحِدَة	<i>Se‘e vehdé</i>	1.00
السَّاعَةُ الثَّانِيَة	سَاعَة فِئْتَيْنِ	<i>Se‘e finteyn</i>	2.00
السَّاعَةُ الثَّالِثَة	سَاعَة فَافَة	<i>Se‘e fêfê</i>	3.00
السَّاعَةُ الرَّابِعَة	سَاعَة أَرْبَعَة	<i>Se‘e ‘arb‘â</i>	4.00
السَّاعَةُ الْخَامِسَة	سَاعَة خَمْسَة	<i>Se‘e hemsé</i>	5.00
السَّاعَةُ السَّادِسَة	سَاعَة سِتَّة	<i>Se‘e sitte</i>	6.00
السَّاعَةُ السَّابِعَة	سَاعَة سَبْعَة	<i>Se‘e seb‘e</i>	7.00
السَّاعَةُ الثَّامِنَة	سَاعَة إِفْمَنْيَة	<i>Se‘e ifmenyé</i>	8.00

¹¹⁰ Görgin, a.g.e., s. 101; Gül, a.g.e., s. 127.

الساعة التاسعة	سَاعَه تِسْعَه	<i>Se'e tis'e</i>	9.00
الساعة العاشرة	سَاعَه عَشْرَه	<i>Se'e 'aşra</i>	10.00
الساعة الحادية عشر	سَاعَه إِحْدَحْشْ	<i>Se'e ihdehş</i>	11.00
الساعة الثانية عشر	سَاعَه إِفْنَحْشْ	<i>Se'e ifnehş</i>	12.00

Yine saatlerde “geçiyor” ifadesine karşılık تَغْبُرُ/tı'bor kullanılırken, “kala, var” tabirine karşılık olarak لَهُ/le , -nadiren- نَاقْصُ/nâkoş ifadeleri kullanılmaktadır. Saatle birlikte dakika ve diğer kesirler ifade edilirken وَ/û (ve) harfî bağlaç vazifesi görmektedir.¹¹¹ Yarım için, نِصْ/nış; çeyrek için, رُبُوحْ/rıboḥ, چَرَكْ/çêrék; üçte bir/1:3 için فِلْفْ/filf tabirleri kullanılmaktadır.

Ör:

سَاعَه وَاحِدَه /*Se'e vehdé* (Saat:1.00)

سَاعَه وَاحِدَه لَهُ عَشْرَه /*Se'e vehdé le aşra* (Saat:12.50) [1'e 10 var]

سَاعَه وَاحِدَه لَهُ چَرَكْ /*Se'e vehdé le çêrék* (Saat:12.45) [1'e 15 var]

سَاعَه وَاحِدَه نَاقْصُ عَشِينَ /*Se'e vehdé nakoş işşîn* (Saat:12.40) [1'e 20 var]

سَاعَه وَاحِدَه وَ خَمْسُ دَقَائِقْ /*Se'e vehdé û hems dakayok* (Saat:1.05)

سَاعَه وَاحِدَه وَ چَرَكْ /*Se'e vehdé û çêrék* (Saat:1.15)

سَاعَه وَاحِدَه وَ نِصْ /*Se'e vehdé û nış* (Saat:1.30)

سَاعَه وَاحِدَه تَغْبُرُ چَرَكْ /*Se'e vehdé tı'bor çêrék* (Saat:1.15)

سَاعَه وَاحِدَه تَغْبُرُ خَمْسَه /*Se'e vehdé tı'bor hemsé* (Saat:1.05)

¹¹¹ Gül, a.g.e., s. 137; Görgin, a.g.e., s. 97.

3.4.2. Mekân / Yer ve Yön Zarfları

Mekân zarfı, fiil ve fiilimsilerin yapıldıkları, oldukları yer veya yönü belirten kelime ya da kelime gruplarıdır. Yer ve yön zarfları yüklem, fiil veya fiilimsilere sorulan “nere, nerede” sorularının cevabıdır.¹¹²

3.4.2.1. Lehçede Mekân / Yer ve Yön Zarfları

Tablo 17. Lehçede Mekân/Yer Ve Yön Zarfları

Sia	Latin	Türkçe	Sia	Latin	Türkçe
قِدَامْ، دَامْ	<i>Qıddem, dêm</i>	Önünde	حَوَالَى	<i>Heveley</i>	Etrafında
خَلْفْ	<i>Helf</i>	Arkasında	غَرْبْ	<i>Ġarb</i>	Batı
فَوْقْ	<i>Fôk</i>	Üstünde	شَرْقْ	<i>Şark</i>	Doğu
تَحْتْ	<i>Teht</i>	Altında	دَاخِلْ	<i>Dêhéł</i>	İçinde
بَيْنْ	<i>Beyn</i>	Arasında	جَوْهْ	<i>Covve</i>	İç/İçinde
عِنْدْ	<i>‘ind</i>	Yanında	جَوَانِي	<i>Covvenî</i>	İç/içte
يَمِينِي	<i>Yemmî</i>	Sağ	خَارَجْ	<i>Hêréc</i>	Dışında
چَيْپِي	<i>Çeppi</i>	Sol	بَرَّهْ	<i>Barra</i>	Dıştaki
مُقَابِلْ	<i>Muqêbél</i>	Karşısında	بَرَانِي	<i>Barranî</i>	Dışında
حِزَا	<i>Hîze</i>	Hizasında	جَنْبْ	<i>Cenb</i>	Yanında
قَرِيبْ	<i>Qarîb</i>	Yakınında	لَزِيْقْ	<i>Lazîk</i>	Bitişik
بَعِيدْ	<i>Be’îd</i>	Uzağında	مَحَاوِي	<i>Meheví</i>	Karşısında
قَارَشِي	<i>Karşî</i>	Karşısında	مَعَارُفْ	<i>Ma’arof</i>	Karşısında
تَبَعْ	<i>Tebe’</i>	Yanında			

¹¹² Özçelik, Erten, a.g.e., s. 118.

3.4.3. Miktar zarfları

Fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını miktar bakımından belirleyen kelimelerdir.¹¹³ Siirt Arapçasında bu amaçla kullanılan zarflar aşağıda gösterilmiştir.

3.4.3.1. Azlık Bildiren Zarflar

1. اِشْوَيْ /iṣveyyé: “biraz, bir miktar” gibi manalarda kullanılmaktadır. (Aslı: شَيْ/şey’ kelimesinin tasğir/küçültme kalıbı ile فُعَيْل/fu’eyl vezninde شَوَيْ/şuveyy (şeycik) şeklinde türetilmiş hâlidir.)¹¹⁴

Ör:

اِشْوَيْهِ اِرْحَمِي عَلَيَّ /iṣveyyé ırhami ‘aleyy (bana biraz merhamet et.) [d]

2. شَعْرِيَه /şa‘rayé: “birazcık, azıcık” gibi manalarda kullanılmaktadır. (Aslı: شَعْر/şa‘ar (kıl) kelimesinin teklik bildiren hâli (bir kıl kadar) ile kullanımıdır.)

Ör:

مِشْحَاظُرُ اللّٰهِ اَعْطِنِي شَعْرِيَه عَقْلُ /mişḥaṭor Alla ı‘fini şa‘raye ‘aḳol (Allah aşkına bana birazcık akıl ver!)

3. تُوْتَه /tûté: “biraz, bir miktar” gibi manalarda kullanılmaktadır. (Aslı: Mısır Lehçesi’nde kullanılmakta olup Kıbticede “son, bitiş” anlamındadır.)¹¹⁵

Ör:

فِي الْخَوْزَه كَالْبَقَى مَائِ تُوْتَه /fil- ḥavzé kil baḳa tuté may (havuzda biraz su kalmış.)

4. بِالتُّوتَه /bit-tûté: “en az, en azından” gibi manalarda kullanılmaktadır.

Ör:

¹¹³ Korkmaz, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, s. 258; Hanifi Vural, Tuncay Böler, *Ses ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2017, s. 205.

¹¹⁴ Dayf, a.g.e., s. 129; Samih Makar, *Aslu’l-Elfâzi’l-Âmmîyye*, Kahire, C.1, 2004, s. 145.

¹¹⁵ Makar, a.g.e., s. 32.

فِي الْمَكْتَبِ بِالتُّوتَةِ فِي أَلْفِ طَلَبَةٍ /*fil-mekteb bit-tûté fî elf ṭalaba* (okulda en az bin öğrenci var.)

5. كَمَّ /*gemşé*: “biraz, bir miktar” gibi manalarda kullanılmaktadır. (Aslı: كَمَّ شَيْءٌ/*kem şey*)

Ör:

كَمَّشَهُ رُوحٌ هَادِي /*gemşé roḥ hēdi* (biraz yavaş git.)

6. حَبَّ يَه /*ḥebbeyé*: “tane, avuç, azıcık” gibi manalarda kullanılmaktadır.

Ör:

إِغْطِنِي حَبَّ يَهْ مِلْح /*ṭini ḥebbeyit milḥ* (bana birazcık tuz versene.)

7. كَفَّ /*kef*: “avuç, biraz” gibi manalarda kullanılmaktadır.

Ör:

إِلَّا مِنْ كَفَّ إِثْرَاب /*il insen mo yişbe' ille min kef itrâb* (insanı ancak bir avuç toprak doyurur.)

8. جَلَبَ، أَجْلَابَ /*celbé, eclēb*: “bazı, bazıları, bir kısım” gibi manalarda kullanılmaktadır.

Ör:

أَجْلَابَ يَجُوْ وَ أَجْلَابَ يَرْوَحُو /*eclēb yicev û eclēb yiroḥû* (bazıları gelir ve bazıları gider.)

9. كَرَّاتٍ /*karrât*: “bazen, bazı kereler” gibi manalarda kullanılmaktadır. (Aslı: كَرَّه /*karra* (kere, defa) kelimesinin çoğul hâli olup sayı ile birlikte kullanıldığında; kere, defa manası verir.)

Ör:

إِنْسَانٌ كَرَّاتٌ مُّو يَعْرِفُ إِيشَ فِي الدَّامُو /*insên karrât mo yî'rof iş fid-dêmu* (insan bazen önüne ne geleceğini bilmez.)

3.4.3.2. Çokluk Bildiren Zarflar

1. بُوْش/bôş: “çok, fazla” gibi manalarda kullanılmaktadır. (Aslı: Farsçadan Arapçaya geçmiş ve ”kalabalık” anlamındadır.)¹¹⁶

Ör:

بُوْش لَ تَشْرَب/bôş lê tışrab (çok içme.)

2. اِكْفِرْ، اِكْفِرْه/ikfîr, ikfîré: “çok, fazla” gibi manalarda kullanılmaktadır. (Aslı: كَثِير/keşir (çok) kelimesinin ses değişimine uğramış hâlidir.)

Ör:

رَاسِي يَجَعُ اِكْفِرْه/râsî yiceh ikfîré (başım çok ağrıyor.)

3.2.4.3. Eşitlik veya nitelik bildiren zarflar

1. قَرِيبٌ، تَقْرِيبًا/ḳarîb, taḳriben: “yaklaşık olarak, takriben, -yakın” gibi manalarda kullanılmaktadır.

Ör:

قَامَتْهُ اِي قَرِيبٌ مِثْرُوَيْن/ḳamâtû iyé ḳarîb mitroveyn (boyu iki metre yakındır.)

4. بَادٌ/bad: “kadar, ebadında” gibi manalarda kullanılmaktadır. (Aslı: بُعْدٌ /bu'd (ebad, boyut) kelimesinin ses değişimine uğramış hâlidir)

Ör:

سَيِّئًا اَوْ بَادٌ شَبِيرٌ/seyne uvé bad şiber (dili bir karış kadar) [d]

3. كِلٌ/kill: “tüm, bütün, her” gibi manalarda kullanılmaktadır. (Aslı: كُلٌّ/Küll kelimesinin ses değişimine uğramış hâlidir.)

Ör:

كِلٌ اِنْسَانٌ يَخْطِئُ/kil insen yihfî (her insan hata yapar.)

¹¹⁶ Eddî Şir, *el-Elfazu 'l farisîyyeti 'l muarreb*, 5.b., Kahire, 1988, s.7

4. زَادَ/zēd: “daha, -den ziyade” manasında kullanılmaktadır. (Aslı: زَائِد/zâid (ziyade) kelimesinin ses değişimine uğramış hâlidir.)

Ör:

أَبُو أَوْ زَادٌ مَجْنُونٌ مِّنْهُ /ebu uvé zēd mecnun minnû (babası ondan daha fazla delidir.)

5. بَاخَقَه /bahka: “demet, deste”manasında kullanılmaktadır. (Aslı: بَاقَه/bâka (demet) kelimesinin ses değişimine uğramış hâlidir.)

Ör:

عَطَيْتُهَا بَاخَقَه جِيچَاكْ /aṭaytuwâ bahka/bahkıt çiçek (ona bir demet çiçek verdim.) [d]

3.4.4 Hâl/Durum Zarfları

Arapçada hâl, fiil gerçekleşirken fâil/öznenin, meful/nesnenin veya naib'ül-fâil/sözde öznenin biri ya da her ikisinin durumunu gösteren nekire/belirtisiz sözdür. Türkçede durum zarfı karşılığı olup; fiil veya fiilimsilerin neden, niçin, nasıl yapıldığını veya olduğunu belirten zarflardır. Durum zarfı fiil veya fiilimsilere sorulan “nasıl, neden, niçin?” sorularının cevabıdır.¹¹⁷

Ör:

لَإَرَاوَا /Kil aravâ (Görmüşler onu.) [d]

وَجْ مَعْمُومَه /Ti'bené û viç mağmûmé (Yorgun ve yüzü gamlı)

فَلَّلُوا / Killûle: (Ona deyin ki:)

رَحْتُ أَبِكِي وَ أَنَا مَحْمُومٌ /Rıhtu. Ebkî û ene mehmûm. (Gittim. Ağlayarak ve sıtmalılı.)

Yukarıdaki örnekte; görülenin nasıl ve gidenin de ne durumda olduğu bildirilmektedir.

¹¹⁷ Özçelik, Erten, a.g.e., s. 116

3.4.5. Renkler

Lehçede Türkçeden alınan kahverengi, pembe, vişne rengi gibi renk bildiren kelimeler de kullanılmaktadır. Aşağıda renkleri bildiren kelimelerle ilgili örneklerde, renk bildiren kelimenin erili, dişili ve çoğulu tablo şeklinde verilmiştir.

Tablo 18. Renkler

Sia			Latince			Türkçe	
Eril	Dişil	Çoğul	Eril	Dişil	Çoğul	Tekil	Çoğul
أَحْمَر	حَمْرَا	حُمُر	Ahmar	Hamra	Humor	Kırmızı	Kırmızılar
أَخْضَر	خَوْرَا	خُور	Ağvar	Havra	Hivor	Yeşil	Yeşiller
أَصْفَر	صَفْرَا	صِفْر	Aşfar	Şafra	Şıfor	Sarı	Sarılar
أَزْرَق	زَرْقَا	زُرُق	Azrak	Zarqa	Zırk	Mavi	Maviler
أَبْيَاف	بَيَّوَا	بَيْف	Abyaf	Bayva	Bîf	Beyaz	Beyazlar
أَسْوَد	سَوْدَا	سُود	Esved	Sevde	Sûd	Siyah	Siyahlar
أَسْمَر	سَمْرَا	سِمُر	Asmar	Semra	Sımor	Esmer	Esmerler
خَمْرِي	خَمْرِيَه	-	Hemri	Hemriyé	-	Mor	Morlar
رَمَادِي	رَمَادِيَه	-	Ramadî	Ramadiyé	-	Gri	Griler
شَهْرِيَه	شَهْرِيَه	-	Şihri	Şehriyé	-	Ela	Elalar

Fasih Arapçada olduğu gibi lehçede renklerin aynı zamanda fiillere dönüştüğü görülmektedir. Mazi ve muzari fiil çekimine ait örnekler aşağıda verilmiştir.

Tablo 19. Renklerin Fiile Dönüşmüş Şekli

Sia		Latince		Türkçe	
Mazi	Muzari	Mazi	Muzari	Mazi	Muzari
إَبْيَفَ	يَبْيِفُ	Ibyaff	Yıbyaf	Beyazladı	Beyazlanır
إَحْمَرَ	يَحْمَرُ	Ihmârr	Yıhmarr	Kırmızılaştı	Kırmızılaşır
إِغْوَرَ	يَغْوَرُ	Iğvârr	Yığvarr	Yeşillendi	Yeşillenir

إِسْوَدَ	يَسْوَدَ	<i>İsvedd</i>	<i>Yisvedd</i>	Karardı	Kararır
إِصْفَرَ	يَصْفَرَ	<i>Işfarr</i>	<i>Yışfarr</i>	Sarardı	Sararır
إِزْرَقَ	يَزْرَقَ	<i>Izraqq</i>	<i>Yızraqq</i>	Mavileşti	Mavileşir

Renklerden aynı şekilde “-âni, -êni” ekleriyle sıfat yapıldığı da görülür. Bu durumda bu ek hangi rengin sonuna gelmişse “....e çalan,ımsı” anlamını vermektedir.¹¹⁸

Ör:

Abyavâni/beyaza çalan, beyazımsı

Ahmarâni/kırmızıya çalan, kırmızımsı

Ağvarâni/yeşile çalan, yeşilimsi

Aşfarâni/sarıya çalan, sarımsı

Ağvarâni/yeşile çalan, yeşilimsi

Renklerin koyuluğunu belirtmek için کَمَا/*keme* (gibi) edatı kullanılarak benzetmeye başvurulur veya daha koyu olduğunu bildiren fiil kullanılır.

Ör:

Abyaf keme 'ş-şabun/sabun gibi bembeyaz

Ahmar keme 'd-dem /kan kırmızısı

Asmar keme 'l- kîr/katran gibi kara, esmer

Esved keme 'l-kîr/Katran gibi siyah

Yışharr keme 'l-kîr/Katran gibi kararıyor

Işfarr keme 'l-mişmişeyé/Kaysı gibi sarardı

3.4.6. Sayılar

Sayılar konusu, Arapçanın en karışık konularından biridir. Zira sayılar ile sayılan/ma'dud arasında; i'rab, erillik-dişillik, teklik-çoğulluk yönünden ve sayının basamakları açısından sürekli değişim göstermesi konunun başlı başına ele alınmasını

¹¹⁸ Görgin, a.g.e., s.199-200; Şayır, a.g.e., s. 71-73.

zorunlu kılmaktadır. Siirt Arapçasında da aynı zorluklar mevcut olmakla birlikte, bazı konular Fasih Arapçaya oranla daha basittir.

3.4.6.1. Sayma Sayıları

3.4.6.1.1. Bir-on arası sayma sayıları:

Tablo 20. Bir-On Arası Sayma Sayıları

Sia		Latince		Türkçe
Eril	Dişil	Eril	Dişil	
وَاحِدٌ	وَاحِدَةٌ	<i>Vêhéd</i>	<i>Veḥdé</i>	Bir
إِثْنَيْنِ	إِثْنَيْنِ	<i>Îfneyn</i>	<i>Finteyn</i>	İki
ثَلَاثٌ	ثَلَاثَةٌ	<i>Fêf</i>	<i>Fêfê</i>	Üç
أَرْبَعٌ	أَرْبَعَةٌ	<i>'Arba'</i>	<i>'Arb'a</i>	Dört
خَمْسٌ	خَمْسَةٌ	<i>Ḥems</i>	<i>Ḥemsé</i>	Beş
سِتٌّ	سِتَّةٌ	<i>Sit</i>	<i>Sitté</i>	Altı
سَبْعٌ	سَبْعَةٌ	<i>Sebe'</i>	<i>Seb'e</i>	Yedi
إِثْمِينِ	إِثْمَانِيَّةٌ	<i>Îfmin</i>	<i>Îfmenyé</i>	Sekiz
تِسْعٌ	تِسْعَةٌ	<i>Tise'</i>	<i>Tis'e</i>	Dokuz
عَشْرٌ	عَشْرَةٌ	<i>'Eşş</i>	<i>'Aşra</i>	On

Tabloda görüldüğü gibi sayılar; müzekker/eril ve müennes/dişil olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bir ve iki sayısı sayılanla birlikte söylenmez. Bir sayısı için ma'dud/sayılan zikredilir. İki sayısı ise ma'dud/sayılan varlığın, tesniye/ikili formu ile ifade edilir.

Ör:

رَجُلٌ/*racol* (bir erkek)

رَجُلَيْنِ/*raclayn* (iki erkek)

مَرَأَا/*mara* (bir kadın)

مَارْتَيْنُ/marteyn (iki kadın)

Lehçede tekliği ifade etmek için ma'dud/sayılan varlığın önüne فَرْدُ/fard kelimesi getirilir.

Ör:

فَرْدُ/fard kalem (tek bir kalem)

فَرْدُ بِنْتُ/fard bint (tek bir kız)

Fasih Arapçada üç sayısından itibaren bütün sayılar, sayılandan önce gelmektedir. Üç ile on arası sayılardan sonra gelen isimler çoğul, mecrûr ve cinsiyet açısından sayı ile birbirinin zıttı olmaktadır. Siirt Arapçasında üç ile on arası sayılardan sonra gelen ma'dud/sayılan isimler, çoğul gelmekle birlikte cinsiyet açısından zıtlık konusuna dikkat edilmez. Sayılar ifade edilirken müzekker/eril sayılar kullanılmakta, i'rab açısından ise sayılar ve ma'dud/sayılan daima sakın okunmaktadır.

Ör:

فَافَ إِرْجَالُ/fêf ircêl (üç erkek)

فَافَ نِسْوَانُ/fêf nisvên (üç kadın)

خَمْسُ مَعْلَمِينَ/hems me'elmîn (beş öğretmen)

خَمْسُ بَنَاتُ/hems benêt (beş kız)

Üç ile on arası sayılarda; وَلَدٌ/evlêd (çocuklar), اِشْهُرُ/ışhor (aylar), اِيَّامُ/iyêm (günler), اَرْغَفَةُ/erğefê (ekmek tanesi) ; on üç-on dokuz arası sayılarda; اَشْرَاهُ/aşra (on) ve binlik sayılarda اَلْأَفْ/êlêf (binler) sayısına bitişen sayılar gibi kelimelerin önünde müennesliği gösteren /kapalı te açığa çıkmaktadır.¹¹⁹

Ör:

سِتُّ اَلْأَفْ/sit't elêf lire (altı bin lira)

فَافَةُ اِيَّامُ/fêf't iyêm (üç gün)

خَمْسَةُ اَرْغَفَةٍ/hems't erğefê (beş ekmek)

¹¹⁹ el-Galayinî, a.g.e., s. I/18- III/112; Görgin, a.g.e., s.90; Özcan, a.g.e., s. 61-62.

تِسْعَةَ أَولَادٍ /tiseḥ 't evlêd (dokuz evlat)

3.4.6.1.2. On bir-on dokuz arası sayma sayıları:¹²⁰

Tablo 21. On Bir-On Dokuz Arası Sayma Sayıları

Sia	Latince	Türkçe
إِحْدَعْش	İhdeḥş	On bir
إِفْنَعْش	İfneḥş	On iki
فِلَّةَ عَشْ	Filitteḥş	On üç
أَرْبَةَ عَشْ	Arbuteḥş	On dört
خَمْسَةَ عَشْ	Ḥemsteḥş	On beş
سِتَّةَ عَشْ	Sitteḥş	On altı
سَبَّةَ عَشْ	Sebéteḥş	On yedi
إِفْمَانَةَ عَشْ	İfmentehş	On sekiz
تِسَةَ عَشْ	Tiséteḥş	On dokuz

Fasih Arapçada 13-19 arası sayılar fetha/üstün üzere mebni olup ma'dûd/sayılan isim müfred/tekil ve mansûb gelmektedir. Ayrıca ma'dûd/sayılan isim ile sayı arasında cinsiyet açısından da bir zıtlık bulunmaktadır. Siirt Arapçasında ise 13-19 arası sayılar zikredilirken ma'dûd/sayılan isim müfred/tekil gelmekte ve cinsiyet açısından sayı ile sayılan arasında bir zıtlık bulunmamaktadır. İ'rab açısından sonu daima sakin okunur. Onluğa bitişen küçük sayılar müennes/dişil formundadır.

Ör:

إِفْنَعْشُ ابْنُ /ifneḥş ibén (on iki erkek çocuk)

إِفْنَعْشُ بِنْتُ /ifneḥş bint (on iki kız)

¹²⁰ Sayılar Arapça olarak yazılırken عَشْرَةٌ /Aşera için ع /Ayn harfi kullanılmıştır. Latincesinde ise seslendirildiği şekliyle ح /ḥ olarak gösterilmiştir. Bunun sebebi Fasih Arapçaya en yakın imla metoduna riayet edilmesi ve her iki telaffuzun da var olduğuna dikkat çekilmesi içindir.

İlgili yerde anlatıldığı gibi ع/‘ sesi, ح/h şeklinde telaffuz edilirken; ث/s sesi, ف/f sesine dönüşmüş ve sondaki harf düşmüştür. On üç-on dokuz arası sayılarda عَشْرَه/aşra (on) sayısına bitişen sayıların önünde müennesliği gösteren ة/kapalı te açığa çıkmakta ve عَشْرَه/aşra (on) sayısının başındaki sesler düşmektedir.

Ör: ثَمَانِيَةَ عَشْرَ/semaniyete aşera → إِفْمَانَةَ عَشْرَ/ifmen't eḥş

ثَلَاثَةَ عَشْرَ/selasete aşera → فِيلَةَ عَشْرَ/filit't eḥş

3.4.6.1.3. Ukûd/onlu sayma sayıları:

Fasih Arapçada 20-99 arası sayılarda; ma'dûd/sayılan isim, müfred/tekil ve mansûb gelmekte, onluk sayılar ise, sonları ref' hâlinde وَن/un, nasb ve cerr hâlinde يْن/in almakta ve sayılanla cinsiyet açısından bir zıtlık oluşturmamaktadırlar. Lehçede, ma'dûd/sayılan isim müfred/tekil ve sonu sakin; onluk sayılar ise cümle içindeki konumu dikkate alınmadan daima يْن/in ile telaffuz edilmektedir. İ'rab açısından sonu daima sakin okunur.¹²¹

Tablo 22. Ukûd/Onlu Sayma Sayıları

Sia	Latince	Türkçe
عِشْرِينَ	İşşîn	Yirmi
إِفْلَافِينَ	İfléfîn	Otuz
أَرْبَعِينَ	Arb'în	Kırk
خَمْسِينَ	Hemsîn	Elli
سِتِّينَ	Sittîn	Atmış
سَبْعِينَ	Seb'în	Yetmiş
إِفْمَانِينَ	İfménîn	Seksen
تِسْعِينَ	Tis'în	Doksan
مِئَةَ	Miyyé	Yüz

¹²¹ el-Galayinî, a.g.e, s. I/18-III/113; Görgin, a.g.e., s. 92.

Yirmi-doksan dokuz arası sayılarda önce küçük, sonrasında büyük olan sayı söylenmektedir. Sayılar bir ve iki sayısı ile birbirine *وَ* /*û* (ve) bağlacı ile bağlanmakta, diğer sayılara bitiştirilinde bağlaç kullanılmamaktadır. Küçük sayılar-bir ve iki hariç-müennes/dişil formundadır. İ'rab açısından sonu daima sakin okunur.

Ör:

عِشْرِينَ قَالَمَ وَاحِدَ / *vēḥéd û işşin kalém* (yirmi bir kalem)

اِخْتِنِينَ وَخَمْسِينَ اِكْتَابَ / *ifneyn û ḥemsîn iktēb* (elli iki kitap)

اِثْنَيْنِ وَثَلَاثِينَ حُرَّةَ / *fâfē ifléfîn ḥerezé* (otuz üç boncuk)

تِسْعَةَ تِسْعِينَ اِسْمَ / *tis'e tis'in isém* (doksan dokuz isim)

3.4.6.1.4. Yüzlü sayma sayıları:

Tablo 23. Yüzlü Sayma Sayıları

Sia	Latince	Türkçe
مِئَةَ	<i>Miyyé</i>	Yüz
مِئَتَيْنِ	<i>Miteyn</i>	İki yüz
ثَلَاثَةَ مِئَةَ	<i>Felfe miyyé</i>	Üç yüz
أَرْبَعَةَ مِئَةَ	<i>Arb'a miyyé</i>	Dört yüz
خَمْسَةَ مِئَةَ	<i>Ḥemse miyyé</i>	Beş yüz
سِتَّةَ مِئَةَ	<i>Sitte miyyé</i>	Altı yüz
سَبْعَةَ مِئَةَ	<i>Seb'e miyyé</i>	Yedi yüz
اِثْنَانِيَةَ مِئَةَ	<i>İfmenyé miyyé</i>	Sekiz yüz
تِسْعَةَ مِئَةَ	<i>Tis'e miyyé</i>	Dokuz yüz
أَلْفَ	<i>Elf</i>	Bin

Tabloda görüldüğü gibi yüzlükler tekil, yüzden önceki sayı müennes/dişil formundadır. Yüz ve katlarında ma'dûd/sayılan isim, müfred/tekildir. Ara sayılarda

önce büyük sonra küçük sayı gelir. Sayılar birbirine /û (ve) bağlacı ile bağlanmaktadır. İ'rab açısından sonu daima sakın okunur.¹²²

Ör:

أَرْبَعَشْنَ مِئَةً /miyyé û arbutehş sôra (yüz on dört sure)

ثَلَاثِينَ تَلَابَةً /felfe miyyé û fêfê iflêfîn talaba (üç yüz otuz üç öğrenci)

تِسْعَةً وَتِسْعِينَ كَرَّةً /tis'e miyyé û tis'e tis'in karra (dokuz yüz doksan dokuz kere)

3.4.6.1.5. Binli sayma sayıları

Tablo 24. Binli Sayma Sayıları

Sia	Latince	Türkçe
أَلْفٌ	Elf	Bin
أَلْفَيْنِ	Elfeyn	İki bin
ثَلَاثَةُ أَلْفٍ	Fêf't êlêf	Üç bin
أَرْبَعَةُ أَلْفٍ	Arbah't êlêf	Dört bin
خَمْسَةُ أَلْفٍ	Hems't êlêf	Beş bin
سِتُّ أَلْفٍ	Sit't êlêf	Altı bin
سَبْعَةُ أَلْفٍ	Sebeh't êlêf	Yedi bin
إِثْمَانَةُ أَلْفٍ	İfmén't êlêf	Sekiz bin
تِسْعَةُ أَلْفٍ	Tiséh't êlêf	Dokuz bin
عَشْرَةُ أَلْفٍ	Eş't êlêf	On bin

Tabloda görüldüğü gibi binlikler çoğul, binden önceki sayı müennes/dışil formunda ve أَلْفٌ/êlêf (binler) sayısına bitişen sayıların önünde müennesliği gösteren ة/kapalı te açığa çıkmakta ve أَلْفٌ/elf (bin) sayısının başındaki sesler düşmektedir. Ma'dûd/sayılan isim, müfred/tekildir. Ara sayılarda önce büyük sonra küçük sayı gelir.

¹²² el-Galayinî, a.g.e, s. I/18-III/114; Görgin, a.g.e., s. 93;

Sayılar birbirine و /û (ve) bağlacı ile bağlanmaktadır. İ'rab açısından sonu daima sakin okunur.

Ör:

فَافَةُ الْآفِ دَوَا /fêf't êlêf deve (üç bin ilaç)

أَلْفٌ وَتِسْعَةُ مِئَةٍ وَخَمْسَةٌ إِفْمَانِينَ أَلْمَاسُ /elf û tisé miyyé û hemsé ifménîn almâs (bin dokuz yüz seksen beş elmas)

أَلْفَيْنِ وَسِتِّعَشْنَ قِصَا /elfeyn û sit't ehş kaza (2016 kaza)

Milyon ve milyar basamakları aynen kullanılır. Ancak, üç-on arası sayılara bitiştiklerinde مِلْيُون /milyon kelimesi, مِلْيَايِن /melêyîn (milyonlar) ve مِلْيَار /milyar kelimesi, مِلْيَارَات /milyârât şeklinde çoğul olarak gelir. Tesniye/ikili formları, مِلْيُونَيْن /milyôneyn (iki milyon) ve مِلْيَارَيْن /milyârayn (iki milyar) şeklindedir.

Ör:

فَافُ مِلْيَايِن /fêf melêyîn (üç milyon)

خَمْسُ مِلْيَارَات /hems milyârât (beş milyar)

خَمْسَتَيْ مِلْيُون /hems't ehş milyon (on beş milyon)

إِفْلَافَيْنِ مِلْيَار /iflêfîn milyâr (otuz milyar)

3.4.6.2. Sıra Sayıları:

Lehçede birinci için, أَوَّل /evvel; ikinci için, تَابِع /têbéh; sonuncu için, آخِر /êhêr; ortanca için وَاسْطَانِي /vastânî gibi ifadeler kullanılmaktaysa da tarih itibarıyla sıralamalarda, mahâllî telaffuzla Türkçe ifadeler kullanılmaktadır.¹²³

Ör:

صَارَ الْبِرْنَجِي /şâr il birinci (birinci oldu.)

أَنْتَ الْبِرْنَجِيَّ /intî'l birinciye (sen birincisin.) [d]

¹²³ Görgin, a.g.e., s. 95.; Gül, a.g.e., s. 137.

3.4.6.3. Kesirler Ve Orantılar:

Lehçede kesir ve orantılar Fasih Arapça ile benzerlik gösterdiği gibi bazı farklılıklar da mevcuttur. Örnekleri aşağıda gösterilmektedir:

1: 1 → تَمَّ /têm

1: 2 → نِصَّ /nıṣṣ

1: 3 → فِلْف /filf

1: 4 → رِبُوْ /ribo', rıboḥ, çêrék

Bundan sonraki ifadelerde 4 türlü kalıp kullanılmaktadır:¹²⁴

I. فِی /fî (de, da) + bütün + pay

Ör:

فِی الْخُمْسَةِ وَاحِدَةً /fî 'l ḥemsé vehdé (1:5)

فِی الْعَشْرِهَ فَافَهُ /fî 'l 'aşra fêfê (3:10)

فِی الْمِئَةِ عَشْرَهُ /fî 'l miyyé 'aşra (10:100, % 10)

II. Pay + فِی /fî (de, da) + bütün

Ör:

وَاحِدَةً فِی الْخُمْسَةِ /vehdé fî 'l ḥemsé (1:5)

فِی الْعَشْرِهَ فَافَهُ /fêfê fî 'l 'aşra (3:10)

عَشْرَهُ فِی الْمِئَةِ /'aşra fî 'l miyyé (10:100, % 10)

III. مِنْ /min (den, dan) + bütün + pay

Ör:

مِنْ سِتَّةِ فَافَهُ /min sitte fêfê (3:6)

مِنْ عَشْرِهَ سَبْعَهُ /min 'aşra seb'e (7:10)

¹²⁴ Görgin, a.g.e., s. 95-96; Cengiz, a.g.e., s. 249

عِشِينَ مِنْ مِيَّهٍ / *min miyyé 'işşîn* (20:100, %20)

IV. Pay + مِنْ/min (den, dan) + bütün

Ör:

فَافَتْ مِنْ سِتَّةٍ / *fêfê min sitte* (3:6)

سَبْعَةَ مِنْ عَشْرَةٍ / *seb'e min 'aşra* (7:10)

عِشِينَ مِنْ مِيَّهٍ / *'işşîn min miyyé* (20:100, %20)

Yalnız şunu ifade etmek gerekir ki eski evrak, belge, kitap ve not defterlerine bakıldığında sayıların Fasih Arapçaya uygun veya rakamlarla yazıldığı görülmektedir.

3.5. EDATLAR

Tek başlarına anlamı olmayıp cümle içinde görevleri bulunan kelimelere edat denir. Edatlar, bir varlık veya hareketi karşılamazlar. Birlikte kullanıldıkları kelimelerin, kelime gruplarının veya cümlelerin arasında ilgi kurarlar.

Edatlar diğer kelime türlerine göre anlamları değil, görevleri ağır basan, isim ve fiillere göre yardımcı sayılan kelimelerdir.¹²⁵

Arapça, edatlar bakımından oldukça zengin bir dağarcığa sahiptir.

3.5.1. Olumsuzluk Edatları

Siirt lehçesinde ; مَا/me, مَوْ/mô, لَا/lê, لَيْه/le, بَلَّ/belê'nin yanısıra Türkçede kullanılan “-sız, -siz” ekleri de olumsuzluk edatı olarak kullanılmaktadır. Bu edatlar; fiille beraber kullanılanlar, isimle beraber kullanılanlar ve ikisiyle beraber kullanılanlar olarak üçe ayrılır.

3.5.1.1. Fiille beraber kullanılan olumsuzluk edatları

¹²⁵ Özçelik, Erten, a.g.e., s. 174; Vural, Böler, a.g.e., s. 255; Korkmaz, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, s. 123.

a. مَا/mê: Mazi fiili olumsuz yapmak için kullanılır.

Ör:

جَا/cê (geldi)→ مَا جَا/mê cê (gelmedi)

رَاھ/râh (gitti)→ مَا رَاھ/me râh (gitmedi)

b. مُو/mô: Muzari/geniş-şimdiki zaman fiilini olumsuz yapmak için kullanılır.

(Bu şekilde kullanım ve telaffuz Mısır Lehçesi'nde aynen mevcuttur.)¹²⁶

Ör:

يُجِي/yicî (geliyor, gelir)→ مُو يَجِي/mô yicî (gelmiyor, gelmez)

يُغْدِي/yi'dî (koşuyor, koşar)→ مُو يَغْدِي/mô yi'dî (koşmuyor, koşmaz)

3.5.1.1. 2. İsimle beraber kullanılan olumsuzluk edatları

a. بَلَا/Belê: Osmanlıcada “bilâ” şeklinde telaffuz edilen olumsuzluk edatıdır.

Beraber kullanıldığı isim veya mastara “-sız, -siz” anlamı verir.

Ör:

رَاوَحَه بَلَا مَجُو/ravha bele mecû (gelişi olmayan gidiş) [beddua niyetiyle “gidişi olsun; dönüşü olmasın” anlamında kullanılır.]

زَنْغِينُ وَ بَلَا عَقْلُ/zengîn û bele aqol (zengin ve/ama akılsız)

إِي بَلَا إِيْمَانُ/iyé bele imên (O İmansızdır.) [d]

a. بَه/bé: Farsça ve Osmanlıcada “bî” şeklinde kullanılan olumsuzluk edatıdır.

Beraber kullanıldığı isim veya mastara “-sız, -siz” anlamı verir.

Ör: بَه حَيَا/bé heyê (hayasız, arsız)

بَه شَرَف/bé şaraf (şerefsiz)

¹²⁶ Mohammad Raghd, “Bazı Arap Lehçelerindeki Atasözlerinde Geçen Türkçe Kelimeler”, *Dil Araştırmaları*, Güz 2015/17, s. 206.

Fakat lehçede telaffuzu buna benzer, başında “i” sesi türetilmiş aslı ب/b harf-i cerri olan kullanımla karıştırılmamalıdır. Çünkü tam tersi anlam vermektedir.

Ör:

إِبْرَاف /ib şaraf (şerefli)

إِبْعَل /ib aḳol (akıllı)

3.5.1.1.3. Hem fiil ve hem de isimle beraber kullanılan olumsuzluk edatları

a. لا/lê: Muzari fiili olumsuz yaptığı gibi isimle birlikte kullanılır.

Ör:

يَجِي /yici (geliyor, gelir) → لَا يَجِي /lê yici (gelmesin.)

لَا يَرْكُزْ وَ لَا يَسْتَقَرَّ /lê yirkez û lê yistaḳarr (ne oturur ne de durur.)

يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا مَالٌ وَ لَا أَوْلَادٌ مُو يَنْفَعُو /yovmu 'l kıyâmé lê mêl û le evlêd mo yinfeû

(kıyamet günü ne mal, ne de evlat fayda vermez.)

3.5. 2. Soru Edatları

Soru edatları yüklem, fiil veya fiilimsilerin yapılış veya oluş biçimlerini, durumlarını, zamanlarını, yer ve yönlerini, miktarlarını soran kelime ya da kelime gruplarıdır.¹²⁷ Lehçede bunların çoğu şart edatı olarak da kullanılır.

Tablo 25. Soru Edatları¹²⁸

Sia	Latince	Türkçe
مِنْ، مِّنْهُ	Min, Miné	Kim?
أَيُّمِنْ، أَيُّمِنْهُ	Eymin, Eyminé	Kim, Hangi?

¹²⁷ Özçelik, Erten, a.g.e., s. 119; Korkmaz, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, s. 216-217.

¹²⁸ Görgin, a.g.e., s. 64-67; Çıkar, Timurtaş, *Siirt Yöresinde Kullanılan Arapçanın Temel Özellikleri*, s. 103.

إِشْقَدَّ، إِشْقَدَّه	<i>Işkad, Işkaddé</i>	Ne kadar, Kaça?
كَمْ، إِبْكَمَه	<i>Kem, İbkemé</i>	Kaç, Kaça?
إِشْ، أَیْشْ	<i>Eyş, İş</i>	Ne? Nedir?
إِشْنَه	<i>İşné, işniyé [d]</i>	Ne, Nedir?
إِشْنُوَه	<i>İşnuvé</i>	Ne, Nedir?
أَسْبَه، أَسْبَه	<i>Eseb, Esebé</i>	Nereye?
حَاحْ، إِحْاحْ	<i>Çêh, İççêh</i>	Ne zaman?
شَيْشْ	<i>Şeyş</i>	Niçin?
أَيْشَمْ، أَيْشَمْه، أَشَمْ	<i>Eyşem, Eşemé, Eşem</i>	Nasıl?

1. مِنْ، مِنْه /min, miné (kim?): Akıllı varlıklar için kullanılır.

Ör:

مِنْ يَبْدُورْ عَلَى /min yîdor 'aley (kim arar beni?)

2. أَيْمِنْ، أَيْمِنْه /eymin, eyminé (kim, hangi?): Canlı ve cansız varlıklar için kullanılır. (Aslı: أَيُّ مَنْ، أَيُّ مَنْ هِيَ)

Ör:

أَيُّ مَنْ غَلَبَ أَبُو رَاحٍ /لِحَقِّ الْحَلَبِ /eymin ğeleb ebû râhi 'l/lıhok'ıl- Ħeleb (galib gelenin babası Hâlep'e ulaştı, atı alan Üsküdar'ı geçti.)

3. إِشْقَدَّ، إِشْقَدَّه /ışkad, ışkaddé (ne, ne kadar?): Miktar, nicelik sorusudur. (Aslı: أَيُّ شَيْ قَدْرُه)

Ör: إِشْقَدَّ حَزْنْتُ مَا سَوَيْتُ شَيْ /ışkad hıznıtu me sıvyét şî (ne kadar üzüldüysem de bir işe yaramadı.)

4. كَمْ، إِبْكَمَه /kem, ibkemé (kaç,kaça?): Miktar, nicelik sorusudur. Alışverişlerde kullanılır.

Ör:

إِبْكَمَه بَعْتُ شَرْفَاكْ /ibkemé biht şarafok (şerefini kaç paraya sattın?)

5. إِشْ، أَیْشْ /iş, eyş (ne?, nedir?): (Aslı: أَيُّ شَيْ)

Ör:

إِشْنُ عَبْرَ بِيْدِكْ فِي الْعُرْبَةِ /iʃ 'abar bitkî fî'l ġurbé (ne geçti eline gurbette?) [d]

6. (أَيُّ شَيْءٍ هِيَ: Aslı:) /iʃné (ne, nedir?)

Ör:

إِشْنَةُ إِيْرِيْدِيْ مِّنِّيْ /iʃné itridî minnî (ne istiyorsun benden ?) [d]

7. (أَيُّ شَيْءٍ هُوَ: Aslı:) /iʃnuvé (ne, nedir?)

Ör:

دَرْدِكْ إِيْشْنُوْهُ /derdkî iʃnuvé (nedir derdin ?) [d]

8. (أَيُّ صَوْبٍ: Aslı:) /eseb, esebé (nereye?): Yön, mekân sorusudur.

Ör:

أَسْبُ لَهْ تَرْوَجِيْ مُوْ اَنْسَاكِ /eseb le 'trohî mo 'nsêkî (nereye gitsen unutmam seni.)

9. (إِجَّاحْ، إِيْجَّاحْ:) /iççêh, iççêh (ne zaman?):

Ör:

إِيْجَّاحْ دِ تَعْقَلِيْ /iççêh di tıhkalî (ne zaman akıllanacaksın?) [d]

10. (شَيْشْ/seyş (niçin?): Sebep sorusudur.

Ör:

شَيْشْ إِيْجَّجْنِيْ رُوْحَكْ /seyş itcenninî rohki (neden kendini deliliğe vuruyorsun?) [d]

11. (أَيُّ شَيْءٍ مَا، أَيُّ شَيْمَةٍ: Aslı:) /eyşem, eyşemé (nasıl?)

Ör:

دِيْنِيَا أَشَمْ كَانَتْ، أَشَمْ صَارَتْ /dinyé eşem kênét, eşem şâroţ (dünya nasıldı, nasıl oldu!)

3.5.3. İstisna Edatları

İstisna edatlarından sonra gelen ismin, önceki bölümün hükmünden ayrı tutulmasına istisna denir. Arapçada istisna edatı olarak “إِلَّا، غَيْرَ، سِوَى، خَلَا، عَدَا، ” edatları kullanılmaktadır. Siirt Arapçasında kullanılan edatlar aşağıda gösterilmiştir.

1. (إِلَّا /ille: “ancak, fakat, ama,-medikçe, -meksizin, -den başka, hariç, dışında, yoksa, aksi takdirde” gibi manalarda kullanılmaktadır.

Ör:

إِلَّا يَحْيَىٰ /le yicî ille 'Imar (Ömer'den başkası gelmesin.)

مَا حَبَّيْتُ إِلَّا شَانِكَ /mê hebbeytu ille ŧenki (senden başkasını sevmemedim, yalnız seni sevdim.) [d]

رُوحٌ إِلَّا مُوَجِي /rôh illê mo cî (git! aksi takdirde gelmem!)

إِلَّا مَا عَقَلْتُ /illê me ıkıltî (yoksa akıllanmadın mı?) [d]

2. غَيْرُ /ğeyr: "hariç, gayri, -dışı, -sız, -emez, olmaksızın, -den başka, yabancı, başkası, diğeri" gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Ör:

غَيْرُ إِمِّي شَيْءٍ أَحَدٌ مُو يَبْكِي عَلَى /ğeyr immî ŧi ehed mo yibki 'eley (annemden başka kimse bana ağlamaz.)

لَهُ يِعَاشِرُ غَيْرُ أَهْلُو يَقْقَى بَلَاثُو /ley'âşor ħeyr ehlu yîkaffî belêtu (ehlinden başkasıyla muaşeret eden belasını bulur.)

غَيْرُ اللَّهِ شَيْءٍ أَحَدٌ مُو يَنْفَعُ /ğeyr Alla ŧi ehed mô yinfef (Allah'tan gayri kimse fayda vermez.)

3. حَاشَا /ħeŧê: "hariç, gayri, -dışı, -sız, -den başka, başkası, diğeri" gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Genellikle مِنْ/min ile birlikte kullanılır.

Ör:

حَاشَا مِنْكَ إِلَّا إِنَّهُ إِحْمِيرُ /ħeŧê minkî killên innê iħmîr (sen hariç hepsi eşşektir.) [d]

حَاشَا مِنْ أَبِي أَوْ جَاهِلُ /ħeŧê min ebû uve cêhél (babası hariç o adam cahildir.)

3.5.4. Şart Edatları

Arapçada şart edatı olarak "إِنْ، مَنْ، مَا، مَهْمَا، مَتَى، إِذْمَا، أَبَانَ، حَيْثُمَا، أَيْنَمَا، أَيْ، أَى" gibi edatlar kullanılmaktadır. Siirt Arapçasında kullanılan edatlar bazı değişiklikler göstermekle beraber, şart için de kullanılan edatlar ile ilgili örnekler aşağıda gösterilmiştir.

1. إِنْ /inke: "eğer, -se/sa, -seydi/saydı" gibi anlamlarda kullanılmaktadır. (Aslı: إِنْ كَانَ)

Ör:

اَوْنَا /inke uvé ibén ebû hê yici ovné (babasının oğluysa buraya gelsin!)

2. أَيُّ مَنْ، أَيُّ مَنْ هِيَ /eymin, eyminé : “kim, hangi, kim ki” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. (Aslı: أَيُّ مَنْ هِيَ)

Ör:

أَيُّ مَنْ يَحِبُّ جَانُو لَا يَعْشُقُ أَحَدُ /eymin yîhib/ihib cênû lê yî şok ehed (canını seven kimseye âşık olmasın.)

3. أَسْبَ، أَسْبَ /eseb, esebé: “nerede/nereye....se/sa” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. (Aslı: أَيْ صَوْب)

Ör:

أَسْبَ لَهُ تَرْوُحُ اللَّهِ أَوْ مَعَا /eseb le'troḥ Alla uve me'ok (nereye gidersen Allah seninledir.)

4. اِچَّه، اِچَّه /iççêh, iççêh: “-dığ/-eceği zaman,-inca, -se” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. (Aslı: اِشْ وَقْتُ < اِشْ وَقْتُ olup bazılarına göre aslı Farsça ve Arapça اِشْ وَقْتُ /çî vakt (hangi vakit) terkididir.¹²⁹ (Ayrıca Irak'ın güneyinde eş-Şergaviyye lehçesinde bu anlamda اِچَّه kelimesi kullanılmaktadır.)¹³⁰

Ör:

اِچَّه اِتریدی اَنَا حَاوُرُ شَالْمُوتُ /iççêh itridî ene ḥavor şel movt (ne zaman istersen ölmeye hazırım.) [d]

5. مِّنْ، مِّنْ /min, miné: “kim, hangi, kim ki” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. (Aslı: مِّنْ هِيَ)

Ör: مِّنْ يَّعْمَلُ يَكْسَبُ /min yi'mél, yikséb (kim çalışsa, kazanır, çalışan kazanır.)

3.5.5. Tenbih Edatları

¹²⁹ Suriyeli Faruk Hassan'dan alınan sözlü bilgidir.

¹³⁰ Matar, a.g.e., s.17-18.

Dikkat çekmek için kullanılır. Siirt Arapçasında kullanılan örnekleri aşağıda gösterilmiştir.

1. *kû*: “işte, bak” anlamındadır. (Aslı: *kân hu*) Eril ve dişil formlar için aynı şekilde ve genellikle fiilin önünde olmak üzere kullanılır.

Ör:

kû cê Ercan (işte Ercan geldi!)

kû baka yicî maṭar (işte yağmur yağmaya başladı.)

2. *hê kênû*: “işte, bak, al sana” anlamındadır. (Aslı: *hê kene hu*), müennes/dişil form için *hê kêné, kênî* kullanılır. (Aslı: *hê kênét hiye*)

Ör:

hê kênû ibni 'l-kelb (al sana, işte bir köpoğlu!)

hê kênî binti 'z-ṣalme (işte zalimin kızı!)

3.5.6. Tasdik/Onaylama veya Ret Edatları

1. *belé*: “evet” anlamında onaylama için kullanılır.

2. *ê*: “evet” anlamında onaylama için kullanılır.

3. *lê*: “hayır” anlamında ret için kullanılır

3.5.7. Değişik Anlamalarda Kullanılan Edatlar

1. *illih*: “diğer, öteki, beriki” gibi anlamlarda kullanılır. (Aslı: *al-aher, el-uḥra*)

Ör:

cibli kitêb illih (bana diğer kitabı getir.)

2. *lih*: “diğeri, daha” gibi anlamlarda kullanılır. (Aslı: *aḥer, uḥra*)

Ör:

kerrit lih, kat lih mo ḥib eḥed (bir daha kimseyi sevmem.)

3. اِبْقَدْ/ibḳad, بَاد/bad: “...kadar, ...miktarda, ...ölçüde” gibi anlamlarda kullanılır.

Ör:

اَوْ اِبْقَدْ اَبُوْكَ/uve ibḳad ebûk (O baban kadar[yaşında]dır.)

4. اَدِي/edî: “artık, kafi” gibi anlamlarda kullanılır.

Ör:

اَدِي بَس/edî bes (yeter artık!)

5. اِشْبِه/işbe: “sanki, gibi, galiba, -mış gibi, yoksa, acaba, zannedersem” gibi anlamlarda kullanılır. (Aslı: يَشْبِه/yişbe [benziyor])

Ör:

اِشْبِه الدُّنْيَا اِيْ غَائِمَه/işbe 'd-dinyé iyé ğeymé (dünya[hava] bulutlu sanki.)

6. اِمَّا/immâ: Bağlaç görevinin yanında “ne olur, ama, ...be” gibi anlamlarda kullanılır. (Rica ve istirham)

Ör:

اِمَّا لَا تَبْكِي/immâ le tibki (ağlama be!)

7. اِمَّه/immé: “-de, dahi” gibi anlamlarda kullanılır. Bir isimle kullanıldığında başındaki “i” sesi telaffuz edilmez. (Fasih Arapçadaki اَيْضاً/dahi, de işlevini görür.)

Ör:

اِيْ اِمَّه طَلَعَتْ حَائِنَه/iyé mmé ṭala'ot heyne (o da hain çıktı.) [d] (اِيْ اِمَّه/Îyé immé terkinde iki sesli harf yanyana geldiğinden “i” sesi düşmüştür.)

8. اَكْفَرُوْنْ/akfarûn: “çoğu kez, genellikle, ekseriyetle” gibi anlamlarda kullanılır. (Aslı: اَكْثَرُوْنَ/ekşerun)

Ör:

اَكْفَرُوْنْ اَرْكَزْ فِي الدِّكَانْ/ekferûn erkéz fi'd-dikkên (genellikle dükkanda otururum.)

9. اَكْ اِچْجَهْ/ak iççêh: “o hâlde, -dikten sonra” gibi anlamlarda kullanılır. (laf arasında kullanılır.)

Ör:

اَكْ اِچْجَهْ كُمْ رُوْحْ مِنْ اَوْنَا/ak iççêh kum roḥ min ovné (o hâlde kalk git burdan!)

10. بَدَلٌ، اِمْبَدَلٌ، مِنْ بَدَلٍ /*bedel, imbedel, min bedel*: “karşılık, bedel, yerine” gibi anlamlarda kullanılır.

Ör:

اِمْبَدَلْ دُنْيَا قَدَّمَ الْآخِرَةَ /*imbedel dinyê kaddém il eḥré* (dünya yerine ahireti yakınlaştır/öncelik ver.)

مِنْ بَدَلِ الْبَيْتِ اشْتَرَى الْجِيرَانَ /*min bedeli 'l beyt iştiri 'c-cîrân* (ev yerine komşu al.)

11. بَحْدًا، بَحْدُو، بَحْدُ /*beḥdu, beḥdê [d]*: “yalnız, tek, kendi” gibi anlamlarda kullanılır. (Aslı: بِوَحْدِهِ /*biveḥdihi*)

Ör:

اِنْسَانٌ مُوْ يَطِيقُ يَعْيشَ بَحْدُو /*insên moytiḳ yî'iş beḥdû* (insan yalnız başına yaşayamaz.)

12. بَعْشٌ /*be'eş*: “yoksa, sanki, acaba” gibi anlamlarda kullanılır.

Ör:

بَعْشٌ مَا فِي اللَّهِ /*be'eş ma fî Allâ* (Allah yok mu sanki!)

13. أَجْهَوُ /*çihve*: “zaten, nitekim” gibi anlamlarda kullanılır. (laf arasında kullanılır.)

Ör:

أَجْهَوُ مَا كَا أَجْبُو /*çihve me ke eḥibbû* (zaten onu sevmiyordum.)

14. هَرْجِي /*herçî*: “gerçi, her ne kadar..., -se de, ama, fakat” gibi anlamlarda kullanılır.

Ör:

هَرْجِي الدُّنْيَا مَا طَيِّبُهُ /*herçî 'd-dinyé mey taybe* (gerçi dünya hoş değil. [ama...])

15. شَوُطٌ /*šovt le*: “..dığında/-eceğinde, -dığı zaman, -ken” gibi anlamlarda kullanılır. (Mısır Arapçasında شَوُطٌ /*šovt* kelimesi, zaman manasında kullanılır.)¹³¹

Ör:

¹³¹ Makar, a.g.e., s. 88.

تَرَكَتْنِي جَرَدْتُ عَلَى الدُّنْيَا /šovt le terektinî, hiridtu 'ale 'd-dinyé, 'ad-dinyé (beni terk ettiğinde dünyaya küstüm.) [d]

16. اَلْنَقْلَةُ /en-naqlé: “bu defa, bu sefer” gibi anlamlarda kullanılır.

Ör:

اَلْنَقْلَةُ لَا تَجِي /en-naqlé lê ticî (bu sefer gelme.)

17. فِي شَوْطِهِ /fî şovta: “anında, hemen” gibi anlamlarda kullanılır.

Ör:

أَعْطِي جَانِي شَوْطَهُ دَاغِي فِي شَوْطِهِ /çêh le 'trîdî fî şovta de 'htî cênî. (ne zaman istersen hemen canımı veririm.) [d]

18. صَرِي /sarî: “herhâlde, galiba, yoksa, acaba, zannedersem” gibi anlamlarda kullanılır.

Ör:

صَارِي مُو دِيغِي /sarî mo diyîcî (gelmeyecek galiba.)

19. عَلَى إِيدُ /ale îd: “-in vasıtasıyla, -in eliyle, tarafından” gibi anlamlarda kullanılır. (Aslı: عَلَى يَدُ /ale yed)

Ör:

فَزَالَتِغَلُّ عَلَى إِادُ /fiz eş şîğel 'ale idok (bu işi kendi elinle hâlet.)

20. عَلَى شَكْلُ /ale şekél: “şeklinde, gibi, -e benzer” gibi anlamlarda kullanılır. (Aslı: عَلَى شَكْلُ /ale şekl)

Ör:

أَوُّ لَوْلْدُ أَوْ عَلَى شَكْلُ أَبُو /il veled uvé 'ale şekel ebû (çocuk babasının benzeridir.)

21. عَلَى شَوْفُ /ale şof: “..ümidiyle, sebebiyle, yüzünden, için” gibi anlamlarda kullanılır.

Ör:

عَلَى شَوْفُ أَوْلَادُو جَسْرُ مَالُو /ale şof evlêdû hısr mëlû (evlatları yüzünden malını kaybetti.)

22. عَامَهُ /âmé: “ne olur, ama, ...be” gibi anlamlarda kullanılır (rica ve istirham).

Ör:

عَامَهُ لَا تُرَوِّحِي /amé le 'trohî (gitme ne olur!) [d]

23. فَارْشِي، فَارْجَه /farši, farçé: “tıpkı, aynı” gibi anlamlarda kullanılır. (Aslı: فَرْدُ شَيْ /ferd şey')

Ör:

إِلْ بِنْتُ إِي فَارْشِي إِمَّا /il bint iye farši immê (kız tıpkı annesine benzer.)

24. فِ حَقِّ /fî hâq: “hakkında, -e dair, hususunda” gibi anlamlarda kullanılır.

Ör:

أَلْكِتَابُ أَوْ فِي حَقِّ الشِّعْرِ /él kitêb uvé fî hâkkî'ş-şî'er (bu kitap şiir hakkındadır.)

25. كَاسْ /kēs: “-yönüne doğru, -e doğru, tarafına, bakımından” gibi anlamlarda kullanılır.

Ör:

كَاسْ أَسْبَ إْتْرُوخْ /kēs eseb itrôh (nereye doğru gidiyorsun?)

26. مِلَّة /mille: “o kadar ki, -dığı için, yüzünden” gibi anlamlarda kullanılır.

Ör:

مِلَّة حِزْنْتُ عَلَيَّكَ مَا بَقِيَ لِي رَاحَه /millê hizintu aleykî, mē bakâ lî râhâ (senin için o kadar hüznümlendim ki rahatım kalmadı.) [d]

27. كَمَا /kemê: “gibi, aynen, benzer” gibi anlamlarda kullanılır.

Ör:

عَيْنِيَا إِنَّ كَمَا الْعَرَّالَه /eyneye inné keme'l-ğezelê (gözleri ceylan gibidir.)

28. كَمَا إِنَّ /kemê inne: “sanki, güya, tıpkı” gibi anlamlarda kullanılır.

Ör:

كَمَا إِنَّ أَبُو كَنْ سُلْطَانْ /kemê inne ebû kên şılţân (babası sanki sultandı.)

29. كِمْمَا /kimmê: “dığı zaman, her ne vakit, -dıkça” gibi anlamlarda kullanılır (Aslı: كُلْمَا /kulle mē)

Ör:

كِمْمَا لَه أَطْشُكْ بِجِي لِي رُوحْ لِحْ /kimmê le aţşuk, yîcîli rôh lih (seni gördükçe ruhum başkalaşır, gördükçe seni tazelenir sanki hayatım.)

30. مِنْ وَفَّتْ /min çêh: “-den beri, olalı” gibi anlamlarda kullanılır (Aslı: مِنْ وَفَّتْ / min vakt).

Ör:

مِنْ وَفَّتْ أَجْدَادُنْ كَانُوا أَشْرَافَ /min çêh ecdâdén kênû aşrâf (onlar atalarından beri eşraftı.)

31. لِحْوَا/lihve: “öyle mi?, yoksa?, demek ki” gibi anlamlarda kullanılır. (laf arasında kullanılır.)

Ör:

لِحْوَا مَا أَنْتَ نِدْمَانَه /lihve me inti nidmêné (yoksa pişman değil misin?) [d]

32. لُورَا/lore: “zira, çünkü, nitekim, eğer” gibi anlamlarda kullanılır. (laf arasında kullanılır.)

Ör:

لُورَا أَلْحَكُويَه تَمَّتْ إِفَادِي /lore el hekkoyé temmêt iffêdî (zira bu hikâye içimi sıktı, baydı.)

3.6. MARİFE/BELİRLİ VE NEKRA/BELİRSİZ İSİM

Belirli bir kişi veya şeyi gösteren isme marife/belirli isim denir. Nekra/belirsiz isim ise bir kişi veya şeyi gösteren isimdir. رَأَيْتَ الرَّجُلَ “adamı gördüm.” cümlesinde الرَّجُلَ kelimesinin başına belirlilik takısı olan اَل/elif-lam takısı geldiğinden dolayı marife (belirli) dir. رَأَيْتُ رَجُلًا “adam gördüm.” cümlesinde ise رَجُلًا اَل/elif-lam takısı almadığından dolayı nekra/belirsizdir.

Lehçede isimler Fasih Arapçada olduğu gibi başına اَل/elif-lam takısı getirilerek marife yapılmaktadır. İsme getirilen bu ek, lehçede اِلْ /il şeklinde telaffuz edilmektedir.

Örnek:

بَيْتْ /beyt: ev (herhangi bir ev)

اَلْبَيْتْ /il beyt: ev (bilinen ev)

Bunun yanında lehçede tıpkı Fasih Arapçada olduğu gibi isimlerin başına اَل/el takısı getirilerek işaret sıfatı olarak kullanılmaktadır.

Örnek:

اُمْسِكِ الْقَلَمَ /imsik el kelem (bu kalemi tut.)

الْبَيْتُ أَوْ بُوشَ الْكَبِيرِ /el beyt uvé boş ikbîr (bu ev çok büyüktür.)

3.7. MÜZEKKER VE MÜENNES

Arapçada isimler müzekker/eril ve müennes/dişil olmak üzere ikiye ayrılır.

3.7.1. Müennes/Dişil İfadeler

Cinsiyeti olan bir varlığın dişisine; cinsiyeti olmayan varlıkların da dişil sayılanları ile lafzan te'nis/dişilik alameti almış olan kelimelere müennes/dişil adı verilir. Te'nis/dişilik alameti şunlardır:

1. ة/ kapalı te: ta- i marbuta veya ta-i te'nis olarak ta adlandırılır. İsmin sonunda yer alır.

Ör:

طالبة [d]-طالب [e]: öğrenci

معلمة [d]-معلم [e]: öğretmen

2. Elif-i Memdude/uzun elif: İsmin sonunda "اء" şeklinde yazılan elif'tir.

Ör:

أحمر [d]-حمراء [e]: kırmızı

أعرج [d]-عرجاء [e]:topal

3. Elif-i maksure/kısa elif: İsmin sonunda "ى"şeklinde yazılan elif'tir.

Ör:

عطشان [d]-عطشى [e]: susamış

أكبر [d]-كبرى [e]: büyük

3.7.1.1. Müennes/Dişil İsimlerin Kısımları

1.Hakiki müennes: Te'nis alameti bulunsun veya bulunmasın gerçek dişi varlıkları gösteren isimlerdir.

Ör:

مرأة (kadın)

بنت (kız)

2. Lafzî müennes: Gerçek dişi olmayıp, te'nis alameti alan isimlerdir.

Ör:

مدرسة (okul)

حقيبة (çanta)

3.Semaî müennes: Gerçek dişi olmadığı gibi te'nis alameti de olmayan isimlerdir.

Ör:

شمس (güneş)

نفس (can, nefis)

Siirt Arapçasında bu tanımlandırmalara aynen uyulmaktadır. Fakat kelimenin sonunda bulunan ê/kapalı te sakın olarak “e, a” ve genellikle “é” şeklinde imâle ile telaffuz edilmektedir.

Ör:

عمّة /ammé (hâla)

خاله /hêlé (teyze)

عروسه /arûsé (gelin)

سنه /sené (sene)

Bu isimlerden ê/kapalı te ile biten bayan isimleri genellikle imâlesiz telaffuz edilir.

Ör:

فارية /Farîca

خيريه /Hêriye

عائشه; /Ayşe

أمينة /Emîne

Bazı bayan isimleri ise tıpkı Osmanlıca ve Farsçada olduğu gibi ت /açık te şeklinde telaffuz edilir.

Ör:

نَزَاكَتْ / *Nezêket*

سَعَادَاتْ / *Seêdet*

حَمِيَّتْ / *Hemiyyet*

سَلَامَتْ / *Selêmet*

Kelimeler vakıf/durak üzere telaffuz edilmesine rağmen izafet/tamlamalarda müenneslik alameti olan ة/kapalı te açığa çıkar.

Ör:

عَمَّه → عَمِّي / *emmitî* (hâlam)

مَارَه → مَارْتْ خَالِي / *mart hêlî* (dayımın eşi)

بَقَرَه → بَقَرْتْنَا / *baqarîtna* (ineğimiz)

سَنَّهُ → سَنَّةُ الْمَاجِي / *sent il mēcî* (gelecek sene)

Yine Siirt Arapçasında elif-i memdude/uzun elif'in sonunda bulunan ء/hemze telaffuz edilmemektedir.

Ör:

حَمْرَاءَ → حَمْرَا / *hamra* (kırmızı)

عَرْجَاءَ → عَرْجَا / *arca* (topal)

صَفْرَاءَ → صَفْرَا / *şafra* (sarı)

زَرْقَاءَ → زَرْقَا / *zarqa* (mavi)

Semaî müennesler ezbere dayandığı için Siirt Arapçasında kullanıldığı şekliyle bir kısmı aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir. (genel olarak insan vücudunda çift olarak bulunan organlar, şehir ve ülke isimleri, gezegen adları müennes kabul edilir.)

Tablo 26. Semaî Müennes Tablosu

Sia	Latin	Türkçe	Sia	Latin	Türkçe
جَهَنَّمَ	<i>Cehenném</i>	Cehennem	بِيرْ	<i>Bîr</i>	Kuyu
سِلِّم	<i>Sillém</i>	Merdiven	سَمَا	<i>Seme</i>	Sema
عَقْرَبَه	<i>Akrabé</i>	Akrep	قَرْفْ	<i>Qarf</i>	Yer
نَارْ	<i>Nâr</i>	Ateş	عَصَا	<i>Aşâ</i>	Asa, sopa
رُوحْ	<i>Rôh</i>	Ruh	چَنَّة	<i>Cinné</i>	Cennet
عَيْنْ	<i>Eyn</i>	Çeşme	قَرْنَبَه	<i>Qarnabé</i>	Tavşan
حَيَّه	<i>Heyyé</i>	Yılan	إِجْرْ	<i>Îcér</i>	Ayak

إِسْت	<i>İst</i>	Dübür	إَوْن	<i>İven</i>	Kulak
نَفْسُ	<i>Nefs</i>	Nefis	عَيْنُ	<i>‘Eyn</i>	Göz

3.7.2. Müzekker/Eril İsimler

Müzekker, te’nis alameti olmayan gerçek eril varlıkları gösteren isimlerdir.

Ör:

أَبْ/*eb* (baba)

إِبْنُ/*ibn* (oğul)

Müzekker isimler Siirt Arapçasında Fasih Arapçanın tanım ve kullanımına uygun olarak kullanılmaktadır.

3.7.3. Türkçe ve Başka Dillerden Lehçeye Geçmiş Kelimelerin Müzekker-Müennes /Dişil Eril Kullanımı

Siirt Arapçasında, isimler ya müzekker/eril ya da müennes/dişil olur. Türkçe başta olmak üzere başka dillerden geçen kelimeler eril ve dişil olarak algılanır.

Türkçe veya diğer dillerden geçmiş ve genel olarak “a, e, o” ünlüsü ile biten cansız nesne isimleri müennes/dişil olarak algılanıp kullanılır. Canlı varlıklara ait isimlerde ise genellikle cinsiyet faktörü gözetilmektedir. Bu tür Arapça olmayan kelimelerin dişil mi eril mi olduğu, bu kelimelerin işaret zamirleri, izafet/tamlamalarda kullanılması ya da ek alması durumunda müennes/dişil kelimelerin ta-i te’nis/dişilik ta’sı almasından veya fiilin müennes/dişil sigasında kullanılmasından anlaşılabilmektedir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. İşaret Zamiri ile Kullanım

Ör:

evi ’l-mâşâ (bu masa) [d]

evi ’s-sehpa (bu sehpa) [d]

2. İzafet/Tamlamalarda Kullanım (bu esnada ta-i te’nis/dişilik ta’sı ortaya çıkar.)

Ör:

mağazı 'l-*hevis* (elbise mağazası) [d]

fabrikı 'l-*hedid* (demir fabrikası) [d]

3. İyelik Eki İle Kullanım (bu esnada ta-i te'nis/dişilik ta'sı ortaya çıkar.)

Ör:

şafkıtok (şapka) [d]

bankıtkén (bankanız) [d]

4. Fiille Kullanım

Ör:

ôda kis şârot ikveysé (oda güzel olmuş.) [d]

kumanda kil hırbot (kumanda bozulmuş.) [d]

Aşağıdaki tabloda bunlar gibi müennes/dişil kelimelere ait çeşitli örnekler verilmiştir:

Tablo 27. Müennes/Dişil Olarak Algılanan Yabancı İsimler

Fabrika	Eczane	Kepçe	Kumanda	Kasa	Fakülte	Pasta	Pijama
Makine	Sinema	Kumbara	Hemşire	Masa	Banka	Deste	Numara
Mağaza	Gözlük	Proje	Poşet	Düzine	Marka	Kereste	Lokanta
Oda	Üniversite	Moda	Bisiklet	Market	Şapka	Hastane	Rampa
Sehpa	Tekerlek	Eşarp	Stepne	Çatal			

Aşağıdaki tabloda ise bunlar gibi müzekker/eril kelimelere ait çeşitli örnekler verilmiştir:

Tablo 28. Müzekker/ Eril Olarak Algılanan Yabancı İsimler

Otobüs	Seçim	Çay	Döşek	Silgi	Kapak	Televizyon	Pantolon
--------	-------	-----	-------	-------	-------	------------	----------

Film	Baraj	Tren	Apartman	Avukat	Taksi	Banyo	Motor
Park	Garaj	Model	Etek	Tuvalet	Bakan	Durak	Bilet
Dolmuş	Telefon	Salon	Balkon	Boya	Palto	Naylon	Manto

Türkçe ve diğer dillerden lehçeye girmiş kelimelerin müzekker- müennes /dişil- eril kipiyle kullanımı ile ilgili bilgiler için çoğullar konusuna bakılmalıdır.

3.8.MÜFRED/TEKİL, MÜSENNA/İKİLİ VE CEM/ÇOĞUL İFADELER

3.8.1. Müfred/Tekil İfadeler

Tek bir varlığa delalet eden kelimelerdir. Fasih Arapçada cümle içindeki konumuna göre irab alırken Siirt Arapçasında irabı değişmez ve sonu sakın okunur.

Ör:

بَيْت /beyt (ev)

قَلَم /kelem (kalem)

بِنْت /bint (kız)

3.8.2. Müsenna / İkili İfadeler

İki varlığa delalet eden kelimelerdir. İsimdeki tesniye/ikili durumu neredeyse Arapçaya özeldir. Belli bir kalıp olarak başka dillerde ender rastlanır. (Avustralya’daki Nunggubuyu gibi bazı diller “siz ikiniz”[e], “siz ikiniz” [d]; Vanuatu’daki Aneityum gibi bazıları “biz ikimiz” [e], “biz ikimiz” [d] için ayrı zamir kullanır.)¹³²

Fasih Arapçada müsenna/ikili ismin ref hâlinde, sonuna اَنْ/an, nasb ve cer hâlinde ise يَنْ/eyn bitişir.¹³³ Siirt Arapçasında irabı değişmez. Kelimenin sonu her zaman

¹³² Crystal, a.g.e., s.75.

¹³³ el-Galayinî, a.g.e., s. II/9.

بَيْنَ/eyn şeklinde kullanılır ve sonu sakın okunur. (Irak lehçelerinde de bu şekilde kullanılmaktadır.)¹³⁴

Örnek:

بَيْتَ /beyt (ev) → بَيْتَيْنِ /beyteyn (iki ev)

قَلَمَ /kalem (kalem) → قَلَمَيْنِ /kelemeyn (iki kalem)

بِنْتَ /bint (kız) → بِنْتَيْنِ /binteyn (iki kız)

Fasih Arapçada harekeli iken telaffuz edilen ة/kapalı te, vakf/durma hâlinde telaffuz edilmez. Siirt Arapçasında ise müfred/tekil hâlinde hiç telaffuz edilmeyen ة/kapalı te tesniyelerde ortaya çıkar ve ت/t hâline dönüşür.

Örnek:

بَقَرَهَ /bakara (inek) → بَقَرَتَيْنِ /bakariteyn (iki inek)

مَرَهَ /mara (kadın) → مَرَتَيْنِ /martayn (iki kadın)

كَرَهَ /karra (kere,defa) → كَرَتَيْنِ /karteyn (iki kere)

3.8.3. Cem/ Çoğul İfadeler

Arapçada ikiden fazla varlığa delalet eden isme cemî'/çoğul denilmektedir. Çoğul isimler, sâlim/düzenli ve mükesser/düzensiz olmak üzere ikiye ayrılır.

3.8.3.1. Sâlim/Düzenli Çoğul İfadeler

Sâlim/düzenli çoğul, müfred/tekil sigasında herhangi bir değişiklik meydana gelmeden isimlerin sonlarına belirli ekler getirilerek yapılan çoğullardır. Fasih Arapçada sâlim/düzenli çoğul ekleri, müzekker/eril ve müennes/dişil sigalara göre farklı gelmektedir.

3.8.3.1.1. Müzekker Sâlim Çoğul/Eril Düzenli Çoğul

¹³⁴ Matar, a.g.e., s. 9.

Fasih Arapçada müzekker/eril ismin salim/düzenli çoğulu, ismin sonuna - cümledeki konumuna göre ref hâlinde ون /un, nasb ve cerr hâlinde ise ين/in getirilerek yapılır ve ن/n harfi daima fethâlıdır.¹³⁵

Siirt Arapçasında müzekker/eril isimlerin sâlim/düzenli çoğulu, ismin cümle içindeki konumu her ne olursa olsun sonuna ين/in harfleri getirilerek yapılmaktadır. Buradaki ن/n sesi daima sakın olmaktadır. Lehçede kullanılan sâlim/düzenli çoğullara şu kelimeler örnek olarak verilebilir.

Tablo 29. Müzekker Sâlim Çoğul/Eril Düzenli Çoğul

TÜRKÇE	LATİNCE	SİA	FASİH
Müslümanlar	<i>Mislimîn</i>	مِسْلِمِينَ	مسلمون/مسلمين
Öğretmenler	<i>Me'elmîn</i>	مَعْلَمِينَ	معلمون/معلمين
Müminler	<i>Mü'minîn</i>	مُؤْمِنِينَ	مؤمنون/مؤمنين
Aşıklar	<i>'Âşıkîn</i>	عَاشِقِينَ	عاشيقون/عاشيقين
Mühendisler	<i>Muhendisîn, imhendisîn</i>	مُهَنْدِسِينَ	مهندسون/مهندسين
Hazır olanlar	<i>Havrîn</i>	حَاوِرِينَ	حاضرون/حاضرين

3.8.3.1.2. Müennes sâlim çoğul/diştir düzenli çoğul

Fasih Arapçada müennes/diştir ismin salim/düzenli çoğulu ise ismin sonundaki ة /kapalı te harfinin atılarak yerine آت/ ât-êt eki getirmek suretiyle yapılır ve irabı ref hâlinde damme, nasb ve cer hâlinde kesra iledir.¹³⁶ Siirt Arapçasında müennes/diştir isimlerin sâlim/düzenli çoğulu, ismin cümle içindeki konumu her ne olursa olsun sakın olur.

¹³⁵ el-Galayinî, a.g.e., s. II/14.

¹³⁶ el-Galayinî, a.g.e., s. II/19.

Tablo 30. Müennes Sâlim Çoğul/Dişil Düzenli Çoğul

TÜRKÇE	LATİNCE	SIIRT ARAPÇA	FASİH
Kızlar	<i>Benêt</i>	بَنَات	بنات
Öğretmenler	<i>Me'elmêt, im'elmêt</i>	مَعْلَمَات	معلمات
Müminler	<i>Mü'minêt</i>	مُؤْمِنَات	مؤمنات
Kelimeler	<i>Kilmêt</i>	كِلِمَات	کلمات
Mühendisler	<i>Muhendisêt, imhendisêt</i>	مُهَنْدِسَات	مهندسات
Hikâyeler	<i>Ĥekkôyêt</i>	حَكَايَات	حکایات

3.8.3.2. Mükesser/Düzensiz Çoğul İfadeler

Harf ekleme, harf çıkarma veya harf değiştirme yoluyla müfred/tekil ismin yapısı bozularak yapılan çoğullara mükesser/düzensiz çoğul denilmektedir.¹³⁷ Siirt Arapçasında, Fasih Arapçada mükesser/düzensiz çoğul olarak kullanılan bazı vezinler ya aynen ya da değiştirilerek kullanılır. Bazı kalıplar ise oldukça değişiktir. Siirt Arapçasında mükesser/düzensiz çoğul kalıpları şu şekildedir:

Tablo 31. Mükesser/Düzensiz Çoğul İfadeler

Kalıp	Sia (Tekil)	Sia Çoğul)	Latin (Tekil)	Latin (çoğul)	Türkçe
فَعْلٌ	نَحْلُهُ	نَحْلٌ	<i>Nehlê(yé)</i>	<i>Neħel</i>	Arılar
	غَنَمَهُ	غَنَمٌ	<i>Ġenemé</i>	<i>Ġenem</i>	Koyunlar
فَعْلٌ	كِمَهُ	كِمَمٌ	<i>Kimmé</i>	<i>Kimem</i>	Takkeler
	جَجَّهُ	جَجَجٌ	<i>Ĥiccé</i>	<i>Ĥicec</i>	Bahaneler
فَعْلٌ	أَحْمَرُ	أَحْمَرٌ	<i>Aħmar</i>	<i>Ĥımor</i>	Kırmızılar
	أَصْفَرُ	أَصْفَرٌ	<i>Aşfar</i>	<i>Şıfor</i>	Sarılar
فُعَالٌ	أَوَاطُهُ	أَوَاطٌ	<i>Ôda</i>	<i>Uvať</i>	Odalar

¹³⁷ el-Galayinî, a.g.e., s. II/25-26.

فَعَالٌ	شَابٌ	شَبَابٌ	Şeb	Şebêb	Gençler
	حَمَامَه	حَمَامٌ	Ĥememé	Ĥemêb	Güvercinler
فِعَالٌ	حِيطٌ	حِيطَانٌ	Ĥeyt	Ĥiṭan	Duvarlar
	جِيرَانٌ	جِيرَانٌ	Cîrân	Cîrân	Komşular
فِعَالٌ	حَاكِمٌ	حَكَّامٌ	Ĥêkém	Ĥikkêb	Hakimler
	وَبَّانَه	وَبَّانٌ	Vibbéné	Vibbên	Sinekler
فَعَاعِلٌ	زَنْبُورٌ	زَنْبِيرٌ	Zanbôr	Zanabîr	Eşek arıları
	سِكِّينٌ	سَكَاكِينٌ	Sikkîn	Sekêkîn	Bıçaklar
فَعَائِلٌ	دَقِيقَه	دَقَائِقٌ	Daqîqa	Daqâyôq	Dakikalar
	فَطِيرَه	فَطَائِرٌ	Faṭîra	Faṭayôr	Yufkalar
فَعَالِي	كِرْسِي	كِرَاسِي	Kirsi	Kerêsi	Kürsüler
	سِلْكِي	سَلَاكِي	Silgi	Selêgi	Silgiler
فَعَالَه	صَبِيَه	صَبَايَه	Şabiye	Şabâyé	Genç kızlar
	حَبْلِي	حَبَالَه	Ĥiblê	ḥebêlê	Hamileler
أَفْعَالٌ	سَجَرَه	أَشْجَارٌ	Sicara	Ascâr	Ağaçlar
	مَطَرٌ	أَمْطَارٌ	Maṭar	Amṭâr	Yağmurlar
إِفْعَالٌ	رَجُلٌ	إِرْجَالٌ	Racol	Îrcêl	Erkekler
	كَلْبٌ	إِكْلَابٌ	Kelb	İklêb	Köpekler
إِفْعُولٌ	كَرْمٌ	إِكْرُومٌ	Karm	İkrûm	Bağlar
	شَهْرٌ	إِشْهُورٌ	Şahar	Işhôr	Aylar
إِفْعُولَه	قَلَمٌ	إِقْلُومَه	Qalem	İqlûmé	Kalemler
	قَبْرِ	إِقْبُورَه	Qabor	Iqbûré	Kabirler
أَفْعِيلٌ	سَنَه	إِسْنِينٌ	Sené	İsnîn	Seneler
	إِحْمَارٌ	إِحْمِيرٌ	Iḥmâr	İḥmîr	Eşekler
فَعَاعِلٌ	مَكْتَبٌ	مَكَاتِبٌ	Mekteb	Mekêtéb	Okullar
	مَسْجِدٌ	مَسَاجِدٌ	Mescéd	Mesécéd	Mescidler
فَعَاعِلٌ	مَسْبَحَه	مَسَابِيحٌ	Mesbeḥe	Mesébîḥ	Tesbihler
	مِفْتَاحٌ	مَفَاتِيحٌ	miftêḥ	Mefêtiḥ	Anahtarlar

3.8.3.3. Müfred/tekil bazı müennes/dişil isimlerden çoğul isimler oluşturma

Fasih Arapçada müfred/tekil olarak kullanılan bazı müennes/dişil isimlerin sonunda bulunan te'nis/dişilik alameti atılarak çoğulları elde edilir. Siirt Arapçasında da aynı işlem mevcuttur.

Ör:

فَارَ/fârâ (fare) → فَارَ/fâr (fareler)

بَقَرَه/bağara (inek) → بَقَر/bağar (inekler)

حَجَرَه/hacara (taş) → حَجَر/hacar (taşlar)

سَمَكَه/semeké(balık) → سَمَك/semek (balıklar)

هَمَمَه/hemémé (güvercin) → هَمَم/hemém (güvercinler)

بَصَلَه/başalé (soğan) → بَصَل/başal (soğanlar)

3.8.4. Türkçe ve Başka Dillerden Lehçeye Geçmiş Kelimelerin Çoğulları

Siirt Arapçasına, Türkçe başta olmak üzere başka dillerden geçen kelimeler eril ve dişil olarak algılandığı gibi çeşitli çoğul formlarına da girmiştir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Türkçe veya diğer dillerden geçmiş cansız nesne isimlerinin çoğulu, genelde آت/ât-êt çoğul eki ile yapılmaktadır.

Ör:

fabrikâ → fabriğât (fabrikalar)

bağçe → baęçêt (bahçeler)

çantâ → çantât (çantalar)

mâşâ → mâşât (masalar)

2. Türkçe veya diğer diller kökenli canlı varlıklara ait isimlerde ise genellikle cinsiyet faktörü gözetilmektedir,

Ör:

doḡtôr → *doḡtôrîn* (doktorlar)

zengîn → *zengînîn* (zenginler)

hemşire → *hemşirêt* (hemşireler)

ebe → *ebevêt* (ebeler)

Bu isimlerin çoğulu, *آت/ât-êt* çoğul eki ile yapıldığı zaman kelime “a”, “e” ile bitiyor ise bu iki harf atılır. Bazen de araya “vav” veya “ya” kaynaştırma harfî olarak gelir.

Örnek:

pârâ → *pârât* (paralar)

manto → *mantovat* (mantolar)

teḡteyê → *teḡteyet* (tahtalar)

çêriyê → *çêriyêt* (çarşafılar)

3. Türkçe veya diğêr diller kökenli ve sonu -cî, -ci eki ile biten kelimeler genellikle -yé eki alarak çoğul yapılmaktadır.

Ör:

işçî → *işçîyé* (işçiler)

ta'mircî → *ta'mircîyé* (tamirciler)

bekçî → *bekçîyé** (bekçiler)

ôrencî → *ôrenciyê* (öğrenciler)

4. Türkçe veya diğêr diller kökenli ve sonu -sız, -siz eki ile biten kelimeler genellikle -in eki alarak çoğul yapılmaktadır.¹³⁸

Ör:

* *Bekêçî* şeklinde de kullanılır

¹³⁸ Görgin, a.g.e., s. 75.

şerefsiz → *şerefsizzîn* (şerefsizler)

nêmuşsiz → *nêmuşsizzîn* (namussuzlar)

îmensiz → *îmensizzîn* (imansızlar)

edepsiz → *edepsizzîn* (edepsizler)

5. Türkçe veya diğer diller kökenli ve sonu “-li” eki ile biten kelimeler “-yé” eki alarak çoğul yapılmaktadır.

Ör:

haklı → *haklıyé* (haklı olanlar)

şanslı → *şansliyé* (şanslılar)

şerefli → *şerefliyé* (şerefliiler)

terbiyeli → *terbiyeliyé* (terbiyeli kişiler)

6. Türkçe veya diğer diller kökenli bazı kelimeler bazen de mükesser/düzensiz çoğul kalıbıyla çoğul yapılmaktadır.

Ör:

oda → *uvad* (odalar)

çakmak → *çakamôk* (çakmaklar)

silgi → *selêgi* (silgiler)

taksi → *takâsi* (taksiler)

3.9. İSM-İ MEVSUL/İLGİ ZAMİRİ

İsm-i mevsul/ilgi zamiri, Türkçedeki ilgi zamiri yerine kullanılan, anlamı kendisinden sonra gelen cümle ile açıklanan ve bu cümleyi başka bir cümleye bağlayan isimdir. İsm-i mevsuller tek başlarına anlamları olmadığı hâlde, cümlede ilişki hâlinde bulunduğu kelimelerin dil bilgisel rollerine (fâil, meful vs.) uygun olarak değişik anlamsal katkıda bulunur.

İsm-i mevsuller çekimlenebilirlik yönünden iki grupta ele alınabilir:

1. Çekimsiz İsm-i Mevsuller:

a. مَنْ : Akıl sahibi varlıklar için kullanılır. Tekil-ikil-çoğul, eril-dişil formlar için aynı şekilde kullanılır. “-ki, - o kimse ki, -en/-an” şeklinde tercüme edilebilir.

Ör:

جاء مَنْ كَتَبَ (o kişi ki yazdı, geldi. → yazan kişi geldi.)

b. مَا : Akılsız varlıklar, nesneler için kullanılır. Tekil-ikil-çoğul, eril-dişil formlar için aynı şekilde kullanılır. “-ki o şey; - o şey ki; -en/-an; -deki /-daki” şeklinde tercüme edilebilir.

Ör:

إقرأ ما كُتِبَ (o şey ki yazdın, oku. → yazdığını oku.)

c. أَيُّ : Akıl sahibi veya akılsız varlıklar için ortak olarak kullanılır. Tekil-ikil-çoğul, eril-dişil formlar için aynı şekilde kullanılır. “-ki o kimse; - o kimse ki; -en / -an; -ki o şey; - o şey ki; -en/-an; -deki /-daki” şeklinde tercüme edilebilir.

Ör:

أَيُّ هُوَ مُجْتَهِدٌ يَكْسِبُ (çalışan kazanır.)

2. Çekimli İsm-i Mevsuller:

Aşağıda gösterildiği gibi nicelik ve cinsiyet yönünden çekimlenebilen ism-i mevsullerdir.¹³⁹

	Müfred / Tekil	Müsenna / İkil	Cem' / Çoğul
Müzekker / Eril	الَّذِي	الَّذَانِ	الَّذِينَ
Müennes / Dişil	الَّتِي	الَّتَانِ	الَّلَّوَاتِي
Anlam	-ki o, -ki onu	-ki o ikisi	-ki onlar, -ki onları

Ör: جاء الَّذِي كَتَبَ (o kişi ki yazdı, geldi. → yazan kişi geldi.)

¹³⁹ el-Galayinî, a.g.e. s. I/135-143; Faruk Kadri Timurtaş, *Osmanlı Türkçesi Grameri*, 8.b, İstanbul: Alfa BasımYayım Dağıtım, 1997, s. 241-242; Türk, a.g.e., s.75; Yılmaz, a.g.e., s.68-70., Çörtü, a.g.e., s. 76.

Siirt Arapçasında bu üç ism-i mevsul mevcut olup çok yönlü kullanılırlar. Bunlar:

1. $\text{لَه}/\text{lé}$:¹⁴⁰ Fasih Arapçadaki “الذي” ve türevleri ile diğer ism-i mevsullerin yerine kullanılır. Akıl sahibi veya akılsız varlıklar için ortak olarak kullanılır. Tekil-ikil-çoğul, eril-dişil formlar için aynı şekilde kullanılır. “- ki o kimse; - o kimse ki; -en, -an; -ki o şey; - o şey ki; -deki, -daki” şeklinde tercüme edilebilir. Yukarıdaki örneklerin herbirinin yerine konulabilir. Bazı Arap lehçelerinde ise “اللى” tıpkı $\text{لَه}/\text{le}$ gibi akıl sahibi veya akılsız varlıklar için tekil-ikil-çoğul, eril-dişil formlarda aynı şekilde kullanılır.¹⁴¹

$\text{لَه}/\text{lé}$, ism-i mevsul olarak kullanıldığı gibi ism-i fâil/etken ortaç ve ism-i meful/dolaylı tümleç oluşturmakta da kullanılır.

a. İsm-i fâil/etken ortaç: Lehçede belirsiz mazi fiilin başına, $\text{لَه}/\text{lé}$ getirilerek ism-i fâil/etken ortaç oluşturulabilir.

Yani (ism-i mevsul + mazi/ belirsiz geçmiş zaman) → [لَه + ك (قد) + فَعْل]

Ör:

$\text{لَه}/\text{lé}$ *kıştabar* (sabreden, sabırlı)

$\text{لَه}/\text{lé}$ *kil harab* (kaçan)

$\text{لَه}/\text{lé}$ *kil hebb*: (seven)

b. İsm-i meful/dolaylı tümleç: Lehçede meçhul fiilin yerine kullanılan اِنْفِعَال /*İnfîâl* kalıbının başına; genel olarak pekiştirme edatı olarak kullanılan ve belirsiz mazi fiil kalıbında bulunan ك (قد) ile ism-i mevsullerin yerine kullanılan $\text{لَه}/\text{lé}$ (o, onlar ki, -en, -an) getirilerek elde edilebilir.

Ör:

$\text{لَه}/\text{lé}$ *k'inhebb* (sevilen)

$\text{لَه}/\text{lé}$ *k'inêtel* (öldürülen, maktul)

$\text{لَه}/\text{lé}$ *k'inhesed* (kıskanılan)

¹⁴⁰ şeklinde yazılabildiği gibi üstteki şekilde yazımı tercih edilmiştir. İmalesiz de kullanılır.

¹⁴¹ Dayf, a.g.e., s. 80-82.

2. مَنْ/min : Fasih Arapçadaki مَنْ/men ile aynı işlev için kullanılır. Tekil-ikil-çoğul, eril-dişil formlar için de aynı şekilde kullanılır.

Ör:

مَنْ يَرِيدُ هَذَا يُرَوِّحُ /min yîrîd he 'yrôh (isteyen gitsin.)

3. أَيُّ/eyyu edatının işlevini görür. أَيُّ/eyyu ve مَنْ/men birleşiminden meydana gelip akıllı ve akılsız varlıklar için kullanılır. Tekil-ikil-çoğul, eril-dişil formlar için aynı şekilde kullanılır.

Ör:

أَيُّمِنْ غَلَبَ أَبُو رَاحِ الْحَلَبِ /eymin ğeleb ebû râhi 'l- Heleb (galib gelenin babası Hâlep'e ulaştı, atı alan Üsküdar'ı geçti.)

3.10. İSM-İ TASĞİR

İsm-i tasğir; küçüklüğü, azlığı göstermek, sevgi göstermek veya küçümsemek için kullanılır. Fasih Arapçada başlıca iki kalıbı vardır; فُعَيْل/fu'eyl ve فُعَيْيْل/fu'ey'îl.¹⁴² Siirt Arapçasında bu kalıplar çok az kullanılmıştır.

Ör:

سُوق/sôk (çarşı, pazar) → سُوقَه/suveyka (pazarcık)

حَنَّة/cinné (bahçe) → حُنَيْنَة/ijneyné [cuneyne] (bahçecik)

حَيَّة/heyyé (yılan) → حَوِيَّة/huveyyé, ihveyyé (yılancık)

Bu anlamları vermek için genellikle diğer dillerden alınan veya lehçeye has olan sıfatlar kullanılmıştır.

Ör:

عَبْدَالْ/ebdél, بَيْوُكْ/peppûk, رِبْنْ/reben, مِسْكِينْ/miskin (zavallı)

غَرِيبَانْ/ġaribân (garip, zavallı)

¹⁴² Yılmaz, a.g.e., s. 176; Türk, a.g.e., s. 35.

بَه دَلِيلُ /bé delîl (kimsesiz)

عَنْوُنْ /ennûn (ufaklık)

طَفَّالُ /taffal (tıfil)

نَعْنُوكُ /ne'nûk (ufacık)

Bu isimler müennes/dişil varlıklar için kullanıldığında sonuna “e, é” harfleri eklenir.

Ör: عَنْوُنْ /ennûn → عَنْوُنَهْ /ennûné (küçük, ufaklık) [d]

عَبْدَالُ /'ebdêl → عَبْدَالَهْ /'ebdêlé (zavallı) [d]

مِسْكِينُ /miskîn → مِسْكِينَهْ /miskîné (zavallı) [d]

3.12. CER HARFLERİ

Fasih Arapçada ismin hâllerini ifade eden ve ismin başına gelerek sonunu cer eden (esre ile okutan) harflere, harf-i cer denilmektedir. Yirmiye yakın harf-i cer olup bazen birbirlerinin yerine de kullanılır.¹⁴³ Lehçede bunlardan en çok kullanılanlar şunlardır:

1. ب/b

a. Alet ve vasıta olma durumunu gösterir. “-e,-ı,-le, -ile” şeklinde tercüme edilir ve genellikle başında bir “i” sesi türer. (lehçede bu anlamıyla kullanımı nadir olup yerine فِي /fî harf-i cerri kullanılır.)

Ör:

عَبْدُ جَا إِبْ إِيْدُو وَ إِبْ إَجْرُو /cê ib idu û ib icrû ([kendi] eli ve ayağıyla geldi.)

b. yer ve zaman bildirir. “-leyin,-lerce” şeklinde tercüme edilir.

Ör:

جِيْتُ بِلَّيْلُ /citu bi'l-leyl (gece geldim.)

¹⁴³ Yılmaz, a.g.e., s. 47; Türk, a.g.e., s. 141; el-Galayinî, a.g.e., s. III/165.

قَمْتُ بِالنَّهَارِ / *qımtu bi 'nhâr* [bi 'n-nehar] (gündüz kalktım, uyandım.)

عَمَلْتُ بِالْأَسْنَيْنِ / *emeltu bi 'l-isnîn* (senelerce çalıştım.)

c. Karşılık manası verir. “-e *karşılık*” şeklinde tercüme edilir. Bu durumda genellikle başında “i” sesi türetilir.

Ör:

الْدَفْتَرِ إِبْكَمَه / *ed-deftar ib kemé* (bu defter kaç?)

إِبْكَمَه بَعْتَ الْبَيْتِ / *ibkemé bi't* [biht] *il-beyt* (evi kaç sattın?)

أَخَفْتُ الْعَرَبَةَ إِبْمِيتْ مَلْيُونِ / *eheftu 'l-'araba ib mît milyon* (Arabayı yüz milyona aldım.)

d. Yemin manasındadır.

Ör:

بِاللَّهِ مُوَأْسَاكِ / *billêh mo 'nsêkî* (Allah'a and olsun seni unutmayacağım.) [d]

2. *ile* ismin yönelme hâlini gösterir.”-e,-a” şeklinde tercüme edilir. Bazen telaffuzda mevcut olmakla beraber yazıda görülmez.

Ör:

رَحْتُ الْمَكْتَبِ / *rihtu 'l-mekdeb* [*ile 'l mekteb*] (okula gittim.)

Bununla beraber Siirt lehçesinde genellikle *إلى/ile* yerine *شَا/şê* kullanılır.

Ör:

دَعَيْتُ شَا اللَّه / *de'eytu şê Alla* (Allah'a dua ettim.)

عَطَيْتُ الْإِكْتَابَ شَا عَلِي / *aṭaytu 'l-iktêb şe 'Ali* (kitabı Ali'ye verdim.)

3. *fi*: En fazla kullanılan harf-i cerlerdendir.

a. Alet ve vasıta olma durumunu gösterir. “-e,-ı,-le, -ile” seklinde tercüme edilir. Fasih Arapçada bu anlamlar için kullanılan ب/b harf-i cerri yerine kullanılır.

Ör:

فَصَّيْتُ الطَّمَّاطِيسَ فِي السَّكِّينِ / *kaşşaytu 't-ṭamâṭîs fi 's-sikkîn* (domatesi bıçakla kestim.)

رَحْتُ فِي التَّكْسِيِّ / *rihtu fi 't-taksi* (taksi ile gittim.)

كَتَبْتُ فِي الْقَلَمِ / *ketebtu fi 'l-kalem* (kalemle yazdım.)

b. Zaman ve mekân zarfı manasındadır. “-de,-da” şeklinde tercüme edilir.

Ör:

أَنَا فِي الْبَيْتِ /ene fi 'l-beyt (evdeyim.)

إِنْتَ فِي قَلْبِي /inti fi kalbî (kalbimdesin.) [d]

c. Mevcut, vardır manasında kullanılır. Bu durumda genellikle cümle başında kullanılır. Arapçada kullanılan هُنَا/hune edatı yerine kullanılır. Eğer olumsuzluk edatı alırsa “yoktur.” manası verir.

Ör:

فِي عِنْدِي مِئَةُ كِتَابٍ /fi 'indî mit iktêb (yanımda yüz kitab var.)

فِي وَاحِدَةٍ تِسْوَ أَلْفٍ /fi vehdê tisve elf (biri var ki bin değer/ bine bedel.) [d]

مَا فِي أَرْضِهِ فِي الدُّنْيَا /mê fi ehed raħa fi êvi 'd-dinyé (bu dünyada rahatı olan kimse yok.)

4. /lam: Mülkiyet ve aidiyet bildirir. “-e aittir,-indir” şeklinde tercüme edilir. Fasih Arapçada /li şeklinde okunurken lehçede genellikle لِي/le, lê şeklinde ve uzatılarak telaffuz edilir. (bu bakımından ism- i mevsul olan ve “ki” anlamında kullanılan لِه/le ile karıştırılmamalıdır.)

Ör:

أَلِكْرَمُ أَوْ لِي خَالِي /el karm uvé le hêlî (bu bağ dayımıdır.)

أَلْخَوْصَةُ إِي لِي إِمِّي /el hoşa iyé le immî (bu yüzük annemindir.)

Ayrıca belirtme eki olarak kullanılan kişi zamirlerinden sonra iyelik zamirlerine bitiştiğinde, yani ikisinin arasında kaldığında başındaki “l”şeddelenir.

Ör:

أَك الْبَيْتَانِ أَوْلِنَا /âk il bistên uvé 'l linê (o bostan bizimdir.)

أَوَا الْفَرَسُ أَوْ لِكُنْ /êve 'l faras uvé 'l liken (bu at sizindir.)

أَوَى الْقُنْدَرَةُ إِي لِي /êvi 'l kundara iyé 'l lî (bu ayakkabı benimdir.)

4. عَلَى/ele :

a. Üzerindelik bildirir. “...*üzerinde*, -e, -de “ şeklinde tercüme edilir. Siirt lehçesinde bu harf tam olarak telaffuz edildiği gibi, Bağdat, Filistin, Suriye, Kahire vb. Lehçelerinde de görülebileceği şekilde, sonundaki “e” sesi bazen düşer. Bazen de-şemsî bir harfe uğradığında- “l” sesi bitiştiği sese dönüşür.

Ör:

إِنْتِ عَزِيزَةٌ عَلَى قَلْبِي / *inti ‘azizé ‘ele qalbî* (gönlümde çok yüce bir yerin var.) [d]

أَلَى عَيْنِ وَأُ عَالِرَاسْ / *ale ‘eyn û ‘ar râs* (başım, gözüm üstüne.)

الْقَدَحُ أَوْ عَلْ مَاصَا / *il kedeḥ uvé ‘el maṣa* (kadeh masanın üstünde.)

أَفَارِكْ أَوْ عَالِرَاسِي / *afarkî uvé ar râsî* (yerin başım üstünde, başım üzeri yerin var.)

[d]

ارْطَمَيْتُ - ارْتَمَيْتُ - عَالِطَرَقَانْ / *ırṭamaytu ‘et tırqân* (yollara düştüm.)

رِكِزْتُ عَالْحَصِيرْ / *rikiztu ‘el ḥeṣîr* (hasıra oturdum.)

b. “esnasında, ...er ermez” anlamında kullanılır.

Ör:

أَلَى مَا جَا بَقَى يَا كُلْ / *ale ma câ baqa yêkél* (gelir gelmez yemeye başladı.)

c. “rağmen” anlamında kullanılır.

ör:

أَلَى قَهْرُكْ مُو رُوْحْ / *ele qahrok mo roḥ* (inadına gitmeyeceğim.)

أَلَى لَهُ أَوْهْ فَفِيرْ / *ele le uvé faḥîr* (fakir olmasına rağmen.)

d. Aleyhinde olmayı ifade eder.

Ör:

دَعَا عَلَيَّوْ / *de‘ê ‘eleyu* (ona beddua etti.)

حَكَمْ عَلَيَّوْ / *ḥekem ‘eleyu* (aleyhinde hüküm verdi.)

5. *min*: Siirt lehçesinde bu harf tam olarak telaffuz edildiği gibi, şemsî bir harfe uğradığında “n” sesi bitiştiği sese dönüşebilmektedir. Anlam olarak:

a. Başlama bildirir. “-den, -den başlayarak” anlamlarını verir.

Ör:

أَخَفْتُ مَكْتُوبَ مِنْ فَاتَحَ / *eheftu mektub min Fêteh* (Fatih'ten mektup aldım.)

إِلْ بَغْجَهْ إِي مِنْ أُونَا هِيَّا الْبَحْرُ / *il beğçe iyé min ovné heyyê'l baħor* (bahçe buradan denize kadardır.)

b. cins bildirir. “-den” anlamını verir.

ör:

الْمَرَّأُوْدُ إِنَّهُ مِنْ فَوَّهْ / *el marâvôt inné min fivvâ* (bu küpeler gümüştedir.)

أَطَانِي أَسْوَارَهْ مِنْ وَهْبْ / *aṭanî esvêré min veheb* (bana altın[dan] bilezik verdi.)

اِشْتَرَيْتُ سِينِيَهْ مِ الصَّفْرِ / *iştaraytu sîniyé mi 'ş şıfor* (bakır[dan] bir sini aldım.)

c. Ayrılma bildirir. “-den, -den” anlamını verir. Bu şekilde “عَنْ/ ‘an” yerine kullanılır.

Ör:

رَحْتُ مِنْ اِسْتَانْبُولُ / *rıhtu min İstanbûl* (İstanbul'dan gittim, ayrıldım.)

6. ك/ *k*: Benzetme edatı olup, lehçede her zaman مَا/ *mê* ile birlikte كَمَا/ *keme* şeklinde kullanılır ve “...gibi” şeklinde tercüme edilir.

Ör:

أَلِي أَوْ كَمَا السَّبْعْ / *Ali uvé keme's sebe', [sebeħ]* (Ali aslan gibidir.)

إِنْتِ كَمَا الْقَمَرْ يَا حَبِيبَتِي / *inti keme 'l-ḳamar yê hebíbitî* (ey sevgilim, ay gibisin.) [d]

كَمَا لَهُ جَارَاحْ / *kemê le cê, rah!* (geldiği gibi gitti.)

Bununla birlikte benzetmek için yoğunlukla يَشْبَهْ/ *yişbe* (benziyor) fiili de cinsiyet ve sayıya uygun olarak kullanılır.

Ör:

إِيْدِكِ تَشْبَهْ الْحَرِيرْ / *idki tişbe 'l herîr* (elin ipek gibidir /benziyor.) [d]

عَيْنِيَا يَشْبَوْ عَيْنِي الْغَزَلَهْ / *eyneyê yişbev 'ayneyi 'l-ğezêlé* (gözleri ceylanın gözlerine benziyor.) [d]

كَرْمَنْ يَشْبَهْ الْجَنَّةْ / *karmén yişbe 'l-cinné* (bağları cennete benziyor.)

7. هَيَّ/heyte: Fasih Arapçadaki هَتَّةَ/hettê edatının lehçedeki telaffuz şeklidir ve aynı anlamı taşır. Sona erme bildirir ve “-e kadar, - e değin” şeklinde tercüme edilir.

Ör:

صَبْرُ هَيَّ شِفَّةِ الْقَبْرِ/şabor heyte şiffiti 'l-kabor (kabir eşiğine kadar sabır.)

هَيَّ الصَّبَاحِ مَا نِمْتُ/heyte 'ş-şabah mâ nimtu (sabaha kadar uyumadım.)

اِثْمَشَّ هَيَّ لَهُ تِلْحَقُ/itmeşş heyte le tilhak (yetişene kadar yürü.)

8. عَنْ/en: Lehçede nadiren ve genellikle dualarda kullanılır.

Ör:

اللَّهُ يَرْضَى عَنْكَ/Allâ yırza 'ennok (Allah senden razı olsun.)

إِلَيْكَ عَنِّي/fikk min 'ennî (beni bırak, düş yakamdan.) [Fasih Arapçada إِلَيْكَ عَنِّي şeklindeki kalıp ifadedir.]

3.13. BAĞLAÇLAR/ATIF HARFLERİ

Eş görevli ya da birbiriyle ilgili kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve hatta paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan, bunlar arasında anlam bağlantısı sağlayan ve cümle içerisinde-yerine göre- kilit görevi üstlenen en önemli gramer öğeleridir. Bazı bağlaçlar, bağladıkları öğelerden önce veya sonra tekrarlanarak kullanılır.¹⁴⁴

Arapçada bir kelime veya cümleyi başka bir kelime veya cümleye bağlayan edatlara atif harfleri/bağlaç adı verilir. Atif harfleri/bağlaç olarak: “و، ف، ثُمَّ، حَتَّى، أَوْ” imâ, w, f, tmm, hettî, aw kullanılmaktadır.¹⁴⁵ Siirt lehçesinde Fasih Arapçada kullanılan ve atif harfleri olarak da adlandırılan edatların yanı sıra Türkçe ve Farsçada var olan bazı bağlaçlarda da kullanıldığından, bunlar anlam ve kullanışlarıyla aşağıda gösterilmiştir:

¹⁴⁴ Korkmaz, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, s. 85; Vural, Böler, a.g.e., s. 257.

¹⁴⁵ M.Meral Çörtü, *Arapça'da Cümle Kuruluşu ve Tercüme Teknikleri*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1997, s. 230; Yılmaz, a.g.e., s. 209; Türk, a.g.e., s.157; el-Galayini, a.g.e., s. III/246.

1. *û* (ve): Mutlak atıf içindir; Sadece iki kelime veya cümleyi birbirine bağlamak için kullanılır. Türkçede; “ve, ile, dahi, ama, de, hem, yine” gibi manalara gelen, yerine göre virgül işaretiyle karşılanan atıf/bağlaç harfidir. Lehçede tıpkı Farsça ve Osmanlıcada olduğu gibi “û” şeklinde telaffuz edilir.¹⁴⁶

Ör:

جَا عَمْرُ وَ حَسَيْنُ / *cê 'Imar û Hiseyn* (Ömer ve Hüseyin geldi.)

كِلْ وَاحِدْ جَا وَ أَنْتِ مَا جِيتِي / *kil véhêd cê û inti mê cîti* (herkes geldi de sen gelmedin.)

[d]

الْأَدَبُ يَحْيِي الْقُلُوبَ وَ يَنْوِّرُ الْعُقُلَ / *il edeb yihyi 'l kalb û yinavvoru 'l- aqol* (edep kalbi ihya eder ve akli nurlandırır.)

2. *beed*, *beed minne* : Fasih Arapça ‘da *summe* yerine kullanılan atıf/bağlaç harfidir. Türkçede; “sonra, da, dahi, bununla beraber, bunun üzerine, üstelik, yine, gene, bir de” gibi manalara gelir.¹⁴⁷

Ör:

أَنْتِ بَعْدَ مِنَّا جَانِي / *intî; bee'd minne cêni* (önce sen, sonra canım.) [d]

3. *imme*: Lehçede iki şeyden birinin tayini ve belirlenmesi istendiği zaman kullanılır. Aynı zamanda Fasih Arapçada ki *em* işlevini de görür. Türkçede; “ya, veya, yahut, ya da, yoksa, .. da” gibi anlamlara gelir.¹⁴⁸

Ör:

نَايَمُ أَنْتِ إِمَّا حَايِسُ / *nêyém int immê hêyês* (uykuda mısın; yoksa uyanık mısın?)

4. *lê*: Türkçede; “değil, yok, olmadı, olmaz” manalarına gelir. Olumsuzluk edatı olarak kullanıldığı gibi, ikileme yapıldığı zaman “ne..., ..ne de” anlamlarına gelir.

Ör:

إِشْرَبِ الْجَائِ سَاخُنْ لَا بَارِدُ / *işrab i 'ç-çêy séhén lê bêréd* (çayı soğuk değil, sıcak iç.)

¹⁴⁶ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 311.

¹⁴⁷ Çörtü, a.g.e., s. 231.

¹⁴⁸ Çörtü, a.g.e., s. 232.

يَوْمٌ وَ لَا كِلْ يَوْمٌ /yovm û lê kil yovm (her gün değil, bir gün olsun.) [ne olacaksa olsun anlamında kullanılan deyim.]

الْغَرِيبُ مَا لَهُ أَحَدٌ لَا إِمٌّ وَ لَا أَبٌ /il ġerîb mē lu /lihu ehed. lê imm û lê ebb (garibin kimsesi yok. ne annesi ne de babası.)

مَا لَوْلَا لَيْلٌ وَ لَا إِهْأَارٌ /mē lu /lihu lê leyl û lê inhâr (ne gecesi ne de gündüzü var.)

5. فَكَّطٌ /lêkin, fakat: “fakat, ancak, lakin, ama, şu kadar var ki, ama, yalnız, gelgelelim” gibi manalara gelir.¹⁴⁹

رَحْتُ بَيْنَ فَكَّطٌ مَا أَرَانُو : rıhtu beytēn fakat mē araytu (evlerine gittim fakat onu görmedim.)

6. يَا /ye: İkileme ile lehçede tıpkı Türkçe ve Farsçada olduğu gibi; “ya, veya, yahut, ya da, yoksa, da.... da” anlamlarında kullanılır.¹⁵⁰

Ör:

يَا عَاشِقُ يَا مُحْتَاجٌ /yê ‘aşok, yê mihtêc (ya âşık ya muhtaç.) [çok seven, mecbur anlamında bir Siirt deyiimi.]

يَا دَاخِيَا يَا دَمُوتٌ /yê dehive yê demût (ya onu alacağım ya da öleceğim.) [d]

7. هَمْ /hem: İkileme ile lehçede tıpkı Türkçe ve Farsçada olduğu gibi: “ve, ile, dahi, de, hem...hem de, yine “ anlamlarında kullanılır.¹⁵¹

Ör:

هَمْ عَاقِلٌ وَ هَمْ مَجْنُونٌ /hem ‘âkôl û hem mecnûn (hem akıllı hem deli.)

8. كَرْجِي /gerçi: Lehçede tıpkı Türkçe ve Farsçada olduğu gibi “her ne kadar, ise de rağmen, ama, fakat” anlamlarında kullanılır.¹⁵²

Ör:

كَرْجِي أَنَا بِطْلَانٌ /gerçi enê bitlân (her ne kadar yorgunsam...)

9. چُونْكِ /çünki: Lehçede tıpkı Türkçe ve Farsçada olduğu gibi “-dığı/-eceği için, zira, böylece, mademki” anlamlarında kullanılır.¹⁵³

¹⁴⁹ Çörtü, a.g.e., s. 234

¹⁵⁰ F. Kadri Timurtaş, a.g.e., s.311; Veyis Değirmençay, *Farsçada Edatlar ve Bağlaçlar Sözlüğü*, İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2010, s. 603.

¹⁵¹ Timurtaş, a.g.e., s.311; Değirmençay, a.g.e., s. 574.

¹⁵² Timurtaş, a.g.e., s.312; Değirmençay, a.g.e., s. 490.

Ör:

عَفَيْتُ النَّاسَ كُلَّ جُونِكِي مَا أَنَا كِينْدَارُ /'afeytu'n-nês killen. çünkü mē enê kîndâr.
(insanların hepsini affettim. çünkü kindar değilim.)

10. أَمَا /Ama, İmme: Lehçede tıpkı Türkçe ve Farsçada olduğu gibi “fakat, ancak, lakin, yalnız” anlamlarında kullanılır.¹⁵⁴

Ör:

أُوْ جَلُوْ أَمَا أَوْ أَحْمَقُ /uve hilu ama /imme uve 'ahmak (tatlı biridir fakat ahmaktır.)

11. هَاشْ /hêş: “ henüz, daha, ...ken, hâlâ” gibi manalara gelir.

Ör:

هَاشْ مَا كُلْ عَقَلْتِ /hêş mē kil 'ıqlti (hâlâ akıllanmamışsın.) [d]

12. خَزِيرُ /hazir: “ keşke, ne olaydı” gibi manalara gelir. (huzir şeklinde de telaffuz edilir.)

Ör:

خَزِيرُ أَبِي كَا يُصِيرُ فِي الْحَيَاتِ /hazir ebî keysîr fil heyêt (keşke babam hayatta olsaydı.)

13. مَعَ /me'e: “ ile, ile beraber “ gibi manalara gelir. Me' ve meḥ şeklinde de telaffuz edilir.

Ör:

جِيَتْ عَائِشَهْ مَعَ إِخْتَا /cît 'Ayşe me'e/meḥ ihte (Ayşe kız kardeşiyle geldi.)

3.14. MASTAR

Mastar zamana bağlı olmaksızın bir durum ve olayı anlatan sözdür.¹⁵⁵ Siirt Arapçasında en fazla kullanılan kalıpları aşağıda gösterilmiştir.

1. فِعَالُهُ، اِفْعَالُهُ /fi'âle, if'âle: Genellikle bir sanat ve meslek ifade eden kalıplardır.

¹⁵³ Timurtaş, a.g.e., s.312; Değirmençay, a.g.e., s. 347.

¹⁵⁴ Timurtaş, a.g.e., s.312; Değirmençay, a.g.e., s. 107.

¹⁵⁵ el-Galayinî, a.g.e., s. I/168-184; Yılmaz, a.g.e., s.118.

Ör:

تِجَارَةٌ /*ticâra* (ticaret)

إِحْيَاةٌ /*ihyâta* (terzilik)

زِرَاعَةٌ /*zirâ'a* (ziraat)

عِبَادَةٌ /*'ibêdé* (ibadet)

إِحْسَارَةٌ /*iẖsârâ* (kaybetmek)

2. فَعْلَانُ /*fe'elên*: Genellikle hareket ve davranışları anlatan kalıplardır.

Ör:

دَوْرَانُ /*davaran* (dolaşmak)

غَيْرَانُ /*ğeyerên* (değişmek)

سَوَاكُنُ /*savakan* (sürmek araba v.b.)

حَرْدَانُ /*heredên* (küsmek)

عَوَارَانُ /*'avarân* (kör olmak)

3. فِعَالُهُ، فَعْلَالُهُ /*fe'êlé, fî'êlé*:

Ör:

نَزَاكَةٌ /*nezêké* (nezaket)

نَوَافَةٌ /*navafê* (temizlik)

حِيَانَةٌ /*hiyêné, ihyêné* (hiyanet)

عَوَافَةٌ /*evêfé* (sağlık, afiyet)

شَرَكَاءُ /*şereké* (ortaklık)

4. اِفْعُولٌ، اِفْعُولٌ /*fu'ûl, 'if'ûl*:

Ör:

نُزُولٌ /*nuzûl, inzûl* (inmek)

دُخُولٌ /*duhûl, idhûl* (girmek)

اِقْعُودُ /*ık'ûd* (oturmak)

اِجْنُونُ /icnûn (delirmek)

اِسْحُورُ /ishûr (sahur yapmak)

5. فَعَلَ /fe‘el, fe‘él: Mazi ü.t.k. ile aynı kalıptadır.

Ör:

اَفْرَحَ /farah (mutluluk, sevinç)

تَعَبَ /te‘eb (yorgunluk)

نَدِمَ /nedem (pişmanlık)

قَتَلَ /katél (vurmak, öldürmek)

حَمَلَ /hemél (taşımak)

6. فَعُلَ، فَعُولُ، فَعِيلُ /fe‘ul, fe‘ol, fe‘il:

Ör:

زَرَعَ /zaro‘, zaroḥ (ekmek)

كَفَرَ /kifor (küfür)

هَرَبَ /harob (kaçmak)

مَشَى /meşu (yürümek)

نَقَلَ /naḳol (taşımak)

7. فَعِلَ، فَعِلَ، فُعِلَ /fe‘l, fu‘l:

Ör:

حَرَبَ /ḥarb (harp)

وَرَبَ /varb (vurmak)

بَيْعَ /bey‘ (satmak)

نَوَمَ /novm (yatmak)

قَوَمَ /ḳovm (kalkmak)

8. فَعِلَ /fi‘l:

Ör:

كُوب/kivb (yalan)

شرب/şurb (içmek)

ركب/rikb (binmek)

فحك/fihk (gölmek)

ظلم/zılm (zulüm)

9. فَعِيل/fe‘il:

Ör:

عَجِّل/‘eccîl (acele etmek)

عَيَّب/‘eyyîb (ayıplamak)

عَمِّل/‘emmîl (çalıştırmak)

حَوَّل/ḥevvîl (değiştirmek, havale etmek)

مَدَّد/meddîd (uzanmak, uzatmak)

10. فِعْلُهُ/fi‘le: Bir kere oluş bildirdiği gibi mastar manası da vardır.

Ör:

هَرَبَ/ḥirbê (kaçmak)

شَبَطَ/şıbṭa (hırsızlık)

كَسَبَ/kisbê (kazanmak)

جَرَقَ/ḥırqa (içi yanmak)

فَرَقَ/fırqa (ayrılık)

Yukarıdaki örneklerin yanında kullanılan diğer mastarlar aşağıda verilmiştir:

رَوَّاح/ravaḥ (gidiş)

سَوَّى/sēviyé (yapmak)

غَارَى/ġēriyé (gayret)

حَامَى/ḥēmiyé (hamiyyet)

عَاوَن/‘ēvîn (yardım etmek)

نَاوِيلُ/nêvîl (aktarma)

عَاوِيلُ /'êvîl (güvenmek)

قَارِيشُ/kêrîş (bağırma)

عَبَّيَّة/'ebbiyé (doldurmak)

حَمَّيَّة/hemmiyé (kızıştırmak)

عَزَّيَّة /'ezziyé (taziye etmek)

دَاوِيَّة/dêviyé (tedavi etmek)

مِشْتَرَى/mıştarâ (satın almak)

اِسْتَحْبِرُ/istehbîr (sormak)¹⁵⁶

Bu örneklerin yanı sıra isimlerin sonuna “يَّة/iye, iyé” getirilerek elde edilen yapma masterlar¹⁵⁷ da kullanılmaktadır.

Ör:

اِنْسَانُ/insên (insan) → اِنْسَانِيَّة /insêniyé (insanlık, iyilik)

حَيَّوَانُ /heyvên (hayvan) → حَيَّوَانِيَّة /heyvêniyé (hayvanlık)

مَسْئُولُ/mes 'ul (sorumlu) → مَسْئُولِيَّة /mes 'uliyé (mes'uliyet)

اَهْمَقُ/ahmaq (ahmak) → اَهْمَقِيَّة /ahmaqatiyé (ahmaklık)

مَأْمُورُ/ma 'môr (memur) → مَأْمُورِيَّة /me 'mûriyé (memurluk)

3.15. FİİLLER¹⁵⁸

¹⁵⁶ Görgin, a.g.e., s. 28-157

¹⁵⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 18.

¹⁵⁸ Fiiller konusunda geniş bilgi için bkz. Emrullah İşler, “Arapça ve Türkçede Zamanlar-Karşıtsal Çözümleme-” *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları*, 2003, C.III., S.8, ss. 55-68; Mustafa el-Galayinî, *Camîu'd-durûsi'l- Arabiyye*, Beyrut,1966; Ahmed b.Ali b. Mes'ud, *Merahu'l-Ervah fi't-Tasrif* (el-Emsile, Bina, el-Maksud, el-İzzî ve Merah'tan oluşan Sarf Cümlesi içinde), İstanbul, 1917; Vecdi Akyüz, “*Arapçada Fiil Zamanları*”, İstanbul: İfav Yayınları, 1995.

Fiil, kendi başına anlam ifade eden, zaman ve kişiye bağlı olarak bir işi veya oluşu bildiren kelimedir. Arap dilinde fiiller zamanlarına göre mazi/geçmiş, muzari (geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman) ve emir fiiller olmak üzere üçe ayrılmaktadır.¹⁵⁹

Siirt Arapçasında, Arap diline has olan üç zaman da kullanılır. Bunlar, mazi/geçmiş, müzari/geniş, şimdi ve gelecek ile emir kipidir. Ancak tesniye/ikili fiil kalıbı kullanılmayarak onun yerine çoğul kalıbı kullanılmaktadır.¹⁶⁰

3.15.1. Mazi Fiil

Bir işin geçmiş zamanda olduğunu belirten fiillere mazi fiil denilmektedir. Mazi fiillerin Fasih Arapçada on dört, lehçede ise sekiz kipi bulunmaktadır. Lehçede, mazi fiillerin olumsuz fiilin başına ما/mê olumsuzluk edatları getirilerek yapılmaktadır. Siirt Arap diyalektindeki mazi fiil çekimleri, kısmen farklılıklar olsa da Suriye lehçesi mazi fiil çekimine oldukça yakındır. Mazinin gaib çoğul kiplerinde müzekker/eril, müennes/dişil ayrımı yoktur. İki durumda da müzekker/eril kip kullanılır. Muhatap sigalarında ise durum tam tersine işlemiştir. Tesniye ve çoğul kiplerinde hem müzekker/eril hem de müennes/dişil için müennes çoğul kipi kullanılır.¹⁶¹ Ayrıca Fasih Arapçada bulunmayan ilk harfin esreli olması, orta harfin “o” şeklinde telaffuz edilmesi gibi farkların yanı sıra son harfi daima sakın okunur.

3.15.1.1. Mazi/ “di”li (belirli) Geçmiş Zaman

Bu kip فعل/fe‘ele kalıbından oluşur ve işin geçmiş zamanda yapıldığını kesin olarak bildirir.

Tablo 32. Mazi/Belirli Geçmiş Zaman Fiil Çekimi¹⁶²

	TÜRKÇE	SİİRT ARAPÇASI		FASİH
		OKUNUŞ	ARAPÇASI	

¹⁵⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 71

¹⁶⁰ Çıkar, Timurtaş, *Siirt Yöresinde Kullanılan Arapçanın Temel Özellikleri*, s. 100-102; Görgin, a.g.e., s. 127-126.

¹⁶¹ Çıkar, Timurtaş, *Siirt Yöresinde Kullanılan Arapçanın Temel Özellikleri*, s.102.

¹⁶² Çıkar, Timurtaş, a.g.e., s.102.

MÜZEKKER (ERİL)	Gaip	O	Yazdı	<i>Uvé</i>	<i>Keteb</i>	كَتَبَ	أَوْ	كَتَبَ	هُوَ
		Onlar	Yazdılar	<i>İnné</i>	<i>Ketebu</i>	كَتَبُوا	إِنَّه	كَتَبُوا	هَم
	Muhatap	Sen	Yazdın	<i>İnt</i>	<i>Ketebt</i>	كَتَبْتَ	إِنَّتْ	كَتَبْتَ	أَنْتْ
		Siz	Yazdınız	<i>İntén</i>	<i>Ketebtén</i>	كَتَبْتُمْ	إِنَّتُمْ	كَتَبْتُمْ	أَنْتُمْ
	Mütekellim	Ben	Yazdım	<i>Ene</i>	<i>Ketebtu</i>	كَتَبْتُ	أَنَا	كَتَبْتُ	أَنَا
		Biz	Yazdık	<i>Nihné</i>	<i>Ketebnê</i>	كَتَبْنَا	نَحْنُ	كَتَبْنَا	نَحْنُ
MÜENNES (DİŞİL)	Gaip	O	Yazdı	<i>İyé</i>	<i>Ketebét</i>	كَتَبَتْ	إِئْ	كَتَبَتْ	هِيَ
		Onlar	Yazdılar	<i>İnné</i>	<i>Ketebu</i>	كَتَبُوا	إِنَّه	كَتَبُوا	هَن
	Muhatap	Sen	Yazdın	<i>İnti</i>	<i>Ketebti</i>	كَتَبْتِ	إِنَّتِ	كَتَبْتِ	أَنْتِ
		Siz	Yazdınız	<i>İntén</i>	<i>Ketebtén</i>	كَتَبْتِ	إِنَّتُمْ	كَتَبْتِ	أَنْتُمْ
	Mütekellim	Ben	Yazdım	<i>Ene</i>	<i>Ketebtu</i>	كَتَبْتُ	أَنَا	كَتَبْتُ	أَنَا
		Biz	Yazdık	<i>Nihné</i>	<i>Ketebnê</i>	كَتَبْنَا	نَحْنُ	كَتَبْنَا	نَحْنُ

3.15.1.2. Mazi/ “Miş”li (belirsiz) Geçmiş Zaman

Bu kip “قد فعل” kalıbından oluşur. Bir iş veya oluşun içinde bulunulan andan önce gerçekleştiğini ifade eder.¹⁶³ Siirt Arapçasında ise “كَ فَعَلَ” kalıbından oluşur. Lehçede “كَ”, “قَد” işlevi görmektedir. Kamerî harflere bittiğinde “lam” harfi ile birlikte telaffuz edilir. Şemsî harfle başlayan kelimelerde ise vasledilerek telaffuz edilir. Örnek olarak Fasih Arapçada “قَد نَامَ” ibaresi “كِنْ نَمَ / *kin nê*”; “قَد كَتَبَ” ibaresi ise, “كِلْ كَتَبَ / *kil ketêb*” şeklinde ifade edilir.

Tablo 33. Mazi/Belirsiz Geçmiş Zaman Fiil Çekimi

		TÜRKÇE		SİİRT ARAPÇASI				FASİH	
				OKUNUŞ		ARAPÇASI			
DİŞİ MÜZEKKER (ERİL)	Gaip	O	Yazmış	<i>Uvé</i>	<i>Kil keteb</i>	كِلْ كَتَبَ	أَوْ	قَد كَتَبَ	هُوَ
		Onlar	Yazmışlar	<i>İnné</i>	<i>Kil ketebu</i>	كِلْ كَتَبُوا	إِنَّه	قَد كَتَبُوا	هَم
	Muhatap	Sen	Yazmışsın	<i>İnt</i>	<i>Kil ketebt</i>	كِلْ كَتَبْتَ	إِنَّتْ	قَد كَتَبْتَ	أَنْتْ
		Siz	Yazmışsınız	<i>İntén</i>	<i>Kil ketebtén</i>	كِلْ كَتَبْتُمْ	إِنَّتُمْ	قَد كَتَبْتُمْ	أَنْتُمْ
	Mütekellim	Ben	Yazmışım	<i>Ene</i>	<i>Kil ketebtu</i>	كِلْ كَتَبْتُ	أَنَا	قَد كَتَبْتُ	أَنَا
		Biz	Yazmışız	<i>Nihné</i>	<i>Kil ketebnê</i>	كِلْ كَتَبْنَا	نَحْنُ	قَد كَتَبْنَا	نَحْنُ
	Gaip	O	Yazmış	<i>İyé</i>	<i>Kil ketebét</i>	كِلْ كَتَبَتْ	إِئْ	قَد كَتَبَتْ	هِيَ
		Onlar	Yazmışlar	<i>İnné</i>	<i>Kil ketebu</i>	كِلْ كَتَبُوا	إِنَّه	قَد كَتَبُوا	هَن

¹⁶³ Akyüz, a.g.e., s. 65; Emrullah İşler, “Arapça ve Türkçede Zamanlar-karşıtsal Çözümleme-” *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları*, 2003, C.III., S.8, s. 59

	Muhatap	Sen	Yazmışsın	<i>İnti</i>	<i>Kil ketehti</i>	كِلْ كَتَّبِتْ	إِنْتِ	قَد كَتَّبِتْ	أَنْتِ
		Siz	Yazmışsınız	<i>İntén</i>	<i>Kil ketehtén</i>	كِلْ كَتَّبَتْنِ	إِنْتَنْ	قَد كَتَّبَتْنِ	أَنْتَنْ
	Mütekellim	Ben	Yazmışım	<i>Ene</i>	<i>Kil ketehtu</i>	كِلْ كَتَّبْتُ	أَنَا	قَد كَتَّبْتُ	أَنَا
		Biz	Yazmışız	<i>Nihné</i>	<i>Kil ketehtné</i>	كِلْ كَتَّبْنَا	نَحْنُ	قَد كَتَّبْنَا	نَحْنُ

3.15.1.3. Mazi/Uzak Geçmiş Zaman

Bu kip “كان قد فعل” kalıbından oluşur. Bir iş veya oluşun uzak geçmişte olduğunu veya geçmişte olan iş veya oluşlardan birinin diğerinden önce gerçekleştiğini bildirir.¹⁶⁴ Siirt Arapçasında ise “كَأَ كِ فَعْلَ” kalıbından oluşur. Daha önce ifade edildiği gibi lehçede “كَ”, “قَد” işlevi görmektedir. “كَ/ké” ise “كان” yardımcı fiilinin lehçedeki telaffuz biçimidir.

Tablo 34. Mazi/Uzak Geçmiş Zaman Fiil Çekimi

		TÜRKÇE		SİİRT ARAPÇASI				FASİH	
				OKUNUŞ		ARAPÇASI			
MÜZEKKER (ERİL)	Gaip	O	Yazmıştı	<i>Uvé</i>	<i>Kê kil keteht</i>	كَأَ كِلْ كَتَّبِتْ	أَوْ	كَانَ قَد كَتَّبِتْ	هُوَ
		Onlar	Yazmıştılar	<i>İnné</i>	<i>Kê kil ketehtu</i>	كَأَ كِلْ كَتَّبُوْ	إِنَّهْ	كَانُوا قَد كَتَّبُوا	هَمْ
	Muhatap	Sen	Yazmıştın	<i>İnti</i>	<i>Kê kil ketehti</i>	كَأَ كِلْ كَتَّبِتْ	إِنْتِ	كَانْتَ قَد كَتَّبِتْ	أَنْتِ
		Siz	Yazmıştınız	<i>İntén</i>	<i>Kê kil ketehtén</i>	كَأَ كِلْ كَتَّبَتْنِ	إِنْتَنْ	كَانْتُمْ قَد كَتَّبْتُمْ	أَنْتَنْ
	Mütekellim	Ben	Yazmıştım	<i>Ene</i>	<i>Kê kil ketehtu</i>	كَأَ كِلْ كَتَّبْتُ	أَنَا	كَانْتُ قَد كَتَّبْتُ	أَنَا
		Biz	Yazmıştık	<i>Nihné</i>	<i>Kê kil ketehtné</i>	كَأَ كِلْ كَتَّبْنَا	نَحْنُ	كَانَا قَد كَتَّبْنَا	نَحْنُ
MÜENNES (DİŞİL)	Gaip	O	Yazmıştı	<i>İyé</i>	<i>Kê kil ketehté</i>	كَأَ كِلْ كَتَّبِتْ	إِيْ	كَانَتْ قَد كَتَّبِتْ	هِيْ
		Onlar	Yazmıştılar	<i>İnné</i>	<i>Kê kil ketehtu</i>	كَأَ كِلْ كَتَّبُوْ	إِنَّهْ	كَانْنَ قَد كَتَّبْنَ	هِنَّ
	Muhatap	Sen	Yazmıştın	<i>İnti</i>	<i>Kê kil ketehti</i>	كَأَ كِلْ كَتَّبِتْ	إِنْتِ	كَانْتَ قَد كَتَّبِتْ	أَنْتِ
		Siz	Yazmıştınız	<i>İntén</i>	<i>Kê kil ketehtén</i>	كَأَ كِلْ كَتَّبَتْنِ	إِنْتَنْ	كَانْتَنْ قَد كَتَّبَتْنِ	أَنْتَنْ
	Mütekellim	Ben	Yazmıştım	<i>Ene</i>	<i>Kê kil ketehtu</i>	كَأَ كِلْ كَتَّبْتُ	أَنَا	كَانْتُ قَد كَتَّبْتُ	أَنَا
		Biz	Yazmıştık	<i>Nihné</i>	<i>Kê kil ketehtné</i>	كَأَ كِلْ كَتَّبْنَا	نَحْنُ	كَانَا قَد كَتَّبْنَا	نَحْنُ

3.15.2. Muzari Fiil

Bir işin şimdiki zamanda, geniş zamanda veya gelecek zamanda gerçekleştiğini belirten fiillere muzari fiil denilmektedir.¹⁶⁵ Muzari fiil şimdiki, geniş ve gelecek anlamlarını, önüne birtakım harfler getirilmek suretiyle elde etmektedir. Muzari fiilin

¹⁶⁴ Akyüz, a.g.e., s. 72; İşler, a.g.m., s. 59.

¹⁶⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 74; İşler, a.g.m., s. 59.

başına getirilen yardımcı ifadeler Fasih Arapça ve lehçede farklılık arz etmektedir. Siirt Arapçasında muzari fiilin olumsuzu (nefiy) fiilin başına *mo/mô* olumsuzluk ekleri getirilerek yapılmaktadır.¹⁶⁶ Sonu daima *sakin* okunup ilk harfi Mısır, Suriye, Bağdat lehçeleri gibi esreli okunur ki bu olguya “*Teltele*” adı verilir.¹⁶⁷ Arap kabilelerinden Beni Hüzeyl¹⁶⁸, Temim¹⁶⁹, Behra¹⁷⁰ kabileleri de muzaraat harflerini kesreli telaffuz ederler.

Gelecek kipinde *sof* ve *sof* yerine *di* şeklinde başına ekleme yapılmaktadır. Olumsuz edat olan *la/lê* ise sadece olumsuz emirde (nehiy) kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra lehçede *ma/mê* muzari fiilin önünde, olumsuz emirde (nehiy) -özellikle dualarda- kullanılmaktadır. Müzaride gerek tesniyeler için olsun gerek müzekker/eril ve müennes/dişil çoğulları için olsun hep müzekker/eril kipi kullanılır.

3.15.2.1. Geniş zaman

Eylemin belirttiği işin her zaman yapıldığını, yapılmakta olduğunu, gelecekte de yapılacağını bildirir. Alışkanlıklar, tabiat olayları, gerçekler, yönetmelikler/kanunlar, atasözleri vb. ifade edilirken kullanılır.¹⁷¹

Fasih Arapçada muzari fiil, başına herhangi bir ek almadan yalın hâlde, geniş zaman anlamına sahiptir. Siirt Arapçasında da geniş zaman anlamı, muzari fiilin yalın hâlidir.

Tablo 35. Muzari/Geniş Zaman Fiil Çekimi

		TÜRKÇE		SİİRT ARAPÇASI				FASİH	
				OKUNUŞ		ARAPÇASI			
MÜZEKKER (ERİL)	Gaip	O	Yazar	<i>Uvé</i>	<i>yiktéb</i>	يَكْتَبُ	أَوْ	يكتب	هو
		Onlar	Yazarlar	<i>İnné</i>	<i>Yiktibû</i>	يَكْتُبُو	إِنَّه	يكتبون	هم
	Muhatap	Sen	Yazarsın	<i>İnt</i>	<i>Tiktéb</i>	تَكْتُبُ	إِنْتْ	تكتب	أَنْتْ
		Siz	Yazarsınız	<i>İntén</i>	<i>tiktibû</i>	تَكْتُبُو	إِنْتَنْ	تكتبون	أَنْتُمْ

¹⁶⁶ Bağdat lehçesinde de aynı kullanım mevcuttur. el-Kaysî, a.g.e., s. 45.

¹⁶⁷ Bkz. Paşa, a.g.e., s. 86; Dayf, a.g.e., s. 27; el-Kaysî, a.g.e., s. 34.

¹⁶⁸ İbrahim es-Samarraî, *fî 'l-Lehecâti 'l-Arabiyyeti 'l-Kadîme*, Beyrut: Daru'l-hadase, 1994, s. 24.

¹⁶⁹ es-Samarraî, a.g.e., s. 61.

¹⁷⁰ es-Samarraî, a.g.e., s. 82.

¹⁷¹ İşler, a.g.m., s. 59.

	Mütekellim	Ben	Yazarım	<i>Ene</i>	<i>Ektéb</i>	أَكْتُبُ	أَنَا	أَكْتُبُ	أَنَا
		Biz	Yazarız	<i>Nihné</i>	<i>Niktéb</i>	نَكْتُبُ	نَحْنُ	نَكْتُبُ	نَحْنُ
MÜENNES (DİŞİL)	Gaip	O	Yazar	<i>İyé</i>	<i>Tiktéb</i>	يَكْتُبُ	إِي	نَكْتُبُ	هِي
		Onlar	Yazarlar	<i>İnné</i>	<i>Yiktibû</i>	يَكْتُبُوا	إِنَّه	يَكْتُبِينَ	هَن
	Muhatap	Sen	Yazarsın	<i>İnti</i>	<i>Tiktibî</i>	يَكْتُبِي	إِنْتِ	تَكْتُبِينَ	أَنْتِ
		Siz	Yazarsınız	<i>İntén</i>	<i>Tiktibû</i>	يَكْتُبُوا	إِنْتُنَّ	تَكْتُبِينَ	أَنْتُنَّ
	Mütekellim	Ben	Yazarım	<i>Ene</i>	<i>Ektéb</i>	أَكْتُبُ	أَنَا	أَكْتُبُ	أَنَا
		Biz	Yazarız	<i>Nihné</i>	<i>Niktéb</i>	نَكْتُبُ	نَحْنُ	نَكْتُبُ	نَحْنُ

3.15.2.2. Şimdiki Zaman

Eylemin belirttiği iş ve oluşun içinde bulunduğumuz zamanda gerçekleştiğini bildirir.¹⁷² *يفعل* kalıbından oluşan şimdiki zaman Arapçada muzari olarak adlandırılır. Bu kip, Türkçedeki şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zamanı karşılar.

Fasih Arapçada muzari fiil, başına herhangi bir ek almadan yardımcı zaman ifadeleriyle yalın hâlde şimdiki zaman anlamına sahiptir. Siirt Arapçasında da şimdiki zaman anlamı, muzari fiilin yalın hâlidir.

Tablo 36. Muzari/Şimdiki Zaman Fiil Çekimi

		TÜRKÇE		SİİRT ARAPÇASI				FASİH	
				OKUNUŞ		ARAPÇASI			
MÜZEKKER (ERİL)	Gaip	O	Yazıyor	<i>Uvé</i>	<i>yiktéb</i>	يَكْتُبُ	أَوْ	يَكْتُبُ	هُوَ
		Onlar	Yazıyorlar	<i>İnné</i>	<i>Yiktibû</i>	يَكْتُبُوا	إِنَّه	يَكْتُبُونَ	هَم
	Muhatap	Sen	Yazıyorsun	<i>İnt</i>	<i>Tiktéb</i>	يَكْتُبُ	إِنْتِ	تَكْتُبُ	أَنْتِ
		Siz	Yazıyorsunuz	<i>İntén</i>	<i>tiktibû</i>	يَكْتُبُوا	إِنْتُنَّ	تَكْتُبُونَ	أَنْتُمْ
	Mütekellim	Ben	Yazıyorum	<i>Ene</i>	<i>Ektéb</i>	أَكْتُبُ	أَنَا	أَكْتُبُ	أَنَا
		Biz	Yazıyoruz	<i>Nihné</i>	<i>Niktéb</i>	يَكْتُبُ	نَحْنُ	نَكْتُبُ	نَحْنُ
MÜENNES (DİŞİL)	Gaip	O	Yazıyor	<i>İyé</i>	<i>Tiktéb</i>	يَكْتُبُ	إِي	تَكْتُبُ	هِي
		Onlar	Yazıyorlar	<i>İnné</i>	<i>Yiktibû</i>	يَكْتُبُوا	إِنَّه	يَكْتُبِينَ	هَن
	Muhatap	Sen	Yazıyorsun	<i>İnti</i>	<i>Tiktibî</i>	يَكْتُبِي	إِنْتِ	تَكْتُبِينَ	أَنْتِ
		Siz	Yazıyorsunuz	<i>İntén</i>	<i>Tiktibû</i>	يَكْتُبُوا	إِنْتُنَّ	تَكْتُبِينَ	أَنْتُنَّ
	Mütekellim	Ben	Yazıyorum	<i>Ene</i>	<i>Ektéb</i>	أَكْتُبُ	أَنَا	أَكْتُبُ	أَنَا
		Biz	Yazıyoruz	<i>Nihné</i>	<i>Niktéb</i>	يَكْتُبُ	نَحْنُ	نَكْتُبُ	نَحْنُ

¹⁷² İşler, a.g.m., s. 59.

3.15.2.3. Muzari/Geniş Zaman(Anlatma Hâli) Fiil Çekimi

Bir iş veya oluşun geçmişte tamamlandığı, tekrarlandığı ve bir süre devam ettiğini bildirir. Geçmişten geleceğe uzanmış geniş bir zaman kesitinde gerçekleşeceğini bildiren bir oluş ve kılışı, geçmiş zamana aktararak bildiren kiptir.¹⁷³ Bu kip “كان يفعل” kalıbından oluşur.¹⁷⁴ Siirt Arapçasında ise “كَانَ يَفْعَلُ” şeklinde kullanılır.

Tablo 37. Muzari/Geniş Zaman(Anlatma Hâli) Fiil Çekimi

		TÜRKÇE		SİİRT ARAPÇASI				FASİH	
				OKUNUŞ		ARAPÇASI			
MÜZEKKER (ERİL)	Gaip	O	Yazardı	<i>Uvé</i>	<i>Kê yiktéb</i>	كَانَ يَكْتُبُ	أَوْ	كان يكتب	هو
		Onlar	Yazarlardı	<i>İnné</i>	<i>Kê yiktibû</i>	كَانَ يَكْتُبُوا	إِنَّه	كانوا يكتبون	هم
	Muhatap	Sen	Yazardın	<i>İnt</i>	<i>Kê tiktéb</i>	كَانَ تَكْتُبُ	إِنَّتْ	كنت تكتب	أنت
		Siz	Yazardınız	<i>İntén</i>	<i>Kê tiktibû</i>	كَانَ تَكْتُبُوا	إِنَّتُنْ	كنتم تكتبون	أنتم
	Mütekellim	Ben	Yazardım	<i>Ene</i>	<i>Kê ektéb</i>	كَانَ أَكْتُبُ	أَنَا	كنتت أكتب	أنا
		Biz	Yazardık	<i>Nihné</i>	<i>Kê niktéb</i>	كَانَ نَكْتُبُ	نَحْنُ	كنا نكتب	نحن
MÜENNES (DİŞİL)	Gaip	O	Yazardı	<i>İyé</i>	<i>Kê tiktéb</i>	كَانَ تَكْتُبُ	إِي	كانت تكتب	هی
		Onlar	Yazarlardı	<i>İnné</i>	<i>Kê yiktibû</i>	كَانَ يَكْتُبُوا	إِنَّه	كن يكتبن	هن
	Muhatap	Sen	Yazardın	<i>İnti</i>	<i>Kê tiktibi</i>	كَانَ تَكْتُبِي	إِنَّتْ	كنت تكتبين	أنتْ
		Siz	Yazardınız	<i>İntén</i>	<i>Kê tiktibû</i>	كَانَ تَكْتُبُوا	إِنَّتُنْ	كنتن تكتبين	أنتن
	Mütekellim	Ben	Yazardım	<i>Ene</i>	<i>Kê ektéb</i>	كَانَ أَكْتُبُ	أَنَا	كنت أكتب	أنا
		Biz	Yazardık	<i>Nihné</i>	<i>Kê niktéb</i>	كَانَ نَكْتُبُ	نَحْنُ	كنا نكتب	نحن

3.15.3. Gelecek zaman

Eylemin belirttiği işin içinde bulunulan zamandan sonra, yani gelecekte gerçekleşeceğini bildirir. Fasih Arapçada gelecek zaman anlamı, muzari fiilin başına *se/f* veya *sin* سوف/edatları getirilir.¹⁷⁵

Mısır, Şam, Ürdün’ün doğusu, Sudan, Mekke ve Yemen’in bazı bölgelerinde ise *b/b* harfi bu işlev için kullanılır. Örneğin: *se yel’ebu*, *se/f yel’ebu*

¹⁷³ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, 5.b, Ankara: TDK Yayınları, 2017. s. 653.

¹⁷⁴ Akyüz, a.g.e., s. 253; İşler, a.g.m., s. 59.

¹⁷⁵ Akyüz, a.g.e., s. 276; İşler, a.g.m., s. 62.

(oynayacak) yerine يَلْعَب/bi yel'ebu şeklinde kullanımda bulunurlar. Buradaki ب/b nın kadîm Arapların muzari fiile bitıştirdikleri بُوْدَى، بُوْدَى، بُوْدَى gibi yardımcı kelimelerin bir kısmı olduğuna şüphe yoktur. Bazı Beyrutluların بُوْدَى/beddî (istiyorum) şeklindeki telaffuzu “بُوْدَى” nin kısaltılmış şeklidir.¹⁷⁶ Tunus lehçesinde ise muzari fiilin başına بِيْش/biṣ harfleri bitiştirilir.¹⁷⁷ Irak lehçelerinde ise د/da veya د/de eklenir ki yardımcı edat olarak kullanılan قَاعَد kelimesinin bir kısmıdır. Bu kullanım Bağdat lehçesinde mevcut olup د/da يَلْعَب/Se yel'ebu, seṣfe yel'ebu (oynayacak) yerine د/da يَلْعَب/de yel'eb veya د/da يَلْعَب/de yel'eb (oynayacak) şeklinde kullanırlar.¹⁷⁸ Ayrıca Anadolu'da konuşulan Arap lehçelerinden Harran Arapçasında bu kalıp kullanılmaktadır.¹⁷⁹

Siirt lehçesinde Bağdat lehçesine uygun olarak kullanımda bulunulur. Muzari fiilin başına د/de eklenir. b.t.k. için، د/da يَلْعَب/de ektéb، د/da يَلْعَب/dektéb (yazacağım) kullanılır ve aradaki “e” sesi düşer. Diğer kiplerde ise د/de harfi د/ di şeklinde telaffuz edilir.

Tablo 38. Muzari/Gelecek Zamân Fiil Çekimi

		TÜRKÇE		SİİRT ARAPÇASI				FASİH	
				OKUNUŞ		ARAPÇASI			
MÜZEKKER (ERİL)	Gaip	O	Yazacak	<i>Uvé</i>	<i>Di yiktéb</i>	د يَكْتَبْ	أَوْ	سَيَكْتَبْ	هُوَ
		Onlar	Yazacaklar	<i>İnné</i>	<i>Di yiktibû</i>	د يَكْتَبُوْ	إِنَّهْ	سَيَكْتَبُوْنَ	هَمْ
	Muhatap	Sen	Yazacaksın	<i>İnt</i>	<i>Di tiktéb</i>	د يَكْتَبْ	إِنْتْ	سَيَكْتَبْ	أَنْتْ
		Siz	Yazacaksınız	<i>İntén</i>	<i>Di tiktibû</i>	د يَكْتَبُوْ	إِنْتَنْ	سَيَكْتَبُوْنَ	أَنْتَمْ
	Mütekkellim	Ben	Yazacağım	<i>Ene</i>	<i>De ektéb</i>	دَ أَكْتَبْ	أَنَا	سَأَكْتَبْ	أَنَا
		Biz	Yazacağız	<i>Nihné</i>	<i>Di niktéb</i>	د يَكْتَبْ	نَحْنْ	سَيَكْتَبْ	نَحْنْ
MÜENNES (DİŞİL)	Gaip	O	Yazacak	<i>İyé</i>	<i>Di tiktéb</i>	د يَكْتَبْ	إِيْ	سَيَكْتَبْ	هِيَ
		Onlar	Yazacaklar	<i>İnne</i>	<i>Di yiktibû</i>	د يَكْتَبُوْ	إِنَّهْ	سَيَكْتَبِيْنَ	هِنَّ
	Muhatap	Sen	Yazacaksın	<i>İnti</i>	<i>Di tiktibi</i>	د يَكْتَبِيْ	إِنْتْ	سَيَكْتَبِيْنَ	أَنْتْ
		Siz	Yazacaksınız	<i>İntén</i>	<i>Di tiktibû</i>	د يَكْتَبُوْ	إِنْتَنْ	سَيَكْتَبِيْنَ	أَنْتَنْ
	Mütekkellim	Ben	Yazacağım	<i>Ene</i>	<i>De ektéb</i>	دَ أَكْتَبْ	أَنَا	سَأَكْتَبْ	أَنَا
		Biz	Yazacağız	<i>Nihné</i>	<i>Di niktéb</i>	د يَكْتَبْ	نَحْنْ	سَيَكْتَبْ	نَحْنْ

¹⁷⁶ Dayf, a.g.e., s. 28; Enis, a.g.e., s. 208; Zeydan, a.g.e., s.30.

¹⁷⁷ Çıkar, Timurtaş, Siirt Yöresinde Kullanılan Arapçanın Temel Özellikleri, s.103.

¹⁷⁸ Enis, a.g.e., s. 208.

¹⁷⁹ Abdulhakim Önel, “Harran’da Konuşulan Arapça Lehçe”, Türkiye’de Konuşulan Arap Dialektleri, Akdem Yayınları, ed. Yaşar Acat, İstanbul, 2018, s. 130.

3.15.3.1. Muzari/Gelecek Zaman (Anlatma Hâli, Gelecek Zamanın Hikâyesi)

Eylemin belirttiği iş ve olayın hikâye biçiminde anlatılmasını sağlar. Bu kip “كان” kalıbından oluşur.¹⁸⁰ Siirt Arapçasında ise “كا د يفعَل” şeklinde kullanılır.

Tablo 39. Muzari/Gelecek Zaman (Anlatma Hâli, Gelecek Zamanın Hikâyesi) Fiil Çekimi

		TÜRKÇE		SİİRT ARAPÇASI				FASİH	
				OKUNUŞ		ARAPÇASI			
MÜZEKKER (ERİL)	Gaip	O	Yazacaktı	<i>Uvé</i>	<i>Kê di yiktéb</i>	كا د يَكْتَبُ	أَوْ	كان سيكتب	هو
		Onlar	Yazacaktılar	<i>İnné</i>	<i>Kê di yiktibû</i>	كا د يَكْتَبُو	إِنَّه	كانوا سيكتبون	هم
	Muhatap	Sen	Yazacaktın	<i>İnt</i>	<i>Kê di tiktéb</i>	كا د يَكْتَبُ	إِنْت	كنت سيكتب	أنت
		Siz	Yazacaktınız	<i>İntén</i>	<i>Kê di tiktibû</i>	كا د يَكْتَبُو	إِنْتَن	كنتم سيكتبون	أنتم
	Mütekellim	Ben	Yazacaktım	<i>Ene</i>	<i>Kê de ektéb</i>	كا د أَكْتَبُ	أَنَا	كنت سأكتب	أنا
		Biz	Yazacaktık	<i>Nihné</i>	<i>Kê di niktéb</i>	كا د يَكْتَبُ	نَحْنُ	كنا سيكتب	نحن
MÜENNES (DIŞIL)	Gaip	O	Yazacaktı	<i>İyé</i>	<i>Kê di tiktéb</i>	كا د يَكْتَبُ	إِي	كانت سيكتب	هي
		Onlar	Yazacaktılar	<i>İnne</i>	<i>Kê di yiktibû</i>	كا د يَكْتَبُو	إِنَّه	كن سيكتبين	هن
	Muhatap	Sen	Yazacaktın	<i>İnti</i>	<i>Kê di tiktibi</i>	كا د يَكْتَبِي	إِنْتِ	كنت سيكتبين	أنتِ
		Siz	Yazacaktınız	<i>İntén</i>	<i>Kê di tiktibû</i>	كا د يَكْتَبُو	إِنْتَن	كنتن سيكتبين	أنتن
	Mütekellim	Ben	Yazacaktım	<i>Ene</i>	<i>Kê de ektéb</i>	كا د أَكْتَبُ	أَنَا	كنت سأكتب	أنا
		Biz	Yazacaktık	<i>Nihné</i>	<i>Kê di niktéb</i>	كا د يَكْتَبُ	نَحْنُ	كنا سيكتب	نحن

3.15.4. Emir Fiili

Emir fiili, bir işin yapılmasını veya yapılmamasını istediğimiz fiil kipidir.¹⁸¹ Arapçada emir fiiller olumlu ve olumsuz olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Siirt Arapçasında emir fiil çekiminde, tıpkı müzaride olduğu gibi çoğul kipinde müzekker/eril ve müennes/dışil ayrımı yoktur. Hepsinde müzekker/eril kipi kullanılır.

3.15.4.1. Emr-i Hâzır

Muhatap kişiden bir işin yapılmasını istediğimiz emir kipidir. Fasih Arapçada, emir kipleri fiillerin muzari sigalarından yapılır. İlk olarak muzari fiilinin başındaki muzâraat harfi atılır. Daha sonra kalan ilk harf cezimli ise harfi okuyabilmek için fiilin başına ʾ/hemze getirilir. Son olarak fiilin son harfi meczûm yapılır. Fiilin başına

¹⁸⁰ Akyüz, a.g.e., s. 283.

¹⁸¹ Yılmaz, a.g.e., s. 77.

getirilen hemzenin harekesi fiilin orta harfinin harekesine göre değişir. Orta harfin harekesi zamme ise hemze, zamme ile herekelenirken, fetha veya kesra ise hemze, kesra ile herekelenmektedir.¹⁸²

Tablo 40. Emr-i Hâzır Fiil Çekimi

		TÜRKÇE		SİİRT ARAPÇASI				FASİH	
				OKUNUŞ		ARAPÇASI			
Eril	Muhatap	Sen	Yaz	<i>İnt</i>	<i>İktib</i>	اَكْتُبْ	اَنْتَ	اَكْتُبْ	اَنْتَ
		Siz	Yaz	<i>İntén</i>	<i>iktibû</i>	اَكْتُبُوا	اَنْتُمْ	اَكْتُبُوا	اَنْتُمْ
Dişil	Muhatap	Sen	Yaz	<i>İnti</i>	<i>İktibî</i>	اَكْتُبِي	اَنْتِ	اَكْتُبِي	اَنْتِ
		Siz	Yazınız	<i>İntén</i>	<i>iktibû</i>	اَكْتُبُوا	اَنْتُنَّ	اَكْتُبْنَ	اَنْتُنَّ

3.15.4.2. Nehy-i Hâzır

Muhatap kişiden, bir işin yapılmamasını istediğimiz emir kipidir. Arapçada, muzari fiilin muhâtab sigalarının başına olumsuzluk için kullanılan لا /lâ edatı getirildikten sonra, fiilin son harfinin meczûma çevrilmesi ile yapılır.

Tablo 41. Nehy-i Hâzır Fiil Çekimi

		TÜRKÇE		SİİRT ARAPÇASI				FASİH	
				OKUNUŞ		ARAPÇASI			
Eril	Muhatap	Sen	Yazma	<i>İnt</i>	<i>Lê tiktéb</i>	لا تَكْتُبْ	اِنْثْ	لا تَكْتُبْ	اَنْتْ
		Siz	Yazmayın	<i>İntén</i>	<i>Lê tiktibû</i>	لا تَكْتُبُوا	اِئْنَنْ	لا تَكْتُبُوا	اَنْتُمْ
Dişil	Muhatap	Sen	Yazma	<i>İnti</i>	<i>Lê tiktibî</i>	لا تَكْتُبِي	اِنْتْ	لا تَكْتُبِي	اَنْتْ
		Siz	Yazmayın	<i>İntén</i>	<i>Lê tiktibû</i>	لا تَكْتُبُوا	اِئْنَنْ	لا تَكْتُبْنَ	اَنْتُنْ

3.15.4.4. Emr-i Gaib

Gaib kişiden bir işin yapılmasını istediğimiz emir kipidir. Fasih Arapçada, emir kipleri fiillerin muzari sigalarından yapılır. İlk olarak muzari fiilin başına ل /lam harfi getirilir. Daha sonra fiilin son harfi meczûm yapılır.¹⁸³ Siirt Arapçasında ise ilk olarak muzari fiilin başına ه /hê getirilir. Daha sonra fiilin son harfi meczûm yapılır.

¹⁸² Yılmaz, a.g.e., s. 77.

¹⁸³ Yılmaz, a.g.e., s. 78.

Tablo 42. Emr-i Gaib Fiil Çekimi

		TÜRKÇE		SİİRT ARAPÇASI				FASİH	
				OKUNUŞ		ARAPÇASI			
Eril	Gaip	O	Yazsın	<i>Uvé</i>	<i>He yiktéb</i>	هَآ يَكْتَبْ	أُو	ليكتب	هو
		Onlar	Yazsınlar	<i>İnné</i>	<i>He yiktibû</i>	هَآ يَكْتَبُو	إِنَّه	ليكتبوا	هم
Dişil	Gaip	O	Yazsın	<i>İyé</i>	<i>He tiktéb</i>	هَآ تَكْتَبْ	إِى	لتكتب	هى
		Onlar	Yazsınlar	<i>inné</i>	<i>He yiktibû</i>	هَآ يَكْتَبُو	إِنَّه	ليكتبن	هن

3.15.4.5. Nehy-i Gaib

Gaib kişiden, bir işin yapılmamasını istediğimiz emir kipidir. Fasih Arapçada, muzari fiilin gaib sigalarının başına olumsuzluk için kullanılan لا/lâ edatı getirildikten sonra, fiilin son harfinin meczûma çevrilmesi ile yapılır.¹⁸⁴ Siirt Arapçasında da aynı şekilde yapılır.

Tablo 43. Nehy-i Gaib Fiil Çekimi

		TÜRKÇE		SİİRT ARAPÇASI				FASİH	
				OKUNUŞ		ARAPÇASI			
Eril	Gaip	O	Yazmasın	<i>Uvé</i>	<i>Lê yiktéb</i>	لَا يَكْتَبْ	أُو	لا يكتب	هو
		Onlar	Yazmasınlar	<i>İnné</i>	<i>Lê yiktibû</i>	لَا يَكْتَبُو	إِنَّه	لا يكتبوا	هم
Dişil	Gaip	O	Yazmasın	<i>İyé</i>	<i>Lê tiktéb</i>	لَا تَكْتَبْ	إِى	لا تكتب	هى
		Onlar	Yazmasınlar	<i>inné</i>	<i>Lê yiktibû</i>	لَا يَكْتَبُو	إِنَّه	لا يكتبن	هن

3.15.5. Siirt Arapçasında Kullanılan Bazı Mazi ve Muzari Fiil Kalıpları

1. فَعَلْ يَفْعُلْ /fe'el-yif'ol

Ör:

قَمَشْ يَقْمَشْ /kamaş-yıkmoş (tutmak)

عَبْرْ يَعْْبُرْ /'abar-yı'bor (geçmek)

¹⁸⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 79.

2. فَعَلَ يَفْعُلُ /fe'el- yif'il

Ör:

عَطَى يَعْطِي /'ata-yı'ti (vermek)

بَكَى يَبْكِي /beké-yibki (ağlamak)

3. فَعَلَ يَفْعُلُ /fe'el-yif'él

Ör:

كَتَبَ يَكْتُبُ /keteb-yiktéb (yazmak)

شَكَرَ يَشْكُرُ /şeker-yışkér (şükretmek)

4. فَعَلَ يَفْعُلُ /fi'él-yif'él

Ör:

كَوَبَ يَكْوِبُ /kivéb-yikvéb (yalan söylemek)

سَمِعَ يَسْمَعُ /sime'-yısme' [siméh - yisméh] (duymak)

5. فَعَلَ يَفْعُلُ /fi'ol-yif'al

Ör:

بَطَلَ يَبْطُلُ /bıtol-yıbıtal (yorulmak)

خَسِرَ يَخْسِرُ /hısor-yıhsar (yenilmek)

6. فَعَلَ يَفْعُلُ /fe''ol-yife''ol

فَرَّحَ يَفْرُحُ /farroh-yıfarroh (ferahlandırmak)

قَسَمَ يَقْسُمُ /kassom-yıkassom (dağıtmak)

7. فَعَلَ يَفْعُلُ /fe''el-yife''el

Ör:

حَسَبَ يَحْسَبُ /hesséb-yıhesseb (sanmak)

عَلَّمَ يَعْلَمُ /'allém-yi'ellém (öğretmek)

8. فَاعَلَ يَفَاعِلُ /fê'el- yifê'el

Ör:

يَقَاتِلُ قَاتِلٌ /kêtel-yîkêtel (çatışmak)

يُحَارِبُ حَارِبٌ /hârob-yîhârob (savaşmak)

9. يَتَفَعَّلُ يَتَفَعَّلُ /itfe 'el-yitfe 'el

Ör:

يَتَشَمَّسُ شَمْسٌ /itşemmés-yitşemmés (güneşlenmek)

يَتَفَتَّتْ تَفَتَّتْ /itfettét-yitfettét (parçalanmak)

10. يَتَفَاعَلُ يَتَفَاعَلُ /itfâ 'el-yitfâ 'el/ yitfâ 'ol

Ör:

يُتَحَارِبُ تَحَارِبٌ /ithârob-yithârob (savaşmak)

يُتَقَاتِلُ تَقَاتِلٌ /itkêtel-yitkêtel (çatışmak)

11. يَنْفَعِلُ يَنْفَعِلُ /infe 'el- yinfiôl

Ör:

يُنْكَسِرُ كَسْرٌ /inkasar-yinkisor (kırılmak)

يَنْتَشِرُ تَشَرُّ /intaşar-yıntışor (yayılmak)

12. يَنْفَعِلُ يَنْفَعِلُ /infe 'el-yinfi 'el

Ör:

يَنْفَتَحُ تَفَتْحٌ /infeteh-yinfitéh (açılmak)

يَنْقَلِبُ قَلْبٌ /inkaleb-yinkiléb (dökülmek)

13. يَفْتَعِلُ يَفْتَعِلُ /ifte 'el-yifti 'ol

Ör:

يَفْتَقِرُ قِفْرٌ /iftakar-yiftukor (fakirleşmek) [yiftukor şeklinde de kullanılır.]

يَفْتَحِرُ حَرٌّ /iftahar-yiftuhor (övünmek)

14. يَفْعَلُ يَفْعَلُ /if'ell-yif'ell

يَحْمَرُّ حَمَرٌ /ihmarr-yihmarr (kızılılaşmak)

يَصْفَرُّ صَفَرٌ /ısfarr-yısfarr (sararmak)

15. اِسْتَفْعَلَ /istef'ol-yistef'ol, yistef'el

اِسْتَغْفَرَ /istağfor-yistağfor (mağfiret dilemek)

اِسْتَنْفَحَ /istenfêh-yistenfêh (kusmak)

16. فَعَّلَ /fe'lél-yife'lél

Ör:

گَرْگَشَ /gergêş-yigergêş (dişlemek)

فَرْفَشَ /ferfêş-yiferfêş (lime lime etmek)

17. فَعَّلَ /fe'lél-yife'lol

Ör:

فَشَّشَ /faşşor-yifaşşor (saçmalamak)

هَخَّكَرَ /haxkêr-yîhaxkêr (hakaret etmek)

18. اِتَّفَعَّلَ /itfe'lél-yitfe'lél, yitfe'lol

Ör:

اِتَّكَرَكَرَ /itkerkêr-yitkerkêr (gıdıklanmak)

اِتْلَقَلَ /itlaklok-yitlaklok (kıpırdamak, sallanmak)¹⁸⁵

3.15.6. Meçhul/Edilgen Fiil

Cümlede fâili belli olmayıp mefulü kendisine vekil (naibü'l-fâil) yapılan fiillere meçhul/edilgen fiil adı verilir. Fasih Arapçada sülâsi fiiller mazide فَعَلَ /fu'ile vezninde; muzaride يُفَعِّلُ /yuf'elu vezninde meçhul yapılmaktadır.¹⁸⁶ Siirt Arapçasında ise meçhul fiil yapımında فَعَلَ /fu'ile vezni ile يُفَعِّلُ /yuf'elu vezni kullanılmaz. Lehçede, meçhul fiil yapımında:

¹⁸⁵ Benzer fiil kalıpları için bkz. Dayf, a.g.e., s. 15-32.

¹⁸⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 80-81.

1. اِنْفَعَلَ /*İnfi 'âl* babı ك/ki (قد) ile birlikte kullanılır.¹⁸⁷

Ör: اَلَى ك اَنْوَرَب /*Ali k'invarab* (Ali vurulmuş.)

خَيْط ك اَنْقَطَعَ /*heyṭ k'inḳaṭa* (ip kopmuş.)

2. اِنْتَفَعَلَ /*itfe'el* babı ك/ki (قد) ile birlikte kullanılır.¹⁸⁸

Ör: اِخْبِيز ك اِنْتَفَعَلَ /*iḥbeyz k'itfettet* (ekmek parçalanmış.)

جَامَاتُ ك اِنْتَكَسَرُوا /*câmêt k'itkasru* (camlar kırılmış.)

3. İsm-i Meful/edilgen ortağ kullanılır.

Ör: اَلَى اَوْ مَوْرُوبُ / *Ali uvé mavrôb* (Ali vurulmuş.)

خَيْطُ اَوْ مَقْطُوعُ /*heyṭ uvé maḳto* [maktoḥ] (ip kopmuş.)

1.15.7. Nakıs/Eksik Fiiller

Yalnız fâilleri ile bir oluş bildirmeyip, başka bir kelimeye ihtiyaç duyan fiillere nakıs/eksik fiil adı verilir.¹⁸⁹ Bunlar daha çok yardımcı fiil olarak kullanılırlar. Fasih Arapçada: “كَانَ، لَيْسَ، صَارَ، أَصْبَحَ، أَضْحَى، أَمْسَى، مَا أَتَفَكَ، مَا دَامَ، مَا بَرَحَ” fiilleri eksik fiil olarak adlandırılır. Bu fiiller kendi anlamlarının dışında “oldu, devam etti.” manalarını da ifade ederler.

Siirt lehçesinde أَصْبَحَ /*asbah* (sabahladı), أَمْسَى /*emse* (akşamladı), مَا أَتَفَكَ /*me'nfekk* (yapıştı, ayrılmadı), مَا دَامَ /*mê dêm* (...dığı müddetçe) anlamlarında kullanılır. Yukarıdaki tanıma uygun olarak صَارَ /*sâr*, كَانَ /*kên* ve سَوَى /*seve* fiilleri eksik ve yardımcı fiiller olarak kullanılır. Bu fiillerin telaffuz, kullanım ve anlam bakımından özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. كَانَ /*kên*: Asli olarak “...idi, -dır” anlamında kullanılır. Sonu her zaman sakindir.

Ör:

¹⁸⁷ Suriye, Mısır lehçelerinde de meçhul fiil yapımında *inketeb*/yazıldı, *inkeser*/kırıldı örneklerinde olduğu gibi *infi'âl* babı kullanılmaktadır. Dayf, a.g.e., s. 39; el-Kaysî, a.g.e., s. 34.

¹⁸⁸ Suriye, Mısır lehçesinde de aynı şekilde kullanım mevcuttur. Dayf, a.g.e., s. 21.

¹⁸⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 123.

عَاقُلٌ / 'Alī kēn 'akōl (Ali akıllıydı.)

حَبِيبَتِي كَانَتْ بُوشٌ إِكْوَيْسَه / ḥebîbitî kēnét bôş ikveysé (sevdiceğim çok güzeldi.) [d]

Bunun yanı sıra zaman ifade etmek için fiillerle mazi/geçmiş zaman sigasıyla birlikte kullanılır. Bunlar:

a. Mazi/uzak geçmiş zaman

Ör:

أَبِي كَا كِ جَا / ebî kē kiccê (babam gelmişti.)

قَلْبِي كَا كِ سَكَّنْ / kalbî kē ki'ssekkén (kalbim durmuştu.)

b. Muzari/gelecek zamanın hikâyesi

Ör:

عَمْرٌ كَا دِ يَجِي / 'imar kē di yicî (Ömer gelecekti.)

خُلُو كَا دِ مُوتْ / ḥelu kē de mut (az kalsın ölecektim.)

c. Muzari/geniş zaman anlatma hâli

Ör:

عَيْنِي كَا يَدْمَعُو / 'eyney kē yidme'u (gözlerim/gözyaşlarım damlıyordu, damlardı.)

كِلْ يَوْمٌ كَا اسْطَنْوَرَكِ / kil yovm kē eştanvirkî (her gün seni bekliyordum, beklerdim.)

Bu fiil yukarıda belirtilen anlamların yanı sıra şart anlamında, *إنْ/inke*: “eğer, -se/sa, -seydi/saydı” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. (Aslı: *إِنْ كَانَ*)

Ör:

أَبْنُ أُمِّي هَا يَجِي أُونَا / inke uvé ibén ebû hê yici ovné (babasının oğluysa buraya gelsin!)

2. *صَارَ/şâr*: Durum değişikliği bildirir. “...oldu, dönüştü” anlamlarında kullanılır. Sonu her zaman sakindir.

Ör:

حُسَيْنٌ صَارَ / ḥiseyn şâr tâcôr (Hüseyin tacir oldu.)

فَاتَحَ كَانَ فَقِيرَ صَارَ زَنْغِينُ /*fâtêḥ kên faqîr, şâr zengîn* (Fatih fakirdi, [durumu değişti] zengin oldu.)

عَنْبَ صَارَ خَلِّ /*inéb şâr hell* (üzüm sirke oldu.[hâline geldi])

3. سَوَى /*sevê*: Siirt lehçesinde “..yaptı, ..etti” anlamında sıklıkla kullanılan yardımcı fiillerdendir.

Ör:

لَو بَيْتَ إِكْبِيرَ /*hêlî seve lû beyt ikbîr* (dayım kendisine büyük bir ev yaptı.)

لَا تَسَوَى شَيْ غَلَطَ /*lê'tsevî şî ğalaṭ* (yanlış bir şey yapma!)

1.15.8. Taaccüb/Hayret Fiilleri:

Fasih Arapçada, “مَا أَفْعَلُ، أَفْعَلُ بِهِ” taaccüb/hayret fiilleri olarak kullanılır.¹⁹⁰ Bu fiiller “ne kadar da..., amma da...” gibi anlamlar ifade ederler.

Siirt lehçesinde bu anlamları ifade etmek için: “إِشْ /*iş*” ve “إِشْقَادْ /*işkad*” kalıbı kullanılır.

Ör:

بِتُولَ إِشْقَادْ إِي إِكْوَيْسَه /*Betul işkad iyé ikveysé* (Betül ne kadar da güzeldir!)

أَحْمَدُ إِشْ عَاقِلُ أَوْ /*Ehméd iş 'âkol uvé* (Ahmet ne kadar da akıllıdır!)

هَيْفَا إِشْ مَلِيحَه إِي /*Hîfa iş meliḥe iyé* (Hifa ne kadar da iyidir!)

إِلْهَوَا إِشْقَادْ طَيِّبُ أَوْ /*il hevê işkad tayyob uvé* (hava amma da hoştur!)

1.15.9. Övme ve Yerme Fiilleri:

Fasih Arapçada: “نَعَمْ، حَبَّأَا” övme; “يُسُّ، سَاءَ” yerme fiilleri olarak kullanılır. Bu fiiller “ne kadar ..., amma ...” gibi anlamlar ifade ederler.¹⁹¹

¹⁹⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 191.

¹⁹¹ Türk, a.g.e., s. 81.

Siirt lehçesinde bu anlamları ifade etmek için genellikle hayret için kullanılan: “إش/iş” ve “إشْكَد/işkad” kalıbı kullanılır. Taaccüb/hayret fiillerinden sadece vurgu ve tonlama yoluyla ayırt edilir.

Ör:

إِشْ رَجُلْ كَانَ /ebî iş racol kên (babam ne erkekti ama!)

إِلْ خَائِنْ إِشْقَدْ أَوْ كُوتِي /il hêyén işkad uvé kûti (hain ne kadar da kötü!)

1.1.5.10. Yaklaşma Filleri/Ef'al-i Mukarebe

Fasih Arapçada isim cümlesinin başına gelip mübtedayı, ismi ve merfû'; haberi ise haberi ve mansûb yapan, ümit, yaklaşma ve başlama bildiren fiillere yaklaşma fiilleri/ef'al-i mukarebe adı verilir. Bunlar üç kısma ayrılır.¹⁹²

1.1.5.10.1. Yaklaşma fiilleri:

Fasih Arapçada : “كَادَ، كَرَبَ، أَوْشَكَ” yaklaşma fiilleri olarak kullanılır. Bu fiiller “-mek üzere, neredeyse..., hemen hemen, az kalsın..., - yazdı” gibi anlamlar ifade ederler.¹⁹³

Siirt lehçesinde bu anlamları ifade etmek için: “حَلُو/helu” ve “بَقَى تُوْتَه/baqa tûté” kalıbı kullanılır. Bu fiillerin telaffuz, kullanım ve anlam bakımından özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. حَلُو/helu: “-mek üzere, neredeyse..., hemen hemen, az kalsın..., - yazdı” gibi anlamları ifade eder ve bitiştiği fiillerle muzari/ geniş zaman sigasıyla birlikte kullanılır. Genellikle bu fiil kullanılır.

¹⁹² Çörtü, a.g.e., s. 174.

¹⁹³ Çörtü, a.g.e., s. 174.

Ör:

حَلُو يَرْتِمِي /*helû yirtimi* (düşmek üzere)

حَلُو كَا يَرْتِمِي /*helû kê yirtimi* (az kalsın düşüyordu.)

حَلُو كَا دِ يَرْتِمِي /*helû kê di yirtimi* (az kalsın düşecekti.)

حَلُو كَا أَمُوتُ مِنْ دَرْدِي /*helû kê emût min derdî* (az kalsın deritten ölüyordum.)

2. بَقَى ثَوْتَه /*baqa tûté*: Bu kalıp, “-mek üzere, neredeyse..., hemen hemen, az kalsın..., - yazdı” gibi anlamları ifade eder ve bitiştiği fiillerle muzari/ geniş zaman sigasıyla birlikte kullanılır.

Ör:

بَقَى ثَوْتَه يَرْتِمِي /*baqa tûté yirtimi* (düşmek üzere)

بَقَى ثَوْتَه كَا يَرْتِمِي /*baqa tûté kê yirtimi* (az kalsın düşüyordu!)

بَقَى ثَوْتَه كَا دِ يَرْتِمِي /*baqa tûté kê di yirtimi* (az kalsın düşecekti!)

بَقَى ثَوْتَه كَا يَخْرَبُ الْبَيْتُ /*baqa tûté kê yıhrab il- beyt* (az kalsın ev yıkılıyordu!)

1.1.5.10.2. Ümit bildiren fiiller:

Fasih Arapçada : “حَرَى، عَسَى، إِنْ خُلِقَ” ümit ifade etmek için kullanılır. Bu fiiller “ne olur, -e bilir, -se/sa, keşke, umulur ki, ola ki, belki, dilerim ki” gibi anlamlar ifade ederler.¹⁹⁴

Siirt lehçesinde bu anlamları ifade etmek için: “أَرْجِي /*arcî* (dilerim ki), نَرْجِي /*nirci* (dileriz ki), عَقْبَهُ عَلَ [عَلَى] /*aqbe ‘el ...*” kalıbı ile خَزِير /*hazir* (keşke) edatı kullanılır.

Ör:

أَرْجِي مِنْ اللَّهِ الْخَائِنَ مَا يَفْلُخُ /*arcî min Alla il hâyén mê yifleh* (Allah’tan dilerim ki hain felah bulmasın.)

نَرْجِي مِنْ اللَّهِ الْقَبُولُ /*nirci min Alla’l- kabul* (Allah’tan kabul etmesini dileriz.)

¹⁹⁴ Çörtü, a.g.e., s. 174.

عَوْدَهُ [عَلَى] عَقْبَهُ عَلْ /'akbé 'el 'evdé (dilerim tekrarı [dönüşü] olsun.)

خَزِيرٌ مَا كَا أَطَشْكِ /ḫazîr mē kê eṭ ıṣki (keşke seni görmeseydim!) [d]

1.1.5.10.3. Başlama bildiren fiiller:

Fasih Arapçada: “بَدَأَ، اِبْتَدَأَ، قَامَ، رَاحَ، سَرَعَ، أَخَذَ، أَقْبَلَ، اُنْشَأَ” başlama fiilleri olarak kullanılır. Bu fiiller: “-emeğe başladı” bazen de “devam etti, sürdürdü” gibi anlamlar ifade ederler.¹⁹⁵

Siirt lehçesinde bu anlamları ifade etmek için: “بَدَا /bede, قَامَ/kâm, بَقِيَ/baqa” fiilleri tek başına veya birlikte kullanılır. Bu fiillerin telaffuz, kullanım ve anlam bakımından özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. بَدَا /bede: “başladı” anlamı ifade eder ve muzari/ geniş zaman fiillerle birlikte kullanıldığı durumda “-emeğe başladı” anlamını verir.

Ör:

الْوَلَدُ بَدَا الْمَكْتَبَ /veled bede 'l-mekteb (çocuk okula başladı.)

بَدَايْتُ بَقِيَ أَبْكَى /bedeytu baqa ebkî (ağlamaya başladım.)

2. قَامَ /kâm: “kalktı” anlamı ifade eder ve muzari/ geniş zaman fiillerle birlikte kullanıldığı durumda “-emeğe başladı” anlamını verir.

Ör:

السُّلْطَانُ قَامَ عَلَى اِجْرِيُو /sulṭân kâm 'ale icreyû (sultan ayağa kalktı.)

قَامَ بَقِيَ يَكْتَبُ فَرْمَانُ /kâm baqa yiktéb ferman (ferman yazmaya başladı.)

3. بَقِيَ /baqa: “kaldı” anlamı ifade eder ve muzari/ geniş zaman fiillerle birlikte kullanıldığı durumda “-emeğe başladı” anlamını verir.

Ör:

مَا بَقِيَ طَعْمُ فِي الدُّنْيَا /mê baqa ta'om fi 'd-dinyé (dünyanın tadı, tuzu kalmadı.)

بَقِيَ اَنْتَمَشَّ فِي الطَّرِيقِ /baqa etmeşşe fi 't-târeḳ (yolda yürümeye başladım.)

¹⁹⁵ Çörtü, a.g.e., s. 175.

3.16. FÂİL VE İSM-İ FÂİL/ETKEN ORTAÇ KALIPLARI

Fâil, fiil cümlesinin öznesidir. Genellikle malum fiilden sonra gelir ve işi yapanı gösterir. Fasih Arapçada daima merfû‘ olup lehçede ise daima sakin olarak kullanılır.¹⁹⁶

3.16.1. İsm-i Fâil Kalıpları

Fasih Arapçada kullanılan ism-i fâil/etken ortaç kalıpları, lehçede kalıp ve kullanım bakımından değişiklikler gösterir.

1. فَاعِلْ /fâ‘el kalıbı:

Ör:

كَاتِبْ /kâtéb (katip)

حَاكِمْ /hêkém (hakim)

عَاشِقْ /âşoq (aşık)

2. فَعَّالْ /fâ‘‘âl kalıbı :

Ör:

قَصَّابْ /kaşşâb (kasap)

شَبَّاطْ /şabbât (hırsız)

غَدَّارْ /ğaddâr (gaddar)

3. İsm-i mevsul + mazi/ belirsiz geçmiş zaman: (لَهُ + كَ (قَدْ) + فَعَلَ)

Ör:

لَهُ كِ صَبْرٌ /le kıştabar (sabreden, sabırlı)

¹⁹⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 89.

لَهُ كِلْ هَرَبْ /le kil harab (kaçan)

لَهُ كِلْ هَبْبْ /le kil hebb (seven)

4. Kelimenin başına Fasih Arapçada ki ذُو/zû (sahip) karşılığı olarak mahâllî telaffuzla صَاحِبْ/şâḥob kelimesi getirilerek elde edilir.

Ör:

صَاحِبْ عِلْمْ /şâḥob 'ilm (ilim sahibi, âlim)

صَاحِبْ كَيْنْ /şâḥob kîn (kin sahibi, kindar)

صَاحِبْ فَرَّاسَهْ /şâḥob ferêsé (feraset sahibi, ferasetli)

5. Bazen de Farsçada kullanılan dâr eki ile türetilmiş kelimeler kullanılır.

Ör:

كَيْنْدَارْ /kindâr (kin tutan)

دَيْنْدَارْ /deyndâr (borçlu)

مَالْدَارْ /maldâr (mal sahibi, zengin)

3.17. MEFUL VE İSM-İ MEFUL /DOLAYLI TÜMLEÇ KALIPLARI

Meful, fâilin yaptığı işten etkilenen varlık veya nesnedir. Genellikle malum fiilden sonra gelir ve işten etkileneni gösterir. Fasih Arapçada daima mansûb olup, lehçede ise daima sakın olarak kullanılır.¹⁹⁷

3.17.1. İsm-i Meful Kalıpları

Fasih Arapçada kullanılan ism-i fâil/etken ortaç kalıpları, lehçede kalıp ve kullanım bakımından bazı değişiklikler gösterir.

1. مَفْعُول/mef'ûl kalıbı

Ör:

¹⁹⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 93.

مَحْكُوم /*meḥkûm* (mahkum)

مَجْبُور /*macbôr* (mecbur)

مَجْنُون /*mecnûn* (deli, mecnun)

2. İsm-i mevsul + (ك + قد) / fiil: (ك + أنفعال)

Lehçede meçhul fiilin yerine kullanılan *إنفعال* /*İnfiâl* kalıbının başına; genel olarak pekiştirme edatı olarak kullanılan ve belirsiz mazi fiil kalıbında bulunan (ك + قد) ile ism-i mevsullerin yerine kullanılan *لَه* /*le* (o, onlar ki, -en, -an) getirilerek elde edilir.

Ör:

لَه كِ انْحَبَّ /*le k'inḥebb* (sevilen)

لَه كِ انْقَتَلَ /*le k'inḳêtel* (öldürülen, maktul)

لَه كِ انْحَسَدَ /*le k'inḥesed* (kıskanılan)

3.18. ÂLET İSMİ

Fasih Arapçada aletin yaptığı işi belirten fiilden türeyen kelimelere, ism-i alet adı verilir.¹⁹⁸

Ör:

تَرَدَّ /*törpüledi* → تَرْدُ /*törpü*

فَتَحَ /*açtı* → مِفْتَاحُ /*anahtar*

Fiilden türeyen alet isimleri sülâsî mücerret fiil kalıbından dört vezinde gelir.¹⁹⁹ Siirt lehçesinde bu kalıpların çoğu -telaffuz farklarıyla birlikte- kullanıldığı gibi müştak olmayan ve değişik kalıplarda kullanımlar da vardır.

1. مِفْعَال /*mif'âl* kalıbı:

Ör:

¹⁹⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 173; Türk, a.g.e., s. 33.

¹⁹⁹ el-Galayinî, a.g.e., s. I/212-213; Türk, a.g.e., s. 33.

مِفْتَاح/miftêh (anahtar)

مِنْشَار/minşar (testere)

مِرْقَاخ/murkaḥ (sapan)

2. مِفْعَل/mif'el (mef'el) kalıbı:

Ör:

مِنْبَر/minber (minber)

مَبْرَد/mabrad (törpü)

مَعْرَس/meğres (çengelli iğne)

مَقْوَذ/maḳvad (yular, gem)

مِنْجَل/mincél (orak)

مَغْزَل/mağzel (örgü şişi, kirmen)

3. مِفعَلة/mif'ele (mef'ele) kalıbı:

Ör:

مَكْنَسَة/meknesé (süpürge)

مَعْلَقَة/ma'laqa (kaşık)

مَسْطَرَة/masṭara (cetvel)

مَطْرَاة/maṭraḥa (balyoz)

Fiilden türeyip de değişik kalıplarda gelen veya fiilden türememiş bazı aletlerin isimleri ise aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 44. Siirt Arapçasında Kullanılan Bazı Alet İsimleri

Arapça	Latince	Anlamı	Arapça	Latince	Anlamı
بِسْمَار	<i>Bismar</i>	Çivi	گَازُوسْ	<i>Gêzus</i>	Orak
چَاچُوك	<i>Çêçûk</i>	Çekiç	حَاطُورَة	<i>Hâtorâ</i>	Tokmak
إِبْرَة	<i>İbré</i>	İğne	مَلَّسْ	<i>Melles</i>	Kevgir
فَاسْ	<i>Fês</i>	Balta	مُوسْ	<i>Mûs</i>	Ustura

هَؤُونُ	<i>Hêvén</i>	Havan	مِشْط	<i>Mışt</i>	Tarak
مِسَن	<i>Misén</i>	Masat	تَبُّوس	<i>Teppus</i>	Toplu iğne
رَحَّان	<i>Rahhân</i>	Değirmen	مِيزَان	<i>Mêzén</i>	Terazi
رَفْش	<i>Rafş</i>	Kürek	مَرْزِيب	<i>Mezrib</i>	Oluk
سَاطُور	<i>Saṭor</i>	Satır	قَدُومَه	<i>Ḳaddûmé</i>	Keser
صَفَّايَه	<i>Şaffayé</i>	Süzgeç	كَلْبَتَيْن	<i>Kilibteyn</i>	Kerpeten
سَيْف	<i>Seyf</i>	Kılıç	كِشْتَبَان	<i>Kışteben</i>	Yüksük
سِكِّين	<i>Sikkîn</i>	Bıçak	قِيَان	<i>Ḳıppan</i>	Kantar
شَاكُول	<i>Şakûl</i>	Çekül	شِيفَه	<i>Şifé</i>	Tığ
جَاكُون	<i>Cêgûn</i>	Koltuk değneği	جَارُوشَه	<i>Cârûşé</i>	Dibek

3.19. ZAMAN VE MEKÂN İSMİ

Arapçada bir fiilin işlendiği zamanı gösteren türemiş isimlere, ism-i zaman; yer bildirenlerine ise ism-i mekân adı verilir.²⁰⁰ Bazen bu isimler mastar olarak da kullanılıp “mimli mastar” adını alır. Siirt Arapçasında kullanılan kalıpları aşağıda gösterilmiştir.

1. مَفْعِل/mef'il kalıbı

Ör:

مَجْلِس/meclis (oturulacak yer, zaman, oturmak)

مَنْزِل/menzil (inilecek yer, zaman, inmek)

مَنْطِق/manṭıḳ (konuşulacak yer, zaman, konuşmak)

2. مَفْعَل/mef'el kalıbı

Ör:

مَكْتَب/mekteb (yazı yazma yeri, zamanı, yazmak)

²⁰⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 169; Türk, a.g.e., s. 31.

مَطْبَعْ/meṭbeḥ (pişirme yeri, zamanı, pişirmek)

مَقْبَرْ/maḳbar (makber/gömme yeri, zamanı, gömmek)

3. Bir işin çokça yapıldığı yeri belirtmek için mekân isimlerinin sonuna ة/kapalı te eklenir.

Ör:

مَقْبَرَه/maḳbara (kabristan)

مَذْبَحَه/mezbeḥe (kesimin çokça yapıldığı yer)

مَعْصَرَه/ma'şara (-özellikle üzüm - sıkma, ezme işinin çokça yapıldığı yer)

مَمْلَحَه/memleḥe (tuz üretiminin yapıldığı yer)

3.20. BİR DEFA OLUŞ İSMİ/BİNA-İ MERRE

Bir ismin bir defa olduğunu gösteren isimlerdir.²⁰¹

Ör:

كَرَّه /karra (bir kere)

وَرَبَه /varbé (bir darbe, tek vuruş)

شِرْبُوبِيَه /şirbôyé (bir içişte, bir yudum)

قَتْلَه /ḳatlé (tek dayak, vurma)

Bu kalıp aynı zamanda Fasih Arapçadaki meful-u mutlak tanımını karşılayıp adedin yanında çeşit bildirmektedir.

Ör:

وَرَبْتُ وَرَبَه /varabtu varbé (onu bir çeşit vurdum ya da öyle bir vurdum ki !)

Bunun yanı sıra kelimenin yanına فَرْد /fard veya شَيْ /şî eklenerek aynı mana elde edilmektedir.

²⁰¹ Yılmaz, a.g.e., s. 171; Türk, a.g.e., s. 34.

Ör:

فَرَدَ حَسْوَهُ شَرِبْتُ /fard hesve şırıbtu (bir yudum içtim.)

إَعْطِنِي بَارْدَاقَ شَيْ مَائِ /i'tini bardağ şî may (bana bir bardak su ver.)

3.21. İSM-İ TAFDÎL / KARŞILAŞTIRMA VE ÜSTÜNLÜK SIFATLARI

Karşılaştırma ve üstünlük sıfatları, bir varlıktaki özelliğin başka bir varlıktakinden daha fazla olduğunu gösteren sıfatlardır.²⁰² Siirt Arapçasında ism-i tafdîl/ üstünlük sıfatları, genellikle أَفْعَلُ/ef'el kalıbı kullanılarak yapılmaktadır. Bu kalıp müzekker ve müennes için aynı şekilde kullanılır.

Ör:

أَكْبَرُ/akbar (daha büyük)

أَحْسَنُ/eḥsen (daha güzel)

Fakat bu sıfatların aynı kalıpta gelen أَحْمَرُ/aḥmar (kırmızı), أَسْوَدُ/esved (siyah) gibi renk bildiren sıfatlar ile أَحْوَلُ/eḥvel (şası), أَعْزَجُ/a'rac (topal) gibi kusur bildiren sıfatlarla karıştırılmamasına dikkat etmek gerekir.

İki veya daha fazla şey arasında kıyaslama yapılırken مِنْ/min (den, dan) harf-i cerri kullanılmaktadır.

Ör:

أَبِي أَوْ أَكْبَرُ مِنْ أُمِّي /ebî uvé ekbar min immî (babam annemden daha büyüktür.)

إِلْمٌ أَوْ أَنْفَعُ مِنْ كِ شَيْ /il ilm uvé enfe' min kiş şî (ilim her şeyden daha faydalıdır.)

En üstünlük söz konusu olduğunda: أَزِيدُ/ezyed, زَادُ/zéd (daha fazla), أَكْفَرُ/akfar, زَادُ/zéd akfar (daha çok, daha fazla) gibi kelimelerle birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Ör:

أَجِبُّكَ أَكْفَرُ مِنْ جَانِي /eḥibkî akfar min cênî (seni canımdan çok seviyorum.) [d]

²⁰² Türk, a.g.e., s. 39.

إنت زَادُ إكْوَيْسَه مِن كَلَّنْ / *inti zéd ikveysé min killén* (sen hepsinden güzelsin.) [d]

Bu arada yer yer Türkçeden geçen “en” edatının kullanıldığı bazı sıfatların da bu forma sokularak kıyaslama ve üstünlük sıfatları elde edildiği görülmektedir:

Ör:

أَنْ إكْبِيرُ أَوْ أَبُو / *en ikbir uvé ebû* (en büyük babasıdır.)

Yine Türkçe bazı sıfatların başına زَادُ / *zéd* (daha fazla) eklenerek kullanıldığı formlar görülmektedir.

Ör:

أَلِي أَوْ زَادُ زَنْكِينُ مِنِّي / *Alî uvé zéd zengin minnî* (Ali benden daha zengindir.)

3.22. SIFAT-I MÜŞEBBEHE / BENZEŞME SIFATLARI

Sıfat-ı müşebbehe/benzeşme sıfatları Arapçada ism-i fâil/etken ortaç çeşidinden olup ifade ettiği mana ile devamlı veya uzun süreli olarak sıfatlanan kişi veya varlığı gösterir. Yani ism-i fâiller sonradan olmayı, sıfat-ı müşebbeheler ise bir sıfatın bulunduğu şeyde sürekliliğini bildirir. جَالِسْ / *oturan* ism-i fâildir ve bu oturma özelliği bir şahısta sürekli değildir, çünkü oturan her zaman kalkabilir. سَخِي / *cömert* kelimesi ise cömertlik vasfının o şahısta sürekli olduğunu gösterir. Sıfat-ı müşebbeheler ism-i fâile benzedikleri için bu şekilde (benzeşen) adlandırılmışlardır.

Sıfat-ı müşebbeheler genellikle lazım/geçişsiz fiillerden semaî/işitmeye bağlı ve belli bir kurala bağlı olmayarak türetilir.²⁰³ Siirt Arapçasında en fazla kullanılan kalıpları aşağıda gösterilmiştir.

1. فَعُول / *fe‘ul*:

Ör:

بَزُوْخْ / *bezzôh* (korkak)

پَتُّوتْ / *pattôt* [fettût] (çürük)

²⁰³ Yılmaz, a.g.e., s. 175; Türk, a.g.e., s. 41.

خَمَّومٌ /*hemmûm* (pinti, kokuşmuş)

عَنُونٌ /*ennûn* (ufak)

عَجُولٌ /*accûl* (aceleci, tez canlı)

وَيُوقٌ /*vayyôk* (dar)

2. فَعْلَانُ /*fe'lân*, *fi'lân*: Genellikle boşluk-doluluk, varlık-yokluk bildiren sıfatlardır.

Ör:

عِجَانٌ /*iççên* (susuz)

شِبَعَانٌ /*şib'ên* (tok)

عِرْيَانٌ /*iryên* (çıplak)

فِرْحَانٌ /*fırhân* (sevinçli, mutlu)

جُوْعَانٌ /*cô'ên* (aç)

سِهْرَانٌ /*sıhrân* (uykusuz)

3. أَفْعَلٌ / *ef'el*: Genellikle renk ve kusur bildiren sıfatlardır. Müennes/dişil varlıklar için فَعْلَالُ /*fe'lê* kalıbında gelir.

Ör:

أَصْفَرٌ /*aşfar* (sarı)

أَسْوَدٌ /*esved* (siyah)

أَحْوَلٌ /*ehvel* (şası)

أَعْوَرٌ /*a'var* (kör)

أَعْرَجٌ /*a'rac* (topal)

4. فَعِيلٌ /*fe'îl*:

Ör:

أَصِيلٌ /*aşîl* (asil)

بَخِيلٌ /*beḥîl* (pinti)

رَذِيلٌ /*rezîl* (rezil)

مَلِيحٌ/melîh (hoş, iyi, güzel)

سَمِينٌ/semîn (şişman)

حَلِيمٌ/helîm (yumuşak huylu)

5. فَعُولٌ / fe'ûl:

Ör:

رَاحِمٌ/rahûm (merhametli)

حَنُونٌ/henûn (şefkatli)

جَسُورٌ /cesûr (cesur)

لُبُوكٌ/libôk (maharetli)

6. فَعْلٌ /fe'el, fi'el: Genellikle hastalık, zorluk, olumsuzluk bildiren sıfatlardır.

Ör:

صَعَبٌ/şa'ab (zorlu)

تَعَبٌ/te'eb (yorgunluk)

رَهِهُ/rêhu (gevşek)

وَجَعٌ/vece' (ağrı)

حِزْنٌ/hizén (hüzün)

حِشْنٌ/hişén (kaba, iri)

7. فَعَّالٌ /fe''el :

Ör:

شَبَّاطٌ/şabbât (hırsız)

غَدَّارٌ/ğaddâr (gaddar)

طَرَّارٌ/tarrâr (tenbel)

قَلَّاحٌ/kallêç (kalles)

8. فَاعِلٌ، فَاعِلٌ /fâ'el, fâ'ûl:

Ör:

عَالِمٌ/além (alim)

خَائِنُ/hêyén (hain)

ظَالِمٌ/zâlom (zalim)

تَّاعِرٌ/tâcor (tacir)

نَاعِمٌ/nê'ém (ufak)

فَاحِرٌ/fâcor (facir)

Bunlardan başka değişik kalıplarda gelen: مَيِّتٌ/meyyét (ölü), اِكْبَرُ/ikbîr (büyük), اِكْوَيْسٌ/ikveyyés (güzel), مَهْبُوطٌ/ mahboṭ (korkak, ürkek) gibi sıfatlar da vardır.

Bu sıfatların müennes/dişil formları için:

a. Renk ve kusur bildiren sıfatlarda “ê, â” eklenir.²⁰⁴

Ör:

عَرْجَا/arcâ (topal) [d]

حَوْلَا/hevlê (şası) [d]

سَوْدَا/sevdê (siyah) [d]

بَيَّوَا/bayvâ (beyaz) [d]

b. Diğer sıfatlara ê/dişilik ta' sı eklenir.

Ör:

اِكْوَيْسَه/ikveysé (güzel) [d]

سِكْرَانَه/sikrâné (sarhoş) [d]

ظَالَمَه/zalmé (zalim) [d]

سَمِينَه/semîné (şişman) [d]

3.23.MÜBALAĞA KALIPLARI

3.23.1.Mübalğa Kalıpları (Mübalğalı Etken Sıfat Fiil)

²⁰⁴ el-Galayinî, a.g.e., s. I/192-200; Dayf, a.g.e., s. 50-53; Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s.91; Türk a.g.e., s. 41; Yılmaz, a.g.e., s. 177.

Arapça’da bir varlıkta bir niteliğin aşırı derecede olduğunu gösteren isimlere mübalağalı ism-i fâil denir.²⁰⁵ Mübalağalı ism-i fâil/mübalağalı etken sıfatlar müennes/dişil şekilde kullanıldığında sonuna ة/kapalı te eklenir.

Fasih Arapça ve lehçede kullanılan mübalağalı ism-i fâil/mübalağalı etken sıfatlarda, kalıp ve kullanım bakımından benzerlik olduğu gibi bazı farklılıklarda mevcuttur. Örnekleri aşağıda gösterilmiştir.

1. فَعَّالٌ/fe‘êl kalıbı:

Ör:

فَتَّالٌ/kattêl (çokça öldüren, vuran)

سَكَّارٌ/sakkâr (çok içen, ayyaş)

وَرَّابٌ/varrâb (çokça vuran, dövücü)

نَوَّامٌ/nevvêm (uykucu)

مَلَّاقٌ/mallâka (yalaka) [d]

مَكَّارٌ/makkâra (düzenbaz) [d]

Bu kalıp aynı zamanda ism-i fâil/etken ortağ olarak ve bazı meslek gruplarını da tanımlamak için kullanılır.

Ör:

قَصَّابٌ/kassâb (kasap)

غَدَّارٌ/gaddâr (gaddar)

شَبَّاطٌ/şabbât (hırsız)

حَدَّادٌ/heddêd (demirci)

2. فَعُولٌ / fe‘ûl kalıbı:

Ör:

أَكُولٌ/ekkûl(yiyici)

²⁰⁵ Türk, a.g.e., s. 38; Yılmaz, a.g.e., s. 179.

عَجُولٌ /accûl(aceleci)

خَمُومٌ /ḥemmûm(çok pinti)

شَرَّوْطٌ /şarrôt (yirtıcı)

3. İsm-i fâil/etken ortaç veya sıfatları başına بُوش/bôş (çok) kelimesi konularak da mübalağa yapılır.

Ör:

بُوش عَاقُولٌ /bôş 'aḳol (çok akıllı)

بُوش مَلِيحٌ /bôş melih (çok iyi)

بُوش عَاقِلَه /bôş 'aḳlé (çok akıllı) [d]

بُوش مَلِيحَه /bôş meliḥe (çok iyi) [d]

3.24. İSM-İ MENSÛB/İLGİ İSMİ

Bir yer, varlık veya işle ilgiyi yahut ona mensup olmayı gösteren ve sonu şeddeli يّ/ya (telaffuzda î) şeklinde gelen isimlere, ism-i mensûb/ilgi ismi denilir. Türkçeye, “-î, -li, -e mensup, -ait, -ile ilgili” şeklinde tercüme edilir.²⁰⁶

Ör:

سِيْرْدِي /Si'irdî (Siirtli)

يَمَنِي /Yemenî (Yemenli)

نِصْرَانِي /Nişranî (Hristiyan)

حَنَفِي /Ḥanefî (Ḥanefî mezḥebine mensup)

تُرْكِي /Tirkî (Türk, Türkçe)

²⁰⁶ Türk, a.g.e., s.36; Yılmaz, a.g.e., s.181.

Bazen de bu kelimelerin başına مِنْ /min (-den, -dan) eklenip ilgi ismi olarak kullanılır.

Ör:

أَوْ مِنْ إِسْتَنْبُولَ /uve min Istanbul (O İstanbulludur.)

نَحْنُ مِنْ أَوْفَا /nuhne min Urfa (Biz Urfalıyız.)

Bunun yanında Türkçede yapım eki olarak kullanılan; “-lı, li,-cı,-ci” ekleri de kullanılmak suretiyle ilgi ismi oluşturulmaktadır.

Ör:

أَوْفَالِي /Urfalî (Urfalı)

مَارْدِينَلِي /Mardinlî (Mardinli)

أَجَزَّاجِي /eczecî (eczacı)

حَلْوَجِي /helvevî (helvacı)

3.25.İSM-İ FİİLLER

Bazı kelimeler belli bir zaman ve oluşu göstermeleri nedeniyle fiillere benzese de fiillerin alametini almazlar.²⁰⁷ Siirt Arapçasında genellikle emir şeklinde kullanılan örnekleri aşağıda gösterilmiştir.

Ör:

أَحْ /ah, ah (elem ve üzüntü ifadesidir.)

أُفْ /of (sıkılıyorum!)

تَعَا /te‘ê (gel.)

وَيْلَهْ /vé, véy, vaylé (şaşıyorum!)

دَهْ /dé (haydi, çabuk!)

أَلَى مَهْلُوكْ /ale mehlok (yavaş!)

²⁰⁷ Türk, a.g.e., s.77; Yılmaz, a.g.e., s.182.

بَسْ /bes (yeter!)

أَمِينَ /*êmin* (âmin, kabul et.)

3.26. TÜRKÇEDEN ALINMIŞ YAPIM EKLERİ

Kelime köklerine veya gövdelerine gelerek yeni kelimeler türetilmesinde görev alan Türkçe yapım ekleri, Siirt Arapçasında ünlü uyumuna bağlı kalınmaksızın yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bunları üç başlık altında toplamak mümkündür.

1. “-ci” eki: Lehçede, özellikle meslek adlarının ifade edilmesinde Türkçe “-ci” eki, yöre hâlkının dil yapısına uygun olarak “-cî, çî” şeklinde uzatılarak telaffuz edilmektedir. Bazen de kelime olduğu gibi kullanılmaktadır.

Ör:

bekçî

elektirikçî

أَجْزَاجِي /*eczeci* (eczacı)

حَلْوَجِي /*helevcî* (helvacı)

2. “-li” eki: Türkçe “-lı,-li” yapım eki, lehçede kullanılmakta ve “-lî” şeklinde telaffuz edilmektedir.

Ör:

Ḥaklî (haklı)

şanslî (şanslı)

faydalî (faydalı)

havalî (havalı)

3. “-sız, -siz” eki: Türkçe “-sız, siz” yapım ekleri, nadiren “-sîz” olarak ve çoğunlukla da “-sîz” şeklinde okunmaktadır.

Örnek:

imensiz (imansız)

edepsiz (edepsiz)

heyésiz (hayasız)

nêmuşsiz (namussuz)

Anılan bu Türkçe yapım eklerinin günümüzde Suriye, Filistin, Irak, Lübnan ve Ürdün hâlk lehçelerinde/diyalektlerinde kullanımı mevcuttur.²⁰⁸

²⁰⁸ Zeki Kaymaz, “Arapçaya Giren Türkçe Kelimelerin Arapça Kurallarla Çokluk Şekilleri Üzerine”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Bahar 2007, C. II/II, s.s. 404-409; el-Kaysî, a.g.e., s. 42-64; Celâl el-Hanefî, *el-Emsalu'l Bağdadiyye*, Bağdat, 1962; Musa Alp, “Kelimelerin Göçü: Türkçe Nispet Eki “-ci'nin” Şam Bölgesi (Suriye, Ürdün, Filistin Ve Lübnan) Arap Halk Ağzında Kullanımı Hakkında Bir Araştırma”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.1, Ocak-Haziran 2007, s.s. 179-226.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİİRT ARAPÇASININ CÜMLE BİLGİSİ

4.1. ARAPÇADA CÜMLE KURULUŞU

Arapçada bir yapının cümle ve kelam olarak tanımlanabilmesi için en az iki ögenin zorunlu olarak bulunması gerekir. Bunlardan biri, kendisinden söz edileni yani *müsned ileyh* (*mübtedâ ya da fâil/özne*), öteki de sözü geçenin ne olduğunu ya da ne yaptığını bildirir ki buna da *müsned* (*haber/yüklem*) denir. Cümle yahut kelam bu iki öge üzerinde temellendirilir. Cümle kurmak, yargıda bulunmak, duygu ve düşüncüyü başkasına aktarmak için bu iki unsur gereklidir.

Bu unsurlar, iki isim ya da bir fiil ve bir isimdir. Dolayısıyla sadece harflerden ya da sadece harf ve fiillerden oluşamaz. Müsned ileyh: İsim ya da isim soylu bir kelime; müsned ise isim, isim soylu bir kelime ya da fiil olur. Müsned ileyhin isim ya da isim soylu bir kelime olduğu, yan yana gelen iki ismin hüküm bildiren bir cümle oluşturabilmesi için birini diğerine isnat edecek bir fiile ihtiyaç duyulur.²⁰⁹

4.2. SİİRT ARAPÇASINDA CÜMLE

Arapçada cümle, yapı bakımından, isim cümlesi, fiil cümlesi (zarf ve şart cümleleri), olarak taksim edilir. Anlamlarına göre cümleler, inşâî (şart cümlesi, kasem cümlesi, nidâ cümlesi, emir cümlesi, nehiy cümlesi...) ve haberî cümleler, olumlu ve olumsuz cümleler olarak sıralanır.²¹⁰ Siirt Arapçasında mevcut olan cümlelerin çeşitleri ve kuruluş şekilleri aşağıda gösterilmiştir.

²⁰⁹ Tahirhan Aydın, *Arapça ve Türkçede Cümle Yapısı, Yabancılar Arapça Öğretimi-Karşıtsal Çözümleme*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2007, s. 56.

²¹⁰ Aydın, a.g.e., s. 57; Çörtü, a.g.e., s. 47.

4.2.1. Fiil Cümlesi

Fiille başlayan; fiil, fâil/etken ortağ ve meful/dolaylı tümleçten oluşan cümleye fiil cümlesi denir. Siirt lehçesinde fiil cümlesinin sıralanışı genel olarak: *yüklem + isim + dolaylı tümleç/nesne* şeklindedir.

Ör:

عَبَرْتُ عَلَوَاطِيَه /'abartu 'el vatiye (mahâlle meydanına uğradım.)

أَرَايْتُ وَاحِدَه سَمْرَا /araytu vehdé samra (esmer birini gördüm.) [Siirt türküsü]

4.2.2. İsim Cümlesi

Arapçada isimle başlayan cümleye isim cümlesi denir. Siirt lehçesinde isim cümlesinin öğeleri arasında cinsiyet ve nicelik bakımından uyum vardır. Aşağıdaki örneklerde görülebileceği gibi cümlede belirtme eki olarak şahıs kipleri (أُو/ uvé, اِي/ iyé, اِنْنَه/inné vb.) kullanılır. Bunlar cümlede kişi veya kişileri belirtmekten ziyade “-dır, -dir, -dırlar, -dirler” anlamı verirler.

İsim cümlesinde sıralama genel olarak iki şekilde gelir:

1. *özne + bildirme eki (uvé, iyé, inné, vb.) + isim, sıfat*

Ör:

عَمَرَ أَوْ بُوْشَ عَاقِل /'imar uve boş 'âkol (Ömer çok akıllıdır.)

اِحْتِي اِيْ هِنُونَه /ihtî iyé henûné (kız kardeşim çok şefkatlidir.)

اِسْعُرْدِيَه اِنْنَه دَلَالِيْن /is'irdiye inné delêlîn (Siirtliler iyi insanlardır.)

2. *özne + yüklem*

Ör:

حِسَيْنُ يَبْنَام /Hiseyn yînê (Hüseyin uyuyor.)

عَيْشَه اِثْجَبْ دَوْرَانْ /'Ayşe ithib davarân (Ayşe gezmeyi seviyor.)

عَلِي يَتْمَشْ فِي الزَّوَابِقْ /'Alî yitmeş fî 'z zavabîk (Ali sokaklarda yürüyor.)

4.2.3. Şart Cümlesi

Şart edatıyla başlayan şart cümlesi, şart ve bu şartın cevabından oluşan iki cümleden meydana gelir.²¹¹ Lehçede şart cümlesi genel olarak *إِنْكَ/inkê* (eğer) şart edatı ile yapılır. *إِنْكَ/inkê*; *إِنْ/in* ve *كَانَ/kâne* terkiibinden oluşur. Bunun yanında soru edatlarından da şart cümleleri oluşturulmaktadır.

Ör:

إِنْكَ تَشْرَبُ أَشْرَبُ/inkê tuşrab, aşrab (eğer içersen, içerim.)

إِنْكَ كَأَعْرَفَ مَا كَأَحِبُّ/inkê kê a'rof mê kê ehibb (bilseydim sevmezdim.)

إِنْكَ إِتْقَوْمُ أَقْوَمُ/İççêh itkum ekûm (ne zaman kalkarsan kalkarım.)

إِيْمِنْ إِتْرِدْ وَدَى/eymin itrîd veddi (kimi, neyi istersen götür.)

مِنْ يَمَلْ كَارِي أَوْه نِيَارِي/min yi'mél kârî uvé neyêrî (kim benimle aynı işi yaparsa, düşmanım olur.)

4.2.4. Soru/İstifham Cümlesi

Dilin en çok kullanılan kalıplarındandır. Çünkü insanlar arası iletişim -genel olarak- merak edileni sormaya ve karşıdan cevap almaya dayanır. Adından da anlaşılacağı üzere soru/istifham cümlesi, bilinmeyen bir şey hakkında bilgi sahibi olmak için kurulan cümledir. Cümlenin başına soru edatları getirilerek oluşturulur.²¹²

Ör:

مِنْ جَا/min cê (kim geldi?)

أَسَبْ/eseb itrôh (nereye gidiyorsun?)

إِسْمُكَ إِشْنُوهُ/ismok işnuvé (ismin ne?)

²¹¹ Çörtü, a.g.e., s. 115-116.

²¹² Aydın, a.g.e., s. 76.

4.2.5.Emir, Dilek ve Temennî Cümleleri

Bu cümleler emir fiili sigasıyla kurulur. Bunun yanında dilek, temenni, dua ve beddua cümleleri de emir sigasıyla kurulur. Siirt Arapçasında dua ya da beddua anlamında kullanılan oldukça zengin, çeşitli kalıp ifadeler vardır. Dua ve beddualar büyük ölçüde الله/Alla (Allah) lafzıyla başlar.

4.2.5.1.Dua Cümleleri

الله يَحْفَظُكَ /Alla yîhâfızok (Allah seni korusun.)

الله يَحْلِلُكَ /Alla yîhellik (Allah seni esirgesin.)

الله يَخْلِي أَوْلَادُكَ /Alla yiHELLi evlêdok (Allah evladını bağışlasın.)

الله يَرْضَى عَلَيْكَ /Alla yırza ‘aleyk (Allah senden razı olsun.)

الله يَنْجِيكَ /Alla yîneccik (Allah yardımcın olsun.)

الله يَشْفِيكَ /Alla yişêfik (Allah şifa versin.)

الله يَرْحَمُ امُّكَ وَ أَبُوكَ /Alla yırham immok û ebûk (Allah anne ve babana rahmet etsin.)

الله يَنْصُرُكَ /Alla yınsırok (Allah yardımcın olsun.)

الله يَسْتُرْ عَلَيْكَ /Alla yıstor aleykî (Allah seni [rahmetiyle] sarsın.) [d]

الله يَقِيمُكَ بِالسَّلَامَةِ /Alla yîkayyımki bi’s selêmé (Allah seni selametle kaldırsın.) [d]

الله يَغْمُرُ بَيْتُكَ /Alla yı’mor beytok (Allah evini bayındır kılsın.)

الله مَا يَنْقُصُكَ مِنْ رَأْسِنَا /Alla me’ynaqqışok min rasna (Allah eksikliğini göstermesin.)

أَرَامْبَارُوكَ /arambarok (mübarek, hayırlı olsun.)

أَرَا سَعَادَةَ /ara se’êdé (mutluluklar dilerim.)

اَكْبَةُ عَلَى كُلِّ سَنَةٍ بِالْخَيْرِ /akbé ‘ele ki’s sené bil heyır (her sene hayırla tekrarlanması dileğiyle)

هَنِيئَةٌ وَ أَفِيئَةٌ /heniye û ‘âfiyé (sıhhat, afiyet olsun.)

أَلَا يَرْوِي عَلَى قَامَتِكَ /pirozî ‘ale kıamıtok (boyuna, bosuna yakışsın.)

رَأْسُكَ طَيِّبٌ /râsok tayyob (başın sağ olsun.)

4.2.5.2.Beddualar

اللّٰهُ يَعْطِيْ بِلَا تُو /Alla yı'ti belêtu (Allah belasını versin!)

اللّٰهُ يَحْرُبُ بَيْتُو /Alla yîharrob beytu (Allah evini harap etsin!)

اللّٰهُ يَصْنُطُمُ بَيْتُو /Alla yıştom beytu (evi yıkılsın!)

اللّٰهُ يَاخُوو /Alla yêhıvu (Allah alsın onu!)

عَوْرَانُ /'Avarân (kör olasıcı!)

بَزْنَاكِيْهَ /baznâkiyé (zıkkım olsun!)

جَحْرُ /cehêr (zehir, zıkkım olsun!)

حَنِيقُ /hanîk (boğazına dursun!)

كَسْرُ رَقَبَةٍ فَكَّ الْخَرَزَةِ /kasor rakbé fekk'il hêrezé (burada hareze, boncuk anlamında değil; omurilik anlamında olup cümle, “ boynun kırılsın, kemiklerin dağılsın.” manasına gelir.)

SONUÇ

Kültürel mirasın en önemli taşıyıcısı olan dilin tanıtılması kapsamında Siirt Arapçasının incelendiği bu çalışma sonucunda, İslam tarihçileri tarafından el-Cezire olarak adlandırılan bölgede yer alan ve tarihi binlerce yıl öncesine dayanan Siirt şehrinde İslam fetihleri öncesi ve sonrasında Arapça konuşan halkın var olduğu neticesine ulaşılmıştır.

el-Cezire Bölgesi fetih faaliyetlerinden sonra, XI. yy. da Büyük Selçuklu Devleti'nin egemenliğine girmeye başlamış ve Selçuklularla birlikte Artuklular ve Eyyubiler zamanında Arapların yanı sıra Türkler ve Kürtler de siyasi görevler almaya başlamıştır. Bu dönemlerde Arapça ağırlıklı olarak yazı ve edebiyat dili olarak kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde de uzun süre din ve bilim dili olarak Arapça, edebiyat ve sanat dili olarak Farsça kullanılmıştır. Siirt'te de Emevilerden itibaren günümüze kadar hayatini devam ettiren medreselerde Arapça eğitimi verilmiştir.

Ancak Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan harf inkılabı daha sonrasında da Türkçenin yaygınlaştırılması amacıyla yapılan uygulamalar sebebiyle Arapçanın kullanım alanı daralmıştır. Anadolu'da çizilen yeni sınırlardan dolayı burada yaşayan Arapların diğer Arap ülke ve hâlklarıyla bağlantısı kopmuştur.

Buradaki Araplar, yeni sınırların çizilmesinden sonra Arap dünyası ile olan iletişimin kesilmesiyle Fasih Arapçayı konuşup yazamayan, edebiyat ve eğitimde kullanamayan bir topluluk hâline gelmiştir. Yeni kavramlara karşılık bulma ve kelime türetme yerine diğer dillerden ödünç alma yoluna gitmiştir. Bu sebepler ve hâkim olan dilden etkilenme sonucu konuşulan dilin yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. Aslında bu garipsenecek bir durum değildir. Hâkimiyeti altına girdiği veya hükmettiği; komşu olduğu devlet veya coğrafyanın dilinden etkilenmek, kelimeleri ödünç almak veya vermek bütün dillerin ortak kaderidir.

Günümüzde ise eğitim dilinin Türkçe olması, televizyon ve internetin yaygınlaşması terör olayları, küreselleşme, kentleşme, göç süreçleri sonucu meydana gelen demografik değişimler neticesinde Arapça kullanım oranı azalmış, yeni nesillerin bu dili öğrenme ve kullanma oranı oldukça düşmüştür.

Yapılan araştırma neticesinde Siirt Arapçası morfolojik, fonetik ve sentaks yönden, farklı Arap lehçelerine kıyas edildiğinde Arapçanın karakteristik özelliklerini taşıdığı görülmüştür. Fakat morfolojik olarak; fiillerin zaman, kişi ve kiplerinde, fonetik olarak harflerin seslendirilmesi ve kelimelerin telaffuzunda değişiklikler vardır. Türkçe ve Farsçanın etkisiyle Fasih Arapçada bulunmayan bazı harf veya seslerin kullanıldığı görülmektedir. Bugün yöre halkı dilini yazmak için Latinceyi kullanmaktadır. Fakat lehçenin inceliklerini, farklılıklarını gösterecek Latince transkripsiyonu ve Arapça imlası hususunda ittifak edilmiş bir alfabe ve yöntem yoktur.

Bununla birlikte Arapçadaki lehçe farklılığını da göz ardı etmemek gerekir. Hatta, aynı coğrafya içinde olup ta birbirleriyle anlaşabilmelerine rağmen, lehçeler arasında çok büyük farklar görülebilmektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken husus, lehçenin her dilde var olduğu, ana dilden -özellikle coğrafi farklılıklardan dolayı- bazı yönlerden ayrılrsa da onun bir parçası olduğu gerçeğidir.

Lehçe bilgisine sahip olmayıp sadece Fasih Arapça bilgisi olanlar herhangi bir Arap ülkesine gittiklerinde bu durum karşısında şaşırmakta ve bocalamaktadırlar. Son yıllarda Körfez Bölgesi ve Suriye'deki savaşlar sebebiyle ülkemize iltica edenlerin sayısındaki artış nedeniyle bunu gözlemek daha da kolaylaşmıştır.

Günümüz dünyasında bazı ülkeler kendi sınırları içinde konuşulan farklı dil, lehçe ve ağızlarla ilgili araştırmalar yapmakla birlikte bunları, korunması gereken ortak kültür olarak görmektedirler. Bu açıdan ülke sınırlarımız içinde yaşayan vatandaşlarımızın konuştuğu bütün dillerin, lehçe ve ağızların incelenmesi, akademisyenler tarafından araştırılıp ortaya konulması, Anadolu'daki kültür ve dil zenginliğimizin millî değerler adına araştırılması, Kültür Bakanlığı tarafından yöreye ait şarkı, türkü, deyim, atasözleri, mani, ağıt, bilmece ve hikâyelerin derlenmesi, sesli ve görüntülü çekimlerin yapılması ile yazılı bilgi, belge ve dökümanların kayıt altına alınarak gelecek nesillere aktarılması, özellikle üniversitelerde konuyla ilgili bir enstitü veya bölümün açılarak bilimsel araştırma ve çalışmalar yapılması ile bu tür çalışmaların teşvik edilmesi geciktirilmeyecek kadar önemlidir.

KAYNAKÇA

- ACAT Yaşar, “Anadoluda Konuşulan Arap Diyalektleri Üzerine Avrupa ve Türkiye’de Yapılan Çalışmalar”, *Türkiye’de Konuşulan Arap Diyalektleri*, İstanbul: Akdem Yayınları, ed. Yaşar Acat, 2018, s.s. 7-26.
- ACAT Yaşar, “Muhâllemi Lehçesinde Kullanılan Atasözü ve Deyimlerin Siirt Arapçasında Kullanılan Atasözü Ve Deyimlerle Karşılaştırılması”. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 2017, ss.246-253.
- Ahmed b.Ali b.Mes’ud, *Merahu ’l-Ervah fi ’t-Tasrif*, (el-Emsile, Bina, el-Maksud, el-İzzî ve Merah’tan oluşan Sarf Cümlesi içinde), İstanbul, 1917.
- Ahmed Teymur Paşa, *Lehecâtu ’l-Arab*, Mısır: Mektebetu’s-sakafiyye, 2003.
- AKKOYUN Ayaz, “Yaşaya-maya-n Ölü Dil-Lisan-Örneğinde Siirt Arapçası”, *Uluslararası Siirt Arapçası Çalıştayı*, Siirt, 27-28 Mayıs 2016.
- AKSAN Doğan, *Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 6.b., Ankara: TDK Yayınları, 2007.
- AKTAY Aydın, “Bir Kimlik Şehri ya da Kimlikli Bir Şehir Olarak Siirt ve Siirt Arapçası”, *Siirt Arapçası Çalıştayı Bildirileri*, Siirt, 27-28 Mayıs 2016.
- AKYÜZ Vecdi, “*Arapçada Fiil Zamanları*”, İstanbul: İfav Yayınları, 1995.
- ALAK Musa, “Sarf(Tasrif) İlmi”, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, ed. İsmail Güler, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, s.s. 112-174.
- ALP Musa, “Farklı İki Açıdan Arapça: Fusha ve Avamca”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XI, S. 2, Temmuz-Aralık 2011, ss.87-110.
- ALP Musa, “Kelimelerin Göçü: Türkçe Nispet Eki “-ci’nin” Şam Bölgesi (Suriye, Ürdün, Filistin ve Lübnan) Arap Hâlk Ağzında Kullanımı Hakkında Bir Araştırma”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.1, Ocak-Haziran 2007, ss.179-226.
- ARITÜRK Ahmet-Fatih, *Siirt’le İlgili Anekdolar*, C.II, Siirt: Orka Matbaası, 2003.

- ARSLAN Hüseyin, “Yüksek Ruhlar Ve Aydınlar Yurdu Tillo”, *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu*, ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, İstanbul: Beyan Yayınları, 2008, s.s. 351-378.
- ASLAN Ahmet, “Miladî XII. Ve XIII. Yüzyılda Siirt’te Arap Edebiyatı Çevresi”, *Harran Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Temmuz-Aralık 2008, ss.103-134.
- ATALAY Ömer, *Siirt Tarihi*, İstanbul: Çeltut Matbaası, 1946.
- AYDIN Tahirhan, *Arapça ve Türkçede Cümle Yapısı, Yabancılar Arapça Öğretimi-Karşıtsal Çözümleme*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2007.
- AZİMLİ Mehmet, “İlk Fethinden Osmanlı’ya Siirt’in Siyasi Tarihi”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s.s. 126-133.
- BİLGİN Muhittin, *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, 2.b., Ankara: Anı Yayıncılık, 2006.
- CENGİZ Emin, “Siirt Arapçasını Yaşatmak”, *Türkiye’de Konuşulan Arap Diyalektleri*, Ed. Y. Acar, İstanbul: Akdem Yayınları, 2018, s.s. 223-265.
- CRYSTAL David, *Dillerin Katli*, 3.b., çev. Gökhan Cansız, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2015.
- ÇAĞMAR Edip, “Siirt ve Çevresindeki Medreselerde Eğitim”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s.s. 668-682.
- ÇELİK Abdurrezzak, *Tanzimattan Cumhuriyete Siirt*, Siirt: Emin Ofset, 2019.
- ÇIKAR Mehmet Şirin, TİMURTAŞ Abdülhadi, “Mardin Yöresi Arapçasının Temel Özellikleri”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları*, S.28, 2012, ss. 103-118.
- ÇIKAR Mehmet Şirin, TİMURTAŞ Abdülhadi, “Siirt Yöresinde Kullanılan Arapçanın Temel Özellikleri”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları*, S.28, 2009/1, ss. 87-111.
- ÇÖRTÜ M.Meral, *Arapçada Cümle Kuruluşu ve Tercüme Teknikleri*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- DAYF Şevkî, *Tahrîfâtü’l-‘Ammiyye li’l-Fushâ fi’l-Kavâ'id ve’l-Binyât ve’l-Hurûf ve’l-Harekât*, Kahire: Daru’l-Maarif, 1994.

- DEĞİRMENÇAY Veyis, *Farsçada Edatlar ve Bağlaçlar Sözlüğü*, İstanbul: Kurtuba Yayınları, 2010.
- ENİS, İbrahim *fi Lehecâti'l-Arabiyye*, Kahire: Mektebetu'l-Anclo el-Mısriyye, 2003.
- FALAY Nihat, UYMAZ Feride Berna, "Siirt'in 19.Yüzyıl Sonlarındaki Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s.s. 152-161.
- el-GALAYİNÎ Mustafa, *Camîu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, C.III, 10.b., Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1966.
- GÖRGİN M. Şefik, *Arapça Qeltu Lehçesi Siirt Arapçası 'Arabi'l-welâyê*, Özel Basım, 2014.
- GÜL Necim, *Siirt Arapçasını Kurtarmak*, Ankara: Sage Yayıncılık, 2013.
- GÜNDÜZ Şinasi, "Siirt'te İnançların ve Farklılıkların Buluşması", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s.s. 31-35.
- GÜNDÜZÖZ Soner, "Klasik ve Modern Arapçanın Sınırları" *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları*, S.8, 2003, s.s. 69-185.
- el-HAMEVÎ Yakut, "*Mucemu'l-Udeba*", C.VII, thk., İhsan Abbas, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993.
- el-HANEFÎ Celâl, *el-Emsalu'l Bağdadiyye*, Bağdat: Matbaatu Es'âd, 1962.
- HUVVER İbrahim, "İs'ird fi't-Turâsi'l-Arabî: eş-Şi'ru ve's-Şuarâu Numûzecen", *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s.s. 473-488.
- İbn-i Hâldun, *Mukaddime*, C.II, Çev., Hâilil Kendir, İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı, 2004.
- İMER, Kâmile, KOCAMAN Ahmet, ÖZSOY A. Sumru, *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013.
- İstatistik Umum Müdürlüğü, *26 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Ankara, 1929.
- İŞLER Emrullah, "Arapça ve Türkçede Zamanlar-Karşıtsal Çözümleme-" *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları*, 2003, C.III., S.8, ss. 55-68.

- JANSON Tore, *Dillerin Tarihi*, Çev., Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- KAYMAZ Zeki, “Arapçaya Giren Türkçe Kelimelerin Arapça Kurallarla Çokluk Şekilleri Üzerine”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Bahar 2007, C. II/II, s.s. 404-409.
- KAYRA Erol, “Lehçe Bilimi ve Dil Haritaları”, *Türk Dili*, S.8, 2003, s.s. 299-306.
- el-KAYSÎ Mecid Muhammed, *Mevsûatu'l-Lugâti'l-Ammiyyeti'l-Bağdâdiyye*, Amman: Daru'l-Edib, 2013.
- KILIÇÇIOĞLU Cumhuriyet, *Her Yönüyle Siirt*, Siirt: Yücel Matbaası, 1992.
- KOMİSYON, *Siirt*, İstanbul: Erofset basım, 2002.
- KORKMAZ Zeynep, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, 5.b, Ankara: TDK Yayınları, 2017.
- KORKMAZ Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri*, 5.b, Ankara: TDK Yayınları, 2017.
- MAKAR Samih, *Aslu'l-Elfâzi'l-Âmmîyye*, C.III, Kahire: el-Mektebetu'l-Arabiyye, 2004.
- MATAR Salim, *Mevsuatu'l-Luğati'l-Irakîyye*, Irak: Merkez- i Diraseti'l- Ümmeti'l Irakîyye, 2008.
- MERGEN Ayhan, *Siirtli'nin Gönlünden Diline Yansıyan Atasözleri ve Deyimler*, Siirt: Özel Basım, 2017.
- OBUZ Ömer, *Siirt'in Cumhuriyet Serüveni*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2017.
- ÖNEL Abdulhakim, “Harran'da Konuşulan Arapça Lehçe”, *Türkiye'de Konuşulan Arap Diyalektleri*, Akdem Yayınları, ed. Yaşar Acat, İstanbul, 2018, s.s. 107-140.
- ÖNÜR Zafer, “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın “Nebzetün min luğati elsineti's- selase” İsimli Eserinde Siirt Arapçasının Etkisi”, *Siirt Arapçası Çalıştayı*, Siirt, 27-28 Mayıs 2016.
- ÖZBALIKÇI Reşit, “Naht”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXXI, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- ÖZCAN Yusuf, *Mersin'in Tarsus İlçesinde Konuşulan Arapça Üzerine Bir Derleme Çalışması*, (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- ÖZÇELİK Sadettin, ERTEN Münir, *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır: Özel Basım, 2005.
- ÖZGEN Nurettin, KARADOĞAN Sabri, “Siirt Şehrinin Kuruluşu ve Gelişimi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XIX, S.2, Elazığ, 2009. s.s. 61-81.
- PAYDAŞ Kazım, “Selçuklular Döneminden Safeviler’e Ortaçağda Siirt”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s.s.133-141.
- RAGHED Mohammad, “Bazı Arap Lehçelerindeki Atasözlerinde Geçen Türkçe Kelimeler”, *Dil Araştırmaları*, Güz 2015/17, ss. 199-213.
- SAĞLAMTİMUR Hâluk, “Arkeolojik Veriler Işığında Siirt ve Çevresi”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s.s. 73-86.
- es-SAMARRAÎ İbrahim, *fî'l-Lehecâti 'l-Arabiyyeti 'l-Kadîme*, Beyrut: Daru'l-hadase, 1994.
- SAMÎ Şemseddin, *Kâmus 'ul A 'lâm*, C.IV, İstanbul:Mihran Matbaası, H.1306.
- SARI Mehmet Ali, “İmâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.XXII, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s.s. 177.
- SEÇKİN Bekir Sami, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, İstanbul, 2005.
- Siirt İl Yıllığı, Siirt, 1973.
- Siirt İl Yıllığı, Siirt, 1995.
- ŞAYIR Mehmet, *Mardin'de Konuşulan Arapça Lehçenin Ses Bilgisi Biçim Bilgisi ve Söz Dizimi Bakımından İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2017.
- ŞİR Eddî, *el-Elfazu 'l-Farisîyyeti 'l-Muarrebe*, 5.b., Kahire, 1988.

- TEMMÂM Hasan, “*el-Luğa beyne’l-Mi’yâriyye ve’l-Vasfîyye*”, Kahire: Mektebetu’l-Mısriyye, 1958.
- TİMURTAŞ Abdulhadi, “Siirt Arapçasında Halk Atasözleri”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, S.30, s.s. 89-110.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Osmanlı Türkçesi Grameri*, 8.b, İstanbul: Alfa BasımYayım Dağıtım, 1997.
- TUNCEL Metin, “Geçmişten Günümüze Siirt Şehri”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s.s. 27-29.
- TUNCEL Metin, “*Siirt*” , Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), C.XXXVII, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, s.s. 173-175.
- TÜRK Mehmet, *Arapça Dilbilgisi*, 4.b., Konya: Hüner Yayınevi, 2012.
- VURAL Hanifi, BÖLER Tuncay, *Ses ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.
- WATSON Janet, *The phonology and morphology of Arabic*, Oxford University Press, New York, 2002.
- YAŞAR Mehmet Ali, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siirt”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s.s.161-180.
- YILDIZ Mehmet Zeydin, SARAÇOĞLU Hüseyin, “19. Yüzyıldan Günümüze Siirt İlının İdari ve Demografik Yapısında Meydana Gelen Değişimler”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen v.d., İzmir: Birleşik Matbaa, 2007, s.s. 619-640.
- YILDIZ Murat, “Standart ve Yerel Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.X, S.3, 2010, s.s. 23-41
- YILMAZ Oktay, *Arapça Dilbilgisi*, 2.b., İstanbul: Ravza Yayınları, 2011.
- ZEYDAN Corci, *el-Felsefetu’l-Lugaviyye ve’l-Elfâzu’l-Arabiyye*, 2.b., Mısır: Matbaatu’l Hilal, 1904.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.mucadelegazetesi.com/atasozleri.htm>, (12.05.2019).

<http://www.sidav.org.tr/index.php/atasozleri-ve-deyisler>, (12.05.2019).

<https://siirtvakfi.org.tr/siirt-kosesi/siirtce-turkce-sozluk/>, (20.11.2019).

<http://www.veleye.com/tag/siirt-deyimleri/>, (05.09.2020).

ÖZGEÇMİŞ			
Adı-Soyadı	Sedat		AKAY
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		Farsça
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1983	1986	Siirt Lisesi
Lisans	2008	2010	Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi/İlköğretim Bölümü/Sınıf Öğretmenliği Lisans Tamamlama
Yüksek Lisans	2013	2015	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Temel İslam Bilimleri Tez Adı: Halil Hulki Efendi ve Muktetafu'l-Ezhâr fi Nazmi İzhârî'l-Esrâr isimli eseri (Tez Danışmanı:(Mehmet Yalar)
Doktora	2016	2020	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Temel İslam Bilimleri Tez Adı: Günümüz Siirt Arapçası (Tez Danışmanı: İsmail Güler)
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	1988	2019	Milli Eğitim Bakanlığı, Sınıf Öğretmenliği
2.	2019		Siirt Üniversitesi/Yabancı diller Yüksekokulu/Mütercim ve Tercümanlık Bölümü/Arapça Anabilim Dalı
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:	1.Edebî Zevk/ Siirtli Halil Hulki Efendi ve Muktetafu'l Ezhar fi Nazmi İzhari'l-Esrar Adlı Eseri, Siirt Birlik Gazetecilik Ve Matbaacılık, 2019 2. Belgelerle Siirt'in Manevi Dinamikleri, Alimleri ve Eserleri, Siirt Birlik Gazetecilik Ve Matbaacılık, 2020 3. Siirt Arapçası'ndaki Deyimler Ve Mesellerin Filolojik Özellikleri. 2019 Susbd, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(13), 277-288. 4. Halil Hulki Efendi ve Muktetafu'l-Ezhâr fi Nazm-i İzhârî'l-Esrâr isimli Eseri, 2020, Susbd, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (14), 338-351		
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
		Tarih	18.12.2020
		İmza	
		Adı-Soyadı	Sedat AKAY